MARGARET MACMILLAN

OAMENII ISTORIEI

PERSONALITĂŢI ŞI TRECUT

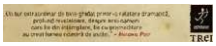

('olcqii'
coiiriloiUKÏ d

eMARGARET
MACMILLAN

OAMENI
ISTORIE

PERSONALITĂŢI ŞI TRECUT

1 7

Traducere din engleză de SMARANDA CÂMPEANU

TRe

iEditori:

Silviu Dragomir Vasile Dem. Zamfirescu

Director editorial: Magdalena Mărculescu

Redactare: Florin-Răzvan Mihai

Director producţie: Cristian Claudiu Coban

Dtp: Mihaela Gavriloiu

Corectură: Duşa Udrea-Boborel Oana Apostolescu

Titlul original: *History's People: Personalities and the Past*

Autor: Margaret MacMillan

Copyright © 2015 by Margaret MacMillan and Canadian Broadcasting Corporation

Published by arrangement with House of Anansi Press, Toronto, Canada www.houseofanansi.com

(pag. 36) The extract from F.R. Scott's poem „W.L.M.K." has been reprinted with the permission of William Toye, literary executor for the estate of F.R.

Scott.

(pag. 38) „William Lyon Mackenzie King" from Alligator Pie © 1974 by Dennis

Lee. Published by HarperCollins Publishers Ltd. All rights reserved.

Copyright © Editura Trei, 2020

pentru prezenta ediţie

O.P. 16, Ghişeul 1, C.P. 0490, Bucureşti

Tel.: +4 021 300 60 90; Fax: +4 0372 25 20 20

e-mail: comenzi@edituratrei.ro

www.edituratrei.ro

Seria Conferinţele Massey

Conferinţele Massey sunt cosponsorizate de CBC Radio, House of Anansi Press şi Colegiul Massey de la Universitatea din

Toronto. Seria a fost creată în onoarea lui Vincent Massey, fost guvernator general al Canadei, şi au fost inaugurate în 1961 cu scopul de a oferi un forum de discuţie radiofonică, în cadrul căruia gânditorii contemporani de vază să aibă posibilitatea de a discuta despre subiecte importante ale vremurilor lor.

Volumul de faţă conţine Conferinţele Massey din 2015, „Oamenii istoriei – Personalităţi şi trecut”, transmise în noiembrie 2015 ca parte a seriei Ideas a CBC Radio. Producătorul acestei serii a fost Philip Coulter, iar producătorul executiv Greg Kelly. Studenţilor mei de la universităţile din Ryerson, Toronto, şi Oxford, care m-au învăţat cum să explic istoria.

1. PERSUASIUNE ŞI ARTA

leadershipuluiÎmi place să mă gândesc la istorie ca la o casă dezordonată şi spaţioasă. Pe parcursul ultimelor decenii, istoricii şi-au extins aria de cercetare şi, pe lângă istoria politică, economică sau intelectuală, studiază şi sentimente, mentalităţi, gusturi şi prejudecăţi. (Şi, potrivit unei tendinţe pe care eu o consider mai degrabă obositoare, istoricii au început să se analizeze din ce în ce mai des pe ei înşişi; şi modul cum au „creat” ei trecutul.) De asemenea, în casa istoriei se află şi cei care studiază intervale de mărimea unor secole, şi cei care se concentrează asupra unui singur moment. Unii istorici preferă să se ocupe de marile schimbări ale societăţii umane, acele prefaceri care, de cele mai multe ori, s-au resimţit milenii la rând. Bunăoară, aceştia examinează fenomenul trecerii de la societăţile de vânători la cele de agricultori sau dezvoltarea oraşelor; ori se ocupă de chestiuni precum creşterea demografică, migraţiile popoarelor şi productivitatea economică. Faimosul istoric francez Fernand Braudel a susţinut că adevăratul ţel al cercetării istorice este să privească dincolo de suprafaţa evenimentelor şi să descopere tiparele valabile pe termen mai lung — concept pe care l-a denumit *la longue durée*. El

vedea istoria omenirii ca pe un fluviu imens ce curgea lent, al cărui curs era mai degrabă influenţat de geografie, de mediul înconjurător sau de factori sociali şi economici decât de evenimente atât de tranzitorii sau efemere — el le-a numit „fleacuri”- precum politica ori războaiele. Chiar dacă biografia nu ne poate explica totul, probabil că nu a fost vreo coincidenţă faptul că, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Braudel a fost închis într-un lagăr de prizo- nieri de război din Germania. Din acel loc, conceptul de *longue durée* trebuie să-i fi oferit speranţa că nazismul avea să dispară asemenea unui vis urât, pe măsură ce istoria urma să-şi reia încet cursul. Nu putem scoate din discuţie cu atâta uşurinţă importanţa istoriei pe termen scurt. La rândul lor, contează ideile şi schimbările bruşte din politică sau curentele intelectuale, ideologice şi religioase. Să ne gândim la evoluţia uimitoare a fundamentalismului din ultimele două decenii, prezent în religii atât de diferite, precum creşti- nismul, hinduismul şi islamul. Istoricii identifică, în mod corect, momentele-cheie ce au anunţat sau au pus în mişcare schimbări semnificative, cum ar fi Căderea Bastiliei, ce a vestit Revoluţia Franceză, sau asasinarea arhiducelui la Sarajevo, ce a declanşat Primul Război Mondial. Iar istoricii pot alege un incident aparent neimportant, pe care să-l folosească pentru a aduce lumină asupra unei epoci, aşa cum a reuşit Natalie Zemon Davis cu istoria Franţei în secolul al XVI-lea în cartea ei deosebit de grăitoare despre întoarcerea lui Martin Guerre (revenit acasă pentru a-şi

recupera soţia şi proprietăţile de la un impostor).
Nu putem ignora nici rolul jucat de indivizi, fie ei intelectuali, artişti, antreprenori sau lideri politici. Dacă Albert Einstein nu ar fi înţeles compoziţia atomului la începutul secolului XX, oare ar fi putut Aliaţii să inventeze bomba atomică în cel de-al Doilea Război Mondial? Bineînţeles, de aici decurge o altă întrebare: ce ar fi făcut Germania dacă, din cauza naziştilor, Einstein şi mulţi dintre colegii săi, oameni de ştiinţă, nu ar fi ales calea exilului, unde şi-au oferit serviciile Aliaţilor? Mai mult ca sigur că, lipsiţi de avantajul bombei atomice, Aliaţii ar fi prelungit războiul împotriva Japoniei încă un an sau chiar mai mult. Şi cum ar fi arătat lumea în care trăim dacă nu s-ar fi inventat niciun fel de arme atomice? în secolul al XlX-lea, când Europa trecea prin perioada schimbărilor zguduitoare provocate de Revoluţia Industrială, Karl Marx a reunit o bună parte a ideilor politice, economice şi sociale aflate în circulaţie într-o teorie coerentă şi, la prima vedere, de necontestat, care nu numai că explica trecutul, dar prevestea şi viitorul. Generaţii întregi de bărbaţi şi femei din întreaga lume au crezut în marxism la fel cum crezuseră strămoşii lor în religie — ca într-un adevăr revelat —, motiv pentru care au încercat să schimbe lumea în conformitate cu învăţăturile lui Marx.
în anumite momente, chiar contează cine ocupă scaunul pilotului sau cine face planurile. Războiul Rece se putea sfârşi cu totul altfel — sau nu s-ar fi încheiat deloc — dacă la conducerea Uniunii Sovietice s-ar fi aflat altcineva, şi nu Mihail Gorbaciov. în anii 1980,

Gorba- ciov nu era pregătit să recurgă la forţă ca să păstreze cu orice preţ imperiul sovietic din Europa de Est sau să menţină la putere Partidul Comunist al Uniunii Sovietice. Conducerea comunistă din China a avut o reacţie complet opusă la provocările disidenţei, dovadă fiind modul cum a înăbuşit protestele din Piaţa Tiananmen, din 1989. Dacă decizia Curţii Supreme cu privire la numărarea celor 2 000 de voturi din Florida ar fi fost alta, George W. Bush nu ar fi ajuns preşedinte. Preşedintele Al Gore nu s-ar fi lăsat înconjurat de aceiaşi consilieri agresivi şi este lesne să ne imaginăm că ar fi rezistat ispitei de a invada Irakul.

Prin subiectele pe care am ales să le prezint în cărţile mele — cel mai recent volum fiind despre momentele- cheie din istoria internaţională, precum începutul şi sfâr- şitul Primului Război Mondial — descopăr că trebuie să acord atenţie indivizilor. Dacă bărbatul capricios şi nehotărât aflat la conducerea Germaniei, în 1914, ar fi

fost regele Albaniei — funcţie îndeplinită, de altfel, de o rudă îndepărtată de-a sa —, atunci nu ar fi avut cum să creeze mari probleme în Europa. Dar Wilhelm al II-lea era conducătorul unei puteri economice şi militare importante, din inima continentului. În plus, potrivit defectuoasei constituţii germane, kaizerul avea puteri considerabile, mai ales în politica externă şi în domeniul militar. în final, el trebuia să semneze ordinul ce trimitea Germania la război. Prin urmare, nu putem să analizăm cauzele acelui conflict teribil, fără să îl

luăm în calcul pe Wilhelm sau pe vărul său Nicolae, care, în calitate de ţar al Rusiei, deţinea o influenţă şi o responsabilitate la fel de mari. Şi, oare, se poate scrie corect istoria secolului XX fără să studiem rolul jucat de lideri democraţi precum Margaret Thatcher, Franklin Delano Roosevelt, Winston Churchill şi William Lyon Mackenzie King ori, chiar mai important, de marii tirani ca Hitler, Mao, Mussolini şi Stalin

?Din păcate, de prea mult timp, biografii înşişi, dar şi istoricii care apelează la metoda biografică sunt priviţi cu suspiciune de o bună parte a breslei istoricilor — sunt catalogaţi drept amatori cu o slabă capacitate de a înţelege istoria sau acuzaţi că ar ignora societatea şi că s-ar concentra în mod exagerat pe indivizi, pornind de la premisa greşită că „bărbaţii cu

renume” sau „femeile cu renume” ar face istorie. Adesea, se afirmă că Thomas Car- lyle, scriitor şi intelectual din secolul al XlX-lea, este exponentul teoriei potrivit căreia personalităţile-cheie — pe care el le numea „eroi” — modelează trecutul. în comunitatea academică, acest punct de vedere nu este luat în seamă (deşi, deloc surprinzător de altfel, liderii din domeniul afacerilor îl găsesc mai degrabă atractiv). Astfel, i se face o nedreptate lui Carlyle, a cărui viziune asupra istoriei era ceva mai complexă. într-unui dintre primele sale eseuri, el ridica întrebarea: „Cine a fost cel mai mare inovator, cea mai importantă personalitate din istoria omenirii: cel care a trimis primele armate peste Alpi şi a repurtat victoriile de la Cannae şi Trasimene sau ţăranul lipsit de adăpost care, pentru prima oară dintre semenii lui, şi-a bătut cu ciocanul o cazma de fier pentru el însuşi?” Societatea în sine, susţinea autorul, era rodul muncii şi vieţii a nenumărate fiinţe umane; aşadar, istoria este „esenţa unui şir nesfârşit de Biografii”. Deşi rămâne mai cunoscut pentru lucrările sale despre eroi, Carlyle nu îi considera pe aceştia nişte oameni care au făcut istorie, ci mai degrabă nişte oameni care au însumat sentimentele specifice unei anumite epoci sau care au văzut cât se poate de limpede încotro se îndrepta societatea şi de ce anume avea nevoie.

Carlyle şi-a dat seama că secretul unei biografii reuşite — şi, de fapt, în mare măsură, al oricărei cărţi bune de istorie — constă în a înţelege relaţia dintre individ şi societate. Pentru a-i înţelege pe oamenii din trecut,

trebuie să realizăm că ei aveau propriile valori şi propriul mod de a vedea lumea. Erau modelaţi de structuri sociale şi politice diferite; concepţiile lor de viaţă proveneau din surse diferite de ale noastre. Câteodată trebuie să depunem mari eforturi pentru a le pătrunde modul de gândire. Marele istoric britanic James Joii a vorbit despre „presupunerile nerostite” ale unei epoci — genul de lucruri pe care oamenii nu le spuneau din simplul motiv că erau luate ca de la sine înţelese. De obicei, nici noi nu ne sinchisim să explicăm de ce credem, de exemplu, că democraţia este cea mai bună formă de guvernare, deoarece, în general, în societatea occidentală, pornim de la premisa că, pur şi simplu, aşa este.
Prin urmare, întotdeauna trebuie să plasăm oamenii în epoca în care au trăit şi să ne reamintim nouă înşine că nu ne putem aştepta ca ei să gândească ceea ce nu a fost încă descoperit sau exprimat. Graţie istoricilor, se ştie că romanii aveau concepţii foarte diferite de ale noastre în privinţa familiei şi onoarei. Pentru bizantini, lumea de dincolo era la fel de importantă ca lumea în care trăiau, în acelaşi timp, nu trebuie să uităm niciodată că oamenii trecutului erau la fel de umani ca noi. Voi analiza o serie de personaje importante pentru ceea ce au înfăptuit, dar vreau să vă povestesc şi despre cei care ne vorbesc despre ei înşişi, despre contemporanii şi lumea lor. Cronica maliţioasă a lui Mihail Psellos, scrisă în secolul al Xl-lea, narează câte ceva despre de mult dispărutul Imperiu Bizantin şi despre bărbaţii şi femeile de la conducerea lui, mulţumită detaliilor presărate în lucrarea sa; de exemplu,

ştim că durdulia împărătească Zoe, cu părul bălai, care a condus imperiul împreună cu sora ei mai mică în 1042, era inteligentă, pătimaşă şi mult mai generoasă decât Teodora, care era mult mai slabă, vorbăreaţă, zgârcită şi mai degrabă anostă. Cu ajutorul memoriilor doamnei De la Tour du Pin, aflăm cum se trăia în perioada Revoluţiei Franceze şi cum era posibil să mulgi vaci la o fermă din nordul statului New York, după ce ai fost domnişoara de onoare a Măriei Antoaneta, aşa cum i se întâmplase autoarei. Chiar şi un simplu obiect poate aduce trecutul la viaţă. încă ţin minte prima expoziţie organizată de China în afara graniţelor după Revoluţia Culturală. Neam minunat cu toţii la vederea leoparzilor din aur şi a costumului de jad special croit pentru a conferi nemurirea unei prinţese de mult moarte, dar cel mai mult m-a impresionat o găluşcă uscată. Aşa cum ar face şi un muncitor din zilele noastre, un chinez care săpase la un mormânt cu secole în urmă îşi luase prânzul cu el — şi din greşeală uitase o găluşcă acolo.
La fel ca noi, şi oamenii din trecut au făcut faţă provocărilor vieţii, chiar dacă motivele de îngrijorare au fost altele. Ciuma Neagră, slavă Domnului, nu mai există, însă în secolele trecute oamenii nu trăiau cu frica distrugerii nucleare. Cu toate acestea, chiar dacă trebuie să admitem deosebirile dintre atunci şi acum, regăsim trăsături familiare şi la oamenii din trecut; şi ei aveau ambiţii şi temeri, lucruri pe care le iubeau sau pe care le detestau. Le putem înţelege plăcerile şi suferinţele şi putem empatiza cu ei când încearcă să rezolve probleme sau să decidă ce e mai bine de făcut.

Avem o deosebită plăcere când auzim o voce care nu ţine cont de decenii şi de secole, reamintindu-ne că împărtăşim aceeaşi natură omenească. îi citim pe marii autori de însemnări zilnice — Samuel Pepys, de exemplu, sau James Boswell — pentru că îi considerăm nişte indivizi deosebit de plăcuţi şi interesanţi. Michel de Montaigne, un nobil francez înstărit din frământatul secol al XVI-lea, este important pentru noi, aşa cum a fost pentru toate generaţiile care au trăit în anii scurşi de atunci, deoarece scrierile sale explorează firea omenească. Eseurile sale nu au fost niciodată terminate, pentru că temele abordate aveau în mare parte de a face chiar cu el, cu gândurile, sentimentele şi reacţiile lui, şi, după cum a afirmat chiar autorul în repetate rânduri, el însuşi şi tot ceea ce ţinea de el erau în continuă schimbare. „Suntem toţi alcătuiţi din bucăţele", a scris el la un moment dat, „împletite într-o ţesătură atât de diversă şi de lipsită de forme, încât fiecare frântură îşi urmează în fiecare clipă propriul drum. Iar între noi şi noi înşine există deosebiri la fel de mari ca între noi şi alţi oameni."

La vârsta de 38 de ani, Montaigne s-a retras din viaţa publici pentru a-şi dedica timpul moşiilor sale şi a reflecta asupra vieţii, izolându-se într-un turn aflat într-una dintre aripile *château*-ului său. (Soţia sa a fost mutată la distanţă sigură, în turnul ei, în cealaltă aripă a castelului.) În biblioteca lui spaţioasă, a scris, a redactat şi apoi a scris şi mai mult. îi plăcea foarte mult să-şi pună întrebări: De ce ne enervăm pe obiecte neînsufleţite? De ce suntem brusc copleşiţi de emoţii? De ce, se întreabă el, ne zboară

gândurile atât de des? Cu siguranţă, lui i se întâmpla. În eseurile sale, se opreşte singur de la astfel de digresiuni, scriind „Hai să revenim la subiect”, dar zadarnic. începe cu o temă anume, după care deviază imediat de la drumul iniţial şi o ia pe fel de fel de poteci bătute sau cărări mai puţin umblate. La jumătatea unui lung eseu despre un teolog contemporan, Montaigne îşi dă cu părerea despre cea mai bună poziţie sexuală din care o femeie poate rămâne însărcinată. Eseul intitulat *Despre poștalioane* începe cu o descriere a vehiculelor respective, dar include, pe lângă multe altele, cugetări despre nevoia de lux excesiv a monarhilor, recenta descoperire a Lumii Noi de către europeni (alături de câteva observaţii usturătoare despre absurditatea europenilor, care se credeau mai civilizaţi decât popoarele pe care le-au întâlnit în Americi) şi teama de moarte. Mai introduce şi un comentariu despre modă: „Când eram tânăr, din lipsa altor prilejuri de glorie, mă faleam cu vqmintele elegante. Iar mie chiar îmi şedeau bine; dar sunt oameni pe care veşmintele fine nu fac decât să se aşeze şi să-şi găsească sfârşitul.” Este amuzant, înţelept şi ager. „Dacă nu ştii cum să mori”, ne sfătuieşte el în una dintre ultimele sale scrieri, „nu contează. Natura îţi va spune cum s-o faci pe loc, din plin şi în măsură suficientă.” Să-l citeşti pe Montaigne, a spus Sarah Bakewell, care a scris atât de frumos despre el, „înseamnă să treci printr-o serie de şocuri izvorâte din acea familiaritate ce năruie pe dată secolele care îl despart pe cititorul din secolul XXI de autor”.

Cu toate acestea, Montaigne ne relatează şi despre epoca în care a trăit şi preocupările de atunci — de exemplu, despre fascinanta redescoperire a lumii clasice sau despre descoperirea altora noi, în Americi ori Orientul îndepărtat. Poate şi pentru că a trăit în vremuri atât de tulburi, el a meditat îndelung la diferenţele dintre guvernarea bună şi cea rea. în cea mai mare parte a vieţii sale, Franţa a fost dezbinată de războaiele dintre catolici şi protestanţi, aşa că Montaigne a stăruit asupra situaţiilor în care

religia poate fi dăunătoare. Deşi bun catolic, pe Montaigne l-a oripilat intoleranţa ambelor tabere: „Unii tratează problema dintr-un punct de vedere; alţii din altul; unii zic că-i neagră, alţii că-i albă: toţi se aseamănă când folosesc religia în urzelile lor violente şi ambiţioase, când îşi conduc treburile prin abuz şi nedreptate, încât ajungi să ai îndoieli că au, într-adevăr, opinii diferite despre o chestiune de care depinde modul în care ne ducem şi ne rostuim propriile vieţi”. Autorul consemnează cu tristeţe că francezii s-au obişnuit

cu fărădelegea şi cruzimea

.Toate personalităţile de care mă ocup în acest volum au contribuit, fiecare în felul ei, la mersul istoriei, fie prin crearea ei, fie prin consemnarea evenimentelor, fie prin ambele demersuri. Lideri precum Franklin Delano Roosevelt sau Iosif Stalin sunt faimoşi pentru că s-au plasat în fruntea unor tendinţe ale istoriei şi le-au condus într-o direcţie sau alta. Alţii, precum îndrăzneţii bărbaţi sau temerarele femei deveniţi exploratori ori aventurieri, au mers împotriva curentului, asumându-şi adesea mari riscuri personale. Iar unii, precum Montaigne, mai bine cunoscuţi ca observatori, au privit de pe margine. Cu toate acestea, în absenţa oamenilor care au ţinut răbojul evenimentelor, au scris jurnale şi scrisori, şi-au gravat propriile graffiti sau chiar a celor care şi-au îngropat gunoiul, noi, istoricii, nu am avea la dispoziţie mărturiile necesare pentru a examina trecutul.

în primele trei capitole, mă voi concentra asupra celor despre care s-ar putea spune că şi-au lăsat amprenta asupra istoriei. Ce calităţi aveau şi în ce împrejurări au devenit conducători sau simple persoane care şi-au asumat un risc. De ce s-au comportat astfel? Deşi toţi liderii luaţi în calcul au înţeles instinctiv starea de spirit a epocii lor, unii au ales calea consensului, în timp ce alţii şi-au impus voinţa prin autoritate şi forţă. Însă ambele tipologii de lideri au la dispoziţie posibilitatea de a alege şi abilitatea de a împinge istoria într-o direcţie sau alta. Apoi mă voi concentra

asupra cutezanţei, acea însuşire prin care indivizii îşi asumă riscuri şi se aruncă în necunoscut. Ce îi împinge către asemenea gesturi? Şi cum au schimbat cursul istoriei? În ultimele două capitole, îi voi lăsa la o parte pe aceştia şi mă voi ocupa de genul de persoane cu care, poate, ai vrea să iei cina, pentru că pot fi deosebit de interesante. (Şi, spre deosebire de nenumăraţi lideri, nu îşi expun ideile ore întregi, ci ascultă.) Unele chiar au ocupat funcţii de conducere, asemenea împăratului indian Babur, în timp ce altele au fost englezoaice din clasa de mijloc, dar toate au fost deosebit de curioase să cunoască lumea. Aveau în comun sentimentul înviorător de libertate faţă de prejudecăţile şi limitările vremurilor lor. Unii au fost gata să călătorească — adesea în condiţii deosebit de grele, chiar periculoase —, în timp ce alţii au rămas acasă, dar au observat ceea ce se întâmpla în jurul lor.

În opinia mea, oamenii istoriei ies în prim-plan ca o Madonă dintr-un tablou renascentist, ca figurinele din cărţile cu decupaje pentru copii sau ca acel chip anume asupra căruia zăboveşte camera de luat vederi, alegându-l dintr-o mulţime de oameni. Chiar dacă o singură viaţă nu este reprezentativă pentru o întreagă epocă, ea poate ajuta la înţelegerea ei şi ne poate stimula, de fapt obliga, să aflăm mai multe informaţii despre o perioadă. Ecateri- na cea Mare era o persoană fascinantă, o femeie pe cât de pătimaşă, pe atât de ambiţioasă, dar, ca să o înţelegem cu adevărat, trebuie să studiem epoca ei. Cum arăta Rusia secolului al XVIII-lea, mai ales pentru o tânără venind de la o curte germană neînsemnată? Ce valori a adus

cu ea şi ce a obţinut în noua ei viaţă? A supravieţuit şi a prosperat în lumea perfidă şi periculoasă a familiei imperiale ruseşti şi, la momentul potrivit, şi-a pus amprenta asupra acesteia, a Rusiei şi Europei. Cuceririlor ei teritoriale i se datorează întinderea şi forma Rusiei din zilele noastre, precum şi, în parte, relaţiile dificile cu vecinii ei de la vest. Cu personalitatea lui neobişnuită, Otto von Bismarck ar fi stârnit valuri în orice tip de societate ar fi trăit, dar a avut noroc — chiar dacă nu se poate spune la fel despre cea mai mare parte a Europei — că soarta i-a pus la dispoziţie o scenă mare pe care să poată juca. Urmărind parcursul biografic al lui Bismarck, aflăm cum a apărut statul german independent şi semnificaţia acestui eveniment istoric pentru perioada cancelarului, dar şi pentru posteritate.
Leadershipul — tema mea iniţială — este un subiect la modă în zilele noastre. Cu o simplă căutare pe internet, vei găsi efectiv milioane de linkuri ce te direcţionează către şcoli speciale de leadership. Se pare că toată lumea, de la şcolile de business până la Oprah Winfrey, şi-a propus să-i înveţe pe oameni cum să fie lideri de succes, pro- miţându-le, de cele mai multe ori, că procesul durează doar câteva ore sau zile. Ajungi să te întrebi dacă mai rămân şi oameni care să îi urmeze pe aceşti lideri. Aşa cum a afirmat şi istoricul american Garry Wills, nu toată lumea îşi doreşte sau poate să fie lider. Un conducător de succes trebuie să aibă nişte calităţi înnăscute, cum ar fi abilitatea de a-i motiva sau de a-i inspira pe ceilalţi, însă cu toţii cunoaştem persoane deosebit de talentate care

nu prea reuşesc să se ridice la înălţimea promisiunilor lor.
Ani la rând, democraţii au sperat că Adlai Stevenson avea să devină un al doilea Franklin Delano Roosevelt. Avea acelaşi talent de a stabili legături sociale, aceeaşi purtare aleasă, farmec şi dorinţă de a introduce reforme, însă nu era pregătit să muncească din greu pentru a fi ales în funcţie; a presupus că electoratul avea să-i aprecieze calităţile fără ca el să depună vreun efort. în plus, nu era nici dispus să adopte poziţii ferme. în calitate de ambasador al Statelor Unite ale Americii pe lângă Organizaţia Naţiunilor Unite, a repetat dezminţirile guvernului american, care a negat orice implicare în tentativele lipsite de succes de a-l înlătura de la putere pe Fidel Castro prin invazia din Golful Porcilor. Când şi-a dat seama că, la rândul său, fusese minţit, s-a înfuriat pe Kennedy, dar i-a mărturisit cât se putea de clar unui prieten de-al său că nu avea nici cea mai mică intenţie să îl sfideze public pe preşedinte sau să demisioneze. „Ar însemna să îmi scufund singur toate corăbiile", a spus Stevenson. Cert este că îi plăceau prea mult ONU şi anturajele diplomatice. A murit de tânăr, iar necrologurile au subliniat că, în urma lui, au rămas speranţele neîmplinite ale celor care au crezut în el.

Liderul de succes trebuie să aibă din capul locului ambiţie, chiar ambiţie necruţătoare. Pe vremea când era doar un tânăr

sărac dintr-o regiune izolată din nordul Ţării Galilor, viitorul prim-ministru David Lloyd George i-a scris femeii cu care spera să se însoare: „Cea mai de preţ idee a mea este să progresez. Voi sacrifica totul pentru această idee — poate doar cinstea, nu. Sunt pregătit să azvârl chiar şi iubirea însăşi sub roţile carului lui Ja- gannătha[1], dacă îmi va sta în cale...” în zilele noastre, o asemenea sinceritate ni s-ar părea şocantă. Deşi lumea nu vede nimic rău, ci consideră chiar admirabilă dorinţa de a reuşi în sectorul bancar, în Silicon Valley sau în

sport, când vine vorba de politicieni, ambiţia este oarecum condamnabilă. Serialul *House of Cards,* de mare succes, zugrăveşte Londra (iar în versiunea americană, Washingtonul) ca un oraş unde politicienii mint şi trădează, fără să aibă nicio limită când trebuie să obţină puterea. Să ne amintim totuşi că în alte vremuri şi în alte locuri, ambiţia politică a fost admirată. După cum a arătat Tom Hol- land în fascinantul său roman *Rubicon*, la Roma, în timpul republicii, lumea se aştepta ca tinerii cu statut de cetăţeni să intre în viaţa publică şi să se

străduiască să slujească statul. Restul cetăţenilor avea să le cântărească performanţa. Aşa cum nota un observator: „Romanii au căutat gloria şi au fost avizi după laude mai mult decât oricare altă naţie.” în latină, termenul *honestas* însemna şi reputaţie, şi desăvârşire morală. Ambiţia, folosită doar în scopul câştigurilor personale, era deopotrivă motiv de ruşine şi de dezaprobare

.însă ambiţia în sine nu este suficientă pentru a forma lideri de succes. Aceştia trebuie să fie şi stăruitori, şi plini de energie. Winston Churchill a avut căderi după căderi pe parcursul lungii sale cariere. în 1915, a fost obligat să demisioneze din funcţia de Prim Lord al Amiralităţii, după eşecurile suferite de Aliaţi în Campania de la Galli- poli. Chiar dacă, până în 1917, după mari eforturi, a obţinut din nou un post în guvern, decizia luată ulterior, de a trece de la liberali la conservatori, i-a atras

neîncrederea tuturor taberelor politice. Şi-a petrecut anii 1930 într-o relativă obscuritate. Deşi nu a renunţat la visul său de a ocupa o funcţie înaltă, cariera lui părea încheiată. Dacă nu ar fi izbucnit cel de-al Doilea Război Mondial, probabil că ar fi rămas un parlamentar neimportant de care nimeni nu şi-ar mai fi adus astăzi aminte, cu excepţia câtorva buni cunoscători ai acelei perioade. Probabil că, mai mult decât orice altceva, sincronizarea şi norocul fac diferenţa între cei pierduţi în anonimat şi cei care cunosc succesul. Napoleon Bonaparte provenea dintr-o familie de condiţie modestă, originară din insula Corsica. Prin aranjamente din umbră, obţinând cumva statutul de familie cu obârşie nobilă, părinţii lui l-au înscris la École Militaire, unde erau instruiţi ofiţerii. Dacă nu ar fi avut loc Revoluţia Franceză, care a distrus vechile structuri ale puterii, un băiat din provincie, fără avere şi relaţii, ar fi avut şanse infime să ajungă general şi, cu atât mai puţin, conducătorul Franţei. Datorită Revoluţiei Franceze a fost posibilă ascensiunea politică a lui Napoleon. Joachim Murat, faimosul său general de cavalerie, fiul unui hangiu, nu ar fi putut urma cursurile şcolii de ofiţeri înainte de 1789. Mulţumită Revoluţiei şi calităţilor lui, Murat a devenit mareşal al Franţei şi rege al Regatului celor Două Sicilii.

Napoleon a fost un dictator care s-a folosit de ceea ce marele sociolog german Max Weber a descris ca fiind „teoria autorităţii charismatice”. Napoleon conducea graţie calităţilor lui, nu în virtutea funcţiei sale. Farmecul, memoria extraordinară, capacitatea

neobişnuită de a munci, abilitatea supraomenească de a aprecia puterea inamicului în timpul bătăliei şi de a profita exact de momentul în care soldaţii acestuia şovăiau — toate aceste însuşiri s-au îmbinat într-o personalitate capabilă să-i inspire pe ceilalţi să lupte şi să moară. Faimosul său rival, ducele de Wellington, căruia nu-i plăceau exagerările, a spus că prezenţa lui Napoleon pe câmpul de luptă valora cât 40 000 de oameni.
Cei trei bărbaţi asupra cărora vreau să mă concentrez în cele ce urmează — Otto von Bismarck, William Lyon Mackenzie King şi Franklin Delano Roosevelt — au fost complet diferiţi de Napoleon din nenumărate puncte de vedere şi, nu în ultimul rând, pentru că au trăit în alte vremuri şi împrejurări. Dar, asemenea lui, au reuşit să jongleze cu scopurile pe termen lung şi tacticile pe termen scurt; au intuit starea de spirit şi curentul epocii lor; au învăţat din eşecuri, când a fost nevoie, şi şi-au schimbat măcar tactica, dacă nu chiar modul de a gândi. La fel de important este că şi-au primit şansa, pe care au şi ac- ceptat-o, de la cursul istoriei.
Avem tendinţa de a uita cât de tânăr este statul german — de fapt, cu patru ani mai tânăr decât cel canadian — şi presupunem că, dată fiind istoria ei tumultuoasă şi chinuită, apariţia Germaniei era doar o chestiune de timp. în Europa secolului al XDC-lea, naţionalismul a fost o ideologie influentă şi, probabil, irezistibilă, iar versiunea sa germană s-a numărat printre cele mai puternice manifestări ale acestui curent. Adesea cu bună ştiinţă, poeţi, dascăli şi politicieni au depus eforturi

pentru a crea imaginea unui popor german unit de o limbă şi valori comune. Fraţii Grimm nu au cules basme populare germane pentru a distra sau a speria generaţii întregi de copii, ci pentru a demonstra că exista o cultură germană unică. Istoricii au scris despre o naţiune bine definită, ce suferise de-a lungul secolelor. Posibila însemnătate politică a acestei teorii a rămas subiect de discuţie la jumătatea secolului al XlX-lea. în timpul revoluţiilor de la 1848, nenumăraţi naţionalişti germani au sperat că cele 39 de state şi teritorii (inclusiv provinciile germane ale Imperiului Habsburgic) ce alcătuiau Confederaţia Germană şi reuneau o populaţie vorbitoare de limbă germană aveau să dobândească o constituţie nouă, mai liberală, şi să devină mai puternice, poate chiar sub conducerea regelui Prusiei ori a împăratului Austriei. Alţii au preferat să păstreze statu-quoul. Cu toate acestea, formarea unui singur stat german nu era în niciun caz un proces inevitabil. în fond, vorbitorii de limbă engleză din lumea întreagă nu au considerat şi nu consideră că fac parte dintr-o singură entitate politică. Naţionalismul german ar fi putut avea direcţii diferite, reunind, poate, o parte a teritoriilor germane distincte şi lăsând în urma sa mai multe state germane autonome: Bavaria, Prusia, Saxonia, teritoriile germane ale Imperiului Austriac (o bună parte dintre acestea au intrat ulterior în componenţa micului stat Austria).
în absenţa lui Otto von Bismarck, este foarte probabil ca Germania — aşa cum a devenit ea cunoscută în secolele XIX—XX — să nu fi existat. Gordon Craig, unul dintre cei mai distinşi istorici specializaţi în perioada modernă a Germaniei, îşi începe fără regrete volumul dedicat istoriei acestei

ţări cu Bismarck. „Dacă el nu ar fi ajuns pe cele mai înalte culmi ale politicii Prusiei”, afirmă Craig, „probabil că unificarea Germaniei tot ar fi avut loc, dar cu siguranţă nu în aceeaşi perioadă şi nu în acelaşi mod.” Imperiul Austriac a avut istoria de partea lui; fusese întotdeauna o putere dominantă printre statele germane. Vreme de secole, cârmuitorii lui, Habsbur- gii, monopolizaseră efectiv titlul de Sfânt împărat Roman şi ajunseseră astfel să-şi exercite influenţa, cel puţin teoretic, asupra tuturor teritoriilor germane şi a celei mai mari părţi a Europei. Habsburgii aveau puternice legături istorice şi de familie în majoritatea statelor germane, mai ales în cele din sud, unde dinastiile conducătoare erau catolice, asemenea lor. Iar foarte multe state germane — Bavaria, de exemplu — nu aveau încredere în Prusia şi se temeau de ea.

Faptul că unificarea s-a desăvârşit sub egida Prusiei, şi nu a Imperiului Austriac, s-a datorat în primul rând omului care devenise cancelar prusac. în 1862, disperat, Wilhelm I al Prusiei l-a numit prim-ministru pe Bismarck, în speranţa că acesta avea să soluţioneze criza constituţională internă. Regele nu avea nici cea mai mică intenţie de a-l sfida pe împăratul austriac Franz Joseph, de a exclude Austria din Confederaţia Germană sau de a unifica restul statelor germane în cadrul unui stat puternic, pe tronul căruia să se aşeze chiar el. Bismarck avea alte idei. Scopul lui era să unească Germania sub conducerea şi autoritatea Coroanei prusace, ceea ce presupunea supunerea celorlalte state germane şi eliminarea influenţei Austriei asupra Confederaţiei Germane. Pentru îndeplinirea

ţelului său, cancelarul era pregătit să folosească o paletă largă de instrumente, de la diplomaţie până la „sânge şi fier”, aşa cum a afirmat la un moment dat într- un discurs devenit faimos. Nu era un spirit belicos; mai degrabă obişnuia să se folosească de războaie pentru a-şi îndeplini scopurile, dacă acestea i se păreau a fi cea mai eficientă alegere. Ştia, de asemenea, când să profite de ocazie, la fel ca Helmut Kohl, care, peste aproape 100 de ani mai târziu, la sfârşitul Războiului Rece, a întrezărit şansa reunificării celor două Germanii. Din momentul în care a fost numit în funcţie de Wilhelm I până în 1890, când a fost demis de nepotul kaizerului, Wilhelm al II-lea al Germaniei, Bismarck a avut o influenţă covârşitoare asupra deciziilor politice ale Prusiei şi, ulterior, ale Germaniei şi s-a aflat la cârma relaţiilor internaţionale europene.

Niciun alt conducător german din acea vreme nu se putea compara cu el în ceea ce priveşte inteligenţa sa sclipitoare ca om de stat, sau intransigenţa şi cinismul de care dădea dovadă. Era dur cu subalternii şi necruţător cu adversarii, iar pe parcursul anilor a avut destui. Minţea fără ezitare şi îi învinovăţea întotdeauna pe ceilalţi pentru propriile greşeli. Accesele sale de furie erau înfricoşătoare şi, chiar dacă era creştin, nu părea să creadă în iertare sau în loialitate. Dacă îi încălcai cuvântul sau dacă, pur şi simplu, nu mai avea nevoie de tine, te abandona imediat. „Latura lui demonică este mai puternică decât la orice altă persoană”, a spus un diplomat britanic care l-a cunoscut îndeaproape. Cu toate acestea, dacă dorea, putea fi fermecător şi amuzant. Bismarck a

realizat foarte multe lucruri prin simpla forţă a personalităţii lui, care — la fel ca toate particularităţile sale, de la vigoare şi putere de muncă până la poftă de mâncare — era ieşită din comun. (Doi oaspeţi sosiţi la el acasă au rămas impresionaţi văzându-i oala de noapte, mult mai mare în comparaţie cu cele obişnuite.)

Bismarck provenea dintr-un mediu care cu greu ar fi putut da naştere unei personalităţi atât de remarcabile. Iuncherii prusaci erau cunoscuţi ca o clasă socială alcătuită din mari proprietari de pământ insensibili, pioşi şi ataşaţi de tradiţie, mândri de originile şi legăturile lor de familie şi serviciul depus în slujba statului prusac. Predominant conservatori, iuncherii erau deosebit de suspicioşi faţă de lumea modernă şi toţi cei care nu erau asemeni lor — printre aceştia numărându-se liberalii, capitaliştii şi evreii. în plus, nu aveau încredere nici în persoanele extravagante şi excentrice; ei puneau preţ pe calităţi precum modestia, pioşenia, munca asiduă, autodisciplina, dar şi sacrificiul de sine. Toată viaţa lui, Bismarck a fost un mare ipohondru, un individ predispus la crize prelungite în timpul cărora îşi plângea singur de milă. Tinerii din familiile iuncherilor urmau adesea cariere militare şi, dacă era nevoie, îşi dădeau viaţa pentru Prusia fără să crâcnească. Bismarck a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a scăpa de serviciul militar obligatoriu. Ulterior, cu insolenţa şi grandomania sa tipice, a pretins că ar fi fost un soldat devotat şi a purtat cu mândrie uniforma de ofiţer — spre enervarea generalilor prusaci cu experienţă.

Primii lui ani de viaţă nu au oferit niciun indiciu cu privire la fenomenul care avea să devină Bismarck. Nu pare să fi avut o copilărie din cale afară de fericită. Părinţii săi nu se potriveau: tatăl era un om slab, cu o fire bună, dar şters şi dominat de soţie. Mama era frumoasă, inteligentă şi distantă. Fiul ei a ajuns să o urască pe ea şi pe toate femeile pe care le considera asemenea ei, ca de exemplu soţia regelui Wilhelm I. La internat, Bismarck nu a fost un elev prea promiţător, iar la universitate se pare că şi-a petrecut o bună parte din timp bând alcool şi practicând jocuri de noroc. La prima lui slujbă, ca funcţionar public, a fost deosebit de leneş şi a acumulat mari datorii. Când s-a îngrijit de una dintre moşiile sale de familie, a devenit faimos pentru isprăvile sale — se urca pe cal şi galopa ca un posedat sau trăgea cu pistolul în ferestrele musafirilor săi pentru a-i trezi din somn. Prin împrejurimi era cunoscut ca „Iuncherul Nebun”.
Se şi plictisea, până într-atât încât „eram pe punctul de a mă spânzura”, după cum i-a mărturisit tatălui său într- o scrisoare. însă norocul lui (iar norocul joacă un rol important în povestea vieţii sale) era pe cale să se schimbe, în 1847, unul dintre deputaţii care reprezenta provincia lui Bismarck în parlamentul Prusiei s-a îmbolnăvit pe neaşteptate. în mod surprinzător, biruindu-şi neîncrederea în privinţa lui Bismarck, ceilalţi iuncheri l-au ales pe el ca înlocuitor. A intrat cu entuziasm în politică; şi, mai important de atât, s-a dovedit a fi strălucit în acest domeniu. Şi-a clădit rapid o reputaţie de om care merita urmărit — şi care era animat de foarte puţine

principii politice. „Să fiu nevoit să trec prin viaţă ţinând cont de principii este ca şi cum ar trebui să cobor pe o potecă îngustă în pădure, ţinând între dinţi un băţ lung”, a spus el la un moment dat. Singurul principiu după care se ghida în politica internă era dorinţa de a menţine forţa statului prusac şi, ulterior, a celui german, ceea ce pentru Bismarck însemna un guvern central puternic, capabil să acţioneze în numele regelui. (Chiar dacă Bismarck însuşi era cel care exercita, de obicei, puterea din spatele tronului.)
în 1862, când a fost numit cancelar, şi-a câştigat cu multă abilitate susţinători şi a dezbinat opoziţia, atrăgând grupuri de interese, oferind recompense sau intimi- dându-şi adversarii. Liberalii prusaci, care nu îl avuseseră niciodată la inimă, i-au adoptat punctul de vedere pentru că seria de victorii din războiul pentru unificarea Germaniei le trezise sentimentele naţionaliste. Clasa muncitoare, din ce în ce mai numeroasă, şi mişcarea socialistă au fost reduse la tăcere, măcar pentru o vreme, prin adoptarea sufragiului universal masculin în cadrul alegerilor pentru noul Reichstag şi prin programul cel mai avansat şi mai cuprinzător de ajutoare sociale din Europa. Bismarck nu a reuşit însă niciodată să clădească o coaliţie trainică. Este adevărat că prin valorile şi modul său de a acţiona era în dezacord cu noua Germanie modernă în curs de formare. în schimb, s-a bazat pe sprijinul singurului om din Prusia care chiar conta: Wilhelm I.

Regele era o persoană convenţională şi la locul ei, care nu excela nici prin inteligenţă, nici prin perspicacitate — cu alte cuvinte, exact opusul ministrului său. îi displă-ceau o bună parte din lucrurile pe care le făcea Bismarck şi modul lui de a acţiona: confruntările şi crizele, adesea inventate; înfrângerea Imperiului Austriac şi apoi a Franţei; sfidarea celei mai mari părţi a opiniei publice germane şi a Europei. Cu toate acestea, la un anumit nivel, regele recunoştea că el şi dinastia sa aveau nevoie de Bismarck, chiar dacă, după cum s-a plâns la un

moment dat chiar el, „este greu să fii kaizer sub Bismarck”. Şi pentru că, potrivit constituţiei prusace, iar mai apoi celei germane, monarhul avea ultimul cuvânt în politica externă şi în domeniul militar, iar guvernele răspundeau în faţa sa, şi nu invers, Bismarck a putut să-şi exercite autoritatea, în numele regelui, asupra problemelor interne şi externe. Relaţia dintre cei doi a fost caracterizată prin certuri cumplite, cu uşi trântite, plânsete şi urlete. Bismarck obişnuia să acuze dureri infernale de cap şi accese de vomă şi pretindea că se afla în

pragul morţii. Ameninţa adesea cu demisia. în final, întotdeauna Wilhelm I bătea în retragere. Lui Bismarck nu trebuie să-i treacă prin cap să demisioneze, a scris kaizerul după o astfel de scenă: *„Cea mai mare bucurie a mea* [cuvintele au fost subliniate de două ori — n.a.] este să trăiesc alături de dumneata şi să fiu întru totul de acord cu dumneata!

”A ajutat şi faptul că regele a trăit o perioadă îndelungată de timp, iar Bismarck s-a bucurat de sprijinul său vreme de 26 de ani. Dacă Wilhelm ar fi murit în jurul vârstei de 70 de ani, succesorul lui, Frederick Wilhelm, l-ar fi concediat mai mult ca sigur pe Bismarck şi ar fi făcut tot ce i-ar fi stat în putinţă pentru a transforma Germania într-un stat mai liberal şi constituţional. (Vicky, energica soţie a lui Frederick Wilhelm, cea mai mare dintre fetele reginei Victoria, îl detesta pe Bismarck.) în 1888, după ce Wilhelm a murit în cele din urmă, la vârsta de 91 de ani, Frederick

Wilhelm, bolnav şi pe patul de moarte, a mai rezistat 99 de zile. Fiul său, capriciosul şi dificilul Wilhelm al II-lea, nu a dorit să rămână în umbra lui Bismarck, aşa că l-a concediat în 1890. *Aruncarea pilotului* — astfel este descris evenimentul în legenda unei faimoase caricaturi publicate în revista *Punch.*

Susţinerea de care se bucura Bismarck pe plan intern ne explică parţial succesul său, dar la acesta contribuia şi făptui că şi Europa trecea printr-o perioadă de mari schimbări. La un moment dat, i-a spus unui prieten că nu puteai juca şah dacă 16 dintre cele 64 de căsuţe de pe tablă erau deja blocate. Când începuse să creeze Germania, avusese cale liberă pe tabla de şah. Prusia era în ascensiune. Dispunea deja de o armată puternică (un banc vechi spunea că Prusia nu era un stat care avea întâmplător o armată, ci o armată care, din întâmplare, avea o ţară), iar începând din anii 1850, economia prusacă s-a dezvoltat rapid. Astfel Bismarck a obţinut „aurul" necesar, aşa cum s-a exprimat chiar el, pentru a mări şi a înzestra armata prusacă, şi, cu ajutorul influenţei economice, a putut obliga celelalte state germane să se conformeze liniei impuse de Prusia. Imperiul Austriac, cel mai mare rival al Prusiei, se stingea, din ce în ce mai afectat de nenumăratele curente naţionaliste din cadrul graniţelor sale. Rusia, puterea conservatoare care ar fi putut interveni pentru a preveni schimbările politice bruşte, cu consecinţe de amploare în Europa, se izolase după Războiul din Crimeea din 1853-1856. Nu mai era pregătită să coopereze cu celelalte puteri — Franţa, Marea Bri- tanie şi Imperiul Austriac —,

care îşi uniseră forţele cu vechiul ei duşman, Imperiul Otoman, pentru a o ataca. Franţa, condusă după 1848 de vanitosul Napoleon al III- lea, a realizat târziu pericolul pe care îl reprezenta Prusia. Francezii primiseră cu bucurie vestea înfrângerii monarhiei conservatoare austriece, dar nu realizaseră că Prusia şi statele aliate din Confederaţia Germană constituiau o forţă puternică, aflată chiar la graniţa cu Franţa. Marea Britanie se arăta mai degrabă binevoitoare faţă de ascensiunea unei Germanii unite, dar, aşa cum s-a întâmplat mult prea des pe parcursul istoriei ei, Londra era mai interesată de teritoriile britanice de peste mări decât de ceea ce se întâmpla în Europa.

Fără naţionalismul german, puterea prusacă şi transformările suferite de relaţiile internaţionale pe bătrânul continent, Bismarck nu ar fi putut ajunge niciodată fău-ritorul Germaniei moderne şi stăpânul Europei. A avut marele noroc — chiar dacă nu se poate spune acelaşi lucru şi despre restul Europei —

de a se fi născut într-o perioadă şi într-un context în care îşi putea folosi calităţile sale de necontestat. Dacă s-ar fi născut ceva mai devreme în familia sa de mici nobili latifundiari, probabil că ar fi devenit, asemenea celei mai mari părţi a acestora, un ofiţer obişnuit din armata regelui sau vreun funcţionar public. într-o scrisoare pe care a aşternut-o pe hârtie pe când avea doar 19 ani, Otto von Bismarck se descria drept un individ care îşi ducea traiul la moşia sa de la ţară, terorizându-şi ţăranii, câinii şi servitorii, dar fiind sub papucul nevestei;

acest Bismarck din tinereţe îşi petrecea timpul la vânătoare, bând prea mult şi îngrijindu- se de pământurile sale. „Mă voi îmbăta criţă de ziua regelui şi îl voi sărbători cu ovaţii zgomotoase, iar în restul timpului îmi voi expune apăsat părerile şi din două în două cuvinte voi exclama: «Dumnezeule, ce cal splendid!»

„în 1862, Bismarck, în alianţă cu Austria, a stârnit un război cu Danemarca pentru a cuceri ducatele Schleswig şi Holstein. în anul următor, se întreba dacă nu cumva venise momentul pentru a demara un atac-surpriză împotriva aliatului de altădată. în schimb, s-a folosit de chestiunea împărţirii ducatelor pentru a intra într-o serie de dispute cu Austria. în vara lui 1866, Bismarck era deja pregătit; atât Rusia, cât şi Franţa conveniseră să rămână neutre, iar armata prusacă, deşi nu se descurcase bine în războiul împotriva Danemarcei, fusese reorganizată, în timp ce infanteria fusese înzestrată cu cele mai eficiente puşti moderne

din Europa. Cu toate acestea, după o întrevedere furtunoasă, Wilhelm I a refuzat să acţioneze împotriva lui Franz Joseph, pe care îl considera monarhul cu rang mai înalt. În cele din urmă, regele i-a cerut lui Bismarck să iasă din încăpere, interzicându-i să mai deschidă vreodată subiectul. Bismarck s-a dus în grabă la un confident de-al său şi s-a plâns că „era zdruncinat din punct de vedere moral şi fizic, că munca sa de o viaţă, formarea Imperiului German, fusese distrusă în acea zi şi că avea să se ducă direct acasă, de unde să-şi trimită demisia". Prietenul său l-a calmat şi l-a implorat pe rege să- 1 primească încă o dată pe cancelar în audienţă. Wilhelm I a cedat aproape imediat, aşa că Bismarck, radiind de fericire, şi-a făcut din nou apariţia şi, după ce a dat pe gât jumătate de sticlă de coniac, a spus: „Va mulţumesc din tot sufletul — avem război."

Pe 3 iulie, la Koniggrătz (astăzi, Hradec Krâlove, în Republica Cehă), armata prusacă a înfrânt decisiv Austria. Pe parcursul păcii ce a urmat, Austria a acceptat dizolvarea Confederaţiei Germane. În locul acesteia a apărut o nouă Confederaţie Germană de Nord, controlată de prusaci. Prusia însăşi şi-a mărit teritoriul, prin anexarea statelor ce sprijiniseră Austria, precum Hanovra. Restul statelor germane din sud, printre care şi Bavaria, au fost obligate să semneze tratate cu Prusia. Zilele lor ca state independente erau numărate.

În 1870, înţelegând că doar Franţa mai rămânea în calea consolidării dominaţiei prusace peste teritoriile din sud, Bismarck a inventat din nou un motiv de dispută, pornind de la un subiect mai puţin promiţător: cine

urma să urce pe tronul Spaniei. Francezii se opuneau unui candidat care era o rudă îndepărtată a lui Wilhelm de Prusia. Wilhelm I a acceptat obiecţiile francezilor şi, pe parcursul unei conversaţii purtate cu ambasadorul francez în staţiunea Bad Ems, a convenit retragerea candidaturii rudei sale la succesiune. Apoi, în mod nechibzuit, ambasadorul l-a presat pe rege să-i ofere asigurări că nu avea să mai susţină pe viitor o asemenea candidatură. Curtenitor ca întotdeauna, Wilhelm I l-a refuzat şi i-a trimis lui Bismarck o telegramă în care relata pe un ton neutru cele întâmplate. „Ce noroc neaşteptat", şi-a reamintit ulterior Bismarck. A măsluit telegrama, astfel încât să pară că stăpânul său l-ar fi trimis pe ambasadorul francez la plimbare, după care a divulgat presei conţinutul acesteia. Sentimentele antiprusace deja ajunseseră la apogeu în Franţa; Telegrama de la Ems, aşa cum a intrat această scrisoare în istorie, a garantat, pur şi simplu, izbucnirea războiului.

Aşa cum a acţionat şi în cazul Austriei, Bismarck s-a asigurat de un context internaţional favorabil Prusiei. Era puţin probabil ca vreuna dintre celelalte puteri să intervină de partea Franţei. Iar de această dată, Prusia avea o armată încă şi mai puternică, cu o infanterie dotată cu arme mai bune decât ale francezilor şi cu o structură de comandă de departe mai coerentă. Pe 2 septembrie, după o serie de înfrângeri, trupele franceze s-au predat în apropierea orăşelului Sedan, situat aproape de graniţa cu Belgia. Reprezentanţii statelor sud-germane, care priveau lupta de pe vârful unui deal, au ştiut

prea bine că asistau şi la sfârşitul propriei independenţe. Pe 18 ianuarie 1871, la Versailles, în Sala Oglinzilor a lui Ludovic al XlV-lea, a fost proclamat noul Reich german. Wilhelm era acum împăratul Germaniei, iar lângă el şedea Bismarck. Al Doilea Reich a fost în primul rând creaţia lui Bismarck.

Pe plan intern, el a concentrat puterea în mâinile Coroanei, deci şi ale sale, şi a reuşit să dezbine partidele politice, asmuţindu-le unele împotriva altora. Pe plan extern, a ţinut Franţa în stare de izolare şi a rămas în termeni de prietenie sau cel puţin de neutralitate cu celelalte puteri. Timp de încă două decenii, cancelarul a supravegheat evoluţia ţării sale, care a devenit cea mai importantă putere economică şi militară din Europa. Mulţumită lui Bismarck, începând cu 1871, Europa a avut parte, sub o formă sau alta, de o „chestiune germană".

Lumea nu a avut încă de a face cu o „chestiune canadiană"; este adevărat că de cele mai multe ori nu i se acordă mare atenţie acestei ţări. în istoria Canadei însă, William Lyon Mackenzie King este tot atât de important precum este Bismarck pentru Germania. Bismarck a construit un stat, în schimb Mackenzie King a păstrat intact unul — cea mai mare parte a tumultuoşilor ani 1920, după Marea Criză Economică, pe parcursul celui de-al Doilea Război Mondial şi al primilor ani de pace. Nu s-a abătut de la ideile sale, în ciuda provocărilor venite din partea dreptei şi a stângii politice şi, cel mai important, a făcut în aşa fel încât suspiciunile şi divergenţele reciproce puternice, manifestate între vorbitorii de limbă engleză şi cei de limbă franceză şi între

provinciile ţării, să nu rupă statul în două. Iar pe parcursul celor 22 de ani petrecuţi în funcţie — rămâne în continuare ministrul canadian cu cel mai lung mandat — a pus bazele unui sistem amplu de asistenţă socială. A fost un politician desăvârşit, care a transformat Partidul Liberal într-o forţă politică extraordinară. Pe vremea când nu existau sondaje de opinie, a avut flerul de a intui starea de spirit din ţară şi de a înţelege cât de departe putea să avanseze într-o anume direcţie. Era deopotrivă un idealist dornic să construiască o societate mai bună şi un individ pragmatic, care evita luptele lipsite de sorţi de izbândă. A avut o capacitate impresionantă de a munci din greu, cu mare atenţie la detalii. Lucrările sale abundă de scrisori expediate către diverşi oameni din ţară, unii dintre aceştia importanţi, alţii, nu. Dădea dovadă de meticulozitate când trimitea felicitări, urări cu ocazia zilelor de naştere sau condoleanţe. Era un individ retras, dar colabora bine cu foarte mulţi dintre colegii săi. Spre cinstea lui, adesea îşi numea adversarii politici în propriul guvern sau cel puţin încerca să-i câştige de partea sa.
Cu toate acestea, King nu ne fascinează sau ne cucereşte aşa cum o fac alţi lideri politici. Mai degrabă ne contrariază — mai ales pe canadieni. Rămâne în amintirea noastră drept marele exponent al echivocului şi al confuziei. De cele mai multe ori, nu soluţiona problemele, ci mai degrabă le îngropa în vorbărie şi ambiguitate. „Parlamentul va decide”, aceasta era una dintre expresiile preferate ale lui King, deşi de cele mai multe ori reuşea să evite dezbaterile sau discuţiile pe teme litigioase. în

cel de-al Doilea Război Mondial, chestiunea serviciului militar obligatoriu amenința să dezbine cele două populații, probabil chiar definitiv — o mare parte a populației anglofone cerea serviciu militar obligatoriu, în timp ce majoritatea locuitorilor francofoni se opuneau. în 1942, în punctul culminant al tumultului politic, King a propus faimoasa (sau scandaloasa) lui soluție: „Nu neapărat mobilizare, dar mobilizare dacă necesitatea o cere."

„Ne amorțea", așa cum s-a exprimat F.R. Scott, intelectual, avocat specializat în drept constituțional, om cu valori radicale și poet, într-o poezie scrisă în 1954 care sintetizează perfect sentimentele multor canadieni din trecut și din prezent în legătură cu King:

Nu aveam formă
Pentru că nu lua niciodată partea nimănui, Și nu țineam cu nimeni
Pentru că nu permitea niciodată nimănui să prindă formă.
Evita cu tact ce era greșit, Fără să spună ce era corect, Și nu permitea niciodată mâinii stângi Să știe ce făcea dreapta. Poezia se încheie cu versurile devenite celebre:

Haideți să ridicăm un templu închinat Cultului mediocrității, Să nu facem cu jumătate de măsură Lucrurile ce se pot face pe sfert. Este posibil să ne temem că Mackenzie King reprezintă mult prea bine ceea ce eram noi, canadienii, pe atunci și poate că în sinea noastră încă suntem speriați că mai suntem astfel: puritani, inhibați din punct de vedere sexual, prudenți, chiar timizi, preocupați de ceea ce au alții de spus, dar gata să judecăm, dornici să muncim din greu, predispuși spre zgârcenie, mândri că suntem canadieni, dar fericiți

când alte ţări şi popoare importante din lume ne bagă în seamă şi, mai presus de toate, ostili conflictelor. Oare chiar ne reprezintă acest individ — celibatarul grăsun şi aferat, cu atracţia sa pentru spiritualitate, profeţii şi sfaturi? Oare chiar credem în superstiţii — precum King, care credea că deciziile importante trebuiau luate când acele ceasornicului băteau ora fixă? Oare ne-am ruga şi am intona imnuri religioase la căpătâiul câinilor noştri de companie aflaţi pe moarte şi am vorbi apoi cu ei — sau cu propriile noastre mame — printr-un mediu sau printr-o placă Ouija? Oare la finalul zilei ne trecem în revistă succesele şi eşecurile? Consemnăm cu atenţie fiecare dojană şi cuvânt de laudă?

King o făcea. Ştim acest lucru, pentru că, de la începutul anilor 1890 până la moartea sa, în 1950, a ţinut un jurnal, însemnări fără egal printre cele lăsate de oricare alt lider politic modern. A dat ordin ca jurnalele să fie arse după moartea sa, dar executorii lui testamentari au ezitat şi ulterior le-au cruţat. Prin urmare, astăzi cunoaştem multe informaţii care îl aşază într-o lumină nefavorabilă. Imaginea sa postumă a fost surprinsă de un alt mare poet canadian, Dennis Lee, sub forma unor versuri pentru copii:

William Lyon Mackenzie King în mijloc şedea, cu şiretul se juca, Şi mama-şi iubea ca nimic ***altceva*** — William Lyon Mackenzie King

.Lui King îi plăcea să se considere un spirit revoluţionar neînfricat, adevărat urmaş al celor câţiva rebeli din istoria canadiană. în anii 1830, tizul său, William Lyon Mackenzie, avusese o tentativă eşuată de a înlătura prin forţă guvernul provinciei Canada de Sus, controlat de un grup de familii privilegiate, cu strânse legături intime, cunoscut sub numele „Family Compact”. Revolta nu a avut din stan nicio şansă, iar Mackenzie s-a refugiat în Statele Unite ale Americii, unde a trăit împreună cu familia sa de pe o zi pe alta. După ce a mai trecut timpul, autorităţile canadiene i-au graţiat pe rebeli, iar Mackenzie s-a reîntors în Canada, unde a devenit membru al adunării legislative. Fiica sa, mama lui King, s-a căsătorit cu un avocat, fiul unui militar de carieră al cărui regiment contribuise la înăbuşirea revoltei, intrând astfel în elita societăţii unui orăşel din Ontario. Şi-a privit în continuare tatăl ca pe un erou şi i-a inoculat şi fiului ei favorit această percepţie. Lui King i-a plăcut întotdeauna să se considere continuatorul operei bunicului său, vorbind, de exemplu, în numele persoanelor defavorizate sau promovând o guvernare cinstită, eficientă şi corectă.

King era mult mai talentat şi mai prudent decât nefericitul rebel. Nepotul nu avea să-şi irosească energia şi şansele în cruciade sortite eşecului. Dacă lua vreodată poziţie faţă de o chestiune, prefera să aibă certitudinea succesului. În 1922, când premierul britanic David Lloyd George a încercat să târască Imperiul Britanic într-un război cu Turcia, King a ţinut să precizeze că ţara sa avea să decidă de una singură când urma să intre în conflict, în această privinţă, părerea lui coincidea cu

dorinţa majorităţii canadienilor, care recunoşteau şi se mândreau cu independenţa crescândă a Canadei, dobândită ca urmare a participării ţării la Primul Război Mondial şi la lucrările Conferinţei de Pace postbelice. Avea, de asemenea, un remarcabil talent de a analiza o anume situaţie şi de a aprecia cât de departe putea avansa într-o direcţie sau alta fără să întâmpine o opoziţie fermă. Cu puţin timp înainte să moară, a afirmat despre el însuşi: „Mie intuiţia îmi spune dacă există o problemă sau nu. Fie îmi dau seama pe loc, fie nu are nicio însemnătate pentru mine... Se prea poate să-mi petrec mult timp planificând cum să o soluţionez, dar ştiu din start ce vreau să fac şi cum să fac."

Spre deosebire de bunicul său, care fusese în mare parte autodidact, King a urmat cursurile unora dintre cele mai bune universităţi din lume. După ce a obţinut diploma de licenţă de la Universitatea din Toronto, a urmat cursurile noii Universităţi din Chicago, unde a studiat sub îndrumarea importantului şi inovatorului economist Thorstein Veblen. La Toronto, în timpul studenţiei, deja manifestase interes pentru studiul tarelor societăţii (inclusiv pentru prostituţie, după cum le place criticilor săi să evidenţieze), iar în perioada petrecută la
Chicago s-a implicat în activitatea mişcării de pionierat Setdement House, ce încerca să atenueze unele dintre cele mai grave efecte ale capitalismului sălbatic. După ce şi-a încheiat studiile la Chicago, s-a mutat la Harvard, unde a început să se documenteze pentru teza lui de doctorat, iar apoi, înainte de a finaliza lucrarea,

a plecat la London School of Economics. (În cele din urmă, în 1909, şi-a obţinut doctoratul de la Harvard pe baza unui raport făcut pentru guvernul canadian. Până în zilele noastre, King rămâne singurul prim-ministru canadian care deţine titlul de doctor.) în 1900, s-a întors în Canada pentru a prelua un post de funcţionar public. A avansat foarte repede, devenind ministru adjunct al muncii.

Pe parcursul următorilor opt ani, şi-a clădit o reputaţie de mediator deosebit de eficient şi de priceput în dispute. în plus, în această perioadă, a avut nenumărate ocazii de a-şi pune în practică talentul, căci muncitorii au intrat în repetate rânduri în conflict cu patronii lor. Când au izbucnit proteste împotriva valului de imigranţi din Asia pe ţărmul vestic al Canadei, tânărul King a fost omul potrivit de trimis la faţa locului. Tot el a fost alegerea evidentă când guvernul canadian a decis să avertizeze guvernul imperial de la Londra că imigraţia din alte regiuni ale imperiului, mai ales din India, provoca tensiuni rasiale în Canada. în contextul în care guvernul canadian era tot mai îngrijorat din cauza exportului de opiu din Asia, King a fost rugat să participe la reuniunile Comisiei Internaţionale a Opiului de la Shanghai. Pe drum, s-a oprit în India şi Japonia pentru a discuta şi despre problema imigraţiei. Nu este de mirare că Sir Wilfrid Lauri- er, prim-ministrul liberal, a decis că Mackenzie King avea stofa necesară pentru a candida pentru un loc în parlament.
în 1908, King a fost ales pe merit în parlament, iar în anul următor a intrat în guvern, fiind primul ministru canadian al muncii, responsabil

pentru găsirea unor măsuri esenţiale în litigiile dintre angajaţi şi angajatori şi supravegherea sindicatelor patronale (aşa cum erau numite la acea vreme cartelurile) prin intermediul parlamentului. Cariera sa a suferit un scurt recul în 1911, când liberalii au fost îndepărtaţi de la guvernare, dar în 1914 avea deja o slujbă bine plătită în Statele Unite ale Americii, în calitate de consilier în domeniul relaţiilor cu angajaţii al familiei Rockefeller. în următorii ani, i s-au oferit şi alte poziţii privilegiate americane: un post de profesor la Harvard şi altul de director în cadrul corporaţiei lui Andrew Carnegie, ca persoană însărcinată cu supravegherea operelor de caritate. Toate acestea îi ofereau perspective tentante şi şansa de a intra în contact cu cei bogaţi şi puternici. Dar Canada şi serviciul public erau adevărata lui chemare. După cum a notat în jurnalul său în 1919: „Aş sluji mai degrabă propriei mele ţări decât oricărei alteia, deşi munca în folosul umanităţii m-ar chema oriunde... Să trăiesc şi să mor stimat şi respectat acolo este o dorinţă mai dragă inimii mele decât orice altă ambiţie... Dorinţa, pasiunea mea se îndreaptă numai către politică." Poveţele mamei sale, care îl sfătuise să ducă o viaţă virtuoasă şi să depună toate eforturile în folosul societăţii, puternica sa credinţă prezbiteriană şi egocentrismul lui i-au întărit convingerea că avea o misiune, că putea servi Domnului prin fapte bune — în cazul lui, prin politică. Pe parcursul vieţii, s-a rugat mereu pentru a avea puterea să încerce mai mult şi să fie mai bun.
în 1919, s-a întors definitiv în Canada în calitate de lider al Partidului Liberal. A reuşit să câştige

de partea sa generaţia mai veche, prin aluzii vagi la principii dragi ei, precum comerţul liber şi un buget echilibrat şi, pentru că se opusese introducerii serviciului militar obligatoriu în 1917, a primit şi voturile celei mai mari părţi a delegaţilor din Québec. Nu a uitat niciodată nici importanţa acelor voturi, nici necesitatea de a-i păstra pe francezi ca parteneri în confederaţie. A avut intuiţia de a-l alege ca locotenent- al Québecului pe Ernest Lapointe, unul dintre cei mai competenţi şi eficienţi politicieni din această provincie, punându-şi încrederea în judecata lui. Pe măsură ce s-a maturizat, King a căpătat suficientă siguranţă de sine pentru a numi şi alte personalităţi în guvernul său, lucru de care adesea foarte mulţi lideri politici se tem.
în 1921, King a devenit pentru prima dată prim-minis- tru, la vârsta relativ fragedă de 47 de ani. Puţini oameni se aşteptau să reziste în această funcţie; nu avea experienţă şi conducea un guvern minoritar. De fapt, şi-a dat seama din mers ce era de făcut şi s-a dovedit abil la dejuca- rea planurilor opoziţiei. Profitând de o criză constituţională la inventarea căreia contribuise, King s-a reîntors la putere în 1926, având în spate o majoritate guvernamentală liberală. Beneficiind de norocul ce însoţeşte atât de des carierele politicienilor de succes, a fost înlăturat de la putere în urma alegerilor din 1930, lăsân- du-i pe conservatori, succesorii săi la guvernare, să îşi asume responsabilitatea pentru că nu au făcut faţă Marii Crize Economice. în 1935, când a revenit în funcţia de prim-ministru (cu sloganul „Rege sau

Haos”), deja situaţia economică se îmbunătăţea.
Indiferent dacă luase sau nu vreodată în serios perspectiva căsătoriei până la acel moment, King renunţase la idee şi se obişnuise cu viaţa de celibatar. Se purta cu subalternii şi slujitorii săi loiali cu un amestec de sentimentalism şi cruzime. Se prea poate să le fi ţinut minte zilele de naştere, dar se aştepta ca ei să muncească peste program. Adesea se plângea de singurătate, dar şi bombănea că viaţa socială prea bogată însemna pierdere de timp. Sau cel puţin aşa declara. Jurnalele sale ne oferă însă o altfel de imagine, a unui om căruia îi plăcea să petreacă o seară veselă cu prietenii. Era şi un dansator deosebit de bun. Organiza numeroase dineuri la Laurier House, unde putea distra lumea aşa cum îşi dorea el. Se şi relaxa, jucându-se cu prea-iubiţii săi câini, citind literatură religioasă sau invocând spiritele celor trecuţi în nefiinţă împreună cu cei mai apropiaţi prieteni ai săi. Când a împlinit vârsta de 60 de ani, a notat încântat în jurnalul său că spiritele lui William Gladstone, Laurier şi al lordului Rosebery, ca să numim doar câteva, îl vizitaseră.

Deşi pretindea, lucru neadevărat de altfel, că politica îl sărăcise, nu numai că punea deoparte o bună parte din salariu, dar primea şi cadouri de

la admiratori. Era totuşi, aşa cum a afirmat un funcţionar public, „un avar fără de ruşine care obişnuia să apeleze la aproape orice metodă pentru a evita orice fel de cheltuială, indiferent cât de mică, din contul său de protocol sau, mai rău de atât, din cel personal”. Cu toate acestea, a petrecut mult timp şi a cheltuit o adevărată avere înfrumuseţându-şi reşedinţa de la ţară, din Kingsmere. Asemenea unui latifundiar din secolul al XVIII-lea, era mare amator de ruine pitoreşti în jurul cărora se ţeseau poveşti cu tâlc. Cât a stat la Ottawa, a

trăit în vechea casă a lui Laurier. Ambele conace erau pline ochi de vechituri victoriene, tablo-uri, sculpturi şi basoreliefuri urâte, colecţionate în Europa. Potrivit unui ziarist, salonul din Laurier House era „ticsit cu pluşuri aurii sau rubinii, vaze enorme şi mese acoperite cu sticlă pe care erau aşezate ornamente fără valoare — într-un cuvânt, o colecţie de nimicuri scumpe, suficient cât să aprovizioneze un magazin second- hand de mare rafinament”

.Foarte mulţi oameni îl considerau neatrăgător, chiar respingător. Avea ceva dezgustător, nu doar faptul că îi mirosea urât gura, s-a plâns un liberal de vază. Comportamentul lui era mult prea insinuant. Un înalt comisar britanic sosit la Ottawa în anii 1930 a consemnat: „Soţia mea spune că după o conversaţie cu el se simte de parcă ar fi lins-o pisica din cap până în picioare şi ar avea nevoie de o baie”. Cu toate acestea, chiar şi cei care nu îl aveau la inimă recunoşteau că Mackenzie King avea ceva impresionant, ceva ce, mai mult ca sigur, ţinea de prezenţa lui publică. Fără să fi fost mostre de oratorie, discursurile sale erau bine construite şi consistente. Cunoştea bine Canada şi pe canadieni şi înţelegea prea bine care era locul ţării sale în lume, în timp ce pendula între cele două mari puteri, Imperiul Britanic şi Statele Unite ale Americii. Fiind respectat şi la Londra, şi la Washington, în cercul său larg de cunoştinţe regăseai nenumărate personalităţi politice din ambele capitale. Când a plecat la Washington în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a locuit la Casa Albă, unde a purtat îndelungi conversaţii private cu Roosevelt. (Când preşedintele a murit, la scurt timp după sfârşitul războiului, King s-a consolat luând legătura cu spiritul său în cadrul şedinţelor de spiritism.)

Din cauza nenumăratelor sale fobii, avem tendinţa să trecem cu vederea ce lider politic inteligent, receptiv şi talentat era King. Ar fi putut să aibă o carieră distinsă, chiar strălucită în Statele Unite ale Americii sau în Marea Britanie, însă a ales să trăiască şi să muncească în Canada. Pe parcursul carierei sale, a

contribuit la crearea istoriei, atât în calitate de observator, cât şi de actor al ei. înainte de Primul Război Mondial, a vizitat Londra, unde s-a întreţinut cu ministrul de externe Sir Edward Grey şi cu alţi politicieni britanici de vază despre soarta imperiului; în anii 1930, s-a dus la Berlin, unde a vorbit cu naziştii, inclusiv cu Hider însuşi despre starea Europei; în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a fost şi la Washington, unde a discutat despre strategie. A condus Canada o bună parte a perioadei în care aceasta a evoluat de la statutul de mică provincie a Imperiului Britanic la cel de stat ce se autoguvernează, cu un rol semnificativ în relaţiile internaţionale.
Deşi a privit îngrozit ascensiunea dictatorilor în anii 1930, s-a arătat dispus să meargă departe pentru a ajunge la compromis cu aceştia. Punând întotdeauna unitatea naţională mai presus de orice altceva, a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a lua partea cuiva în crizele politice internaţionale, precum invadarea Etiopiei de către Italia sau Războiul Civil din Spania, subiecte în privinţa cărora ştia că opinia publică din Canada era puternic divizată. Când a cunoscut nazişti de rang înalt, iar mai apoi pe Hider, în 1937, gândirea sa pozitivă şi idealistă l-a determinat să noteze câteva rânduri prosteşti în jurnalul său: „Analizându-l pe când stăteam la discuţii cu el, am ajuns la concluzia că este o persoană care îşi iubeşte cu adevărat conaţionalii, ţara, un om care ar face orice sacrificiu pentru binele lor”. Şi, cum avea cinci diplome universitare, King s-a arătat condescendent: „Ca să-l înţelegi pe Hider, trebuie să ţii cont de şansele limitate pe care

le-a avut în tinereţe, de faptul că a fost închis etc. Este cu adevărat uimitor ce a reuşit să realizeze fiind autodidact”. Cu toate acestea, King le-a spus naziştilor că ţara sa avea să ajute Marea Britanie în cazul unui atac german.

Şi-a condus ţara în războiul ce a urmat şi a reuşit să-i păstreze unitatea pe parcursul şi după încheierea conflictului. Alţii nu ar fi reuşit să facă aşa ceva. Pentru că de atunci încoace dezbaterea despre unitate nu a încetat niciodată, câteodată nu înţelegem cât de aproape s-a aflatCanada de o secesiune periculoasă, poate chiar fatală, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. King nu a rezolvat cauzele dezbinării, dar le-a împiedicat să distrugă confederaţia, ceea ce în sine era o mare realizare. Cea mai importantă a fost chestiunea serviciului militar obligatoriu, care, în 1917, a înstrăinat o bună parte a opiniei publice din Québec şi i-a asmuţit pe canadieni unii împotriva altora. Canada nu-şi putea permite o altă criză asemănătoare. în 1940, s-a organizat un plebiscit privind introducerea serviciului militar obligatoriu, care a arătat că, în mod evident, majoritatea se pronunţa în favoarea măsurii, dar şi că în ţară exista un dezacord profund în acest sens. Locuitorii anglofoni au votat „Da”, iar locuitorii francofoni din Québec au votat majoritar „Nu”. Deşi King a introdus un proiect de lege în parlament, a arătat cât se putea de clar că, pentru moment, legislaţia nu avea să fie pusă în vigoare. Prin formula sa „nu neapărat, dar dacă necesitatea o cere” a câştigat timp preţios. Până la sfârşitul lui 1944, devenise evident că armata avea nevoie de soldaţi şi că nu existau suficienţi voluntari. Deşi îl concediase fără milă din guvern pe principalul avocat al acestei măsuri — ministrul apărării James Ralston —, King a ajuns fără prea mare tragere de inimă la concluzia că trebuia să impună obligativitatea

parţială a serviciului militar. A avut mai mult noroc decât merita, căci Ralston a refuzat să câştige capital politic de pe urma schimbării de situaţie şi a susţinut în continuare cu loialitate guvernul şi efortul canadian de război.
Pe parcursul crizei guvernamentale prelungite din luna noiembrie a acelui an, King s-a folosit de toate simţurile pe care şi le ascuţise de-a lungul anilor de activitate politică. (în jurnalul său s-a comparat cu Iisus Hristos în Săptămâna Patimilor.) A făcut apel la patriotismul colegilor săi şi i-a avertizat că ţara se putea diviza — sau, şi mai îngrozitor, că Partidul Liberal putea fi distrus. A vărsat lacrimi, a ameninţat cu demisia, a aruncat chiar şi o aluzie că, dacă guvernul refuza mobilizarea cetăţenilor, atunci armata ar fi putut da o lovitură de stat. A reuşit să-i câştige de partea sa pe majoritatea colegilor săi, inclusiv pe cea mai importantă personalitate politică din Québec, Louis St. Laurent — aspect semnificativ, de altfel. Un singur ministru a demisionat. „M-am simţit", a scris King în jurnalul său, „de parcă ar fi trecut Răstignirea şi aş fi intrat în dimineaţa învierii."
Deşi o bună parte a membrilor parlamentului din Québec au votat în favoarea unei moţiuni împotriva serviciului militar obligatoriu, Partidul Liberal a rămas la putere, iar în Québec, adversarii recrutării au fost reduşi la tăcere.
în 1940, King i-a comunicat liderului conservator din parlament că nu intenţiona să se folosească de majoritatea politică pentru a impune serviciul militar obligatoriu. King i-a spus că trebuia să guverneze aflând ce îşi doresc oamenii, nu spunându-le ce să facă.

Dacă avea vreun dram de autoritate asupra lor, atunci ea se datora încrederii că urma să le respecte dorinţele şi să-şi ţină promisiunile. Pe termen lung, a arătat King, opinia publică va înţelege ce era neapărat necesar pentru binele colectiv. „Aveau să recunoască adevărul când li se arăta şi să priceapă că un lider le putea oferi îndrumare atât timp cât nu se îndepărta de la principiile corecte.” King se bizuia pe opinia publică mai puţin decât pretindea, şi nu numai în ceea ce privea serviciul militar obligatoriu. Atât timp cât putea ieşi basma curată dintr-o anumită situaţie, prefera să lase lucrurile aşa cum erau, fără să se implice, şi acţiona prudent, pe căi ocolite, pentru a face faţă problemelor doar la nevoie. H.S. Ferns, un analist politic care a lucrat la un moment dat pentru King, a scris ulterior: „Când venea vorba de înţelegerea problemelor politice ale Canadei şi de a şti ce era dispus să accepte poporul canadian de la un guvern, Mackenzie King se afla la ani- lumină depărtare de orice alt participant activ la viaţa politică”.
Astăzi, istoria Canadei este considerată o poveste cu final fericit. Am evitat, poate chiar pentru totdeauna, separatismul în provincia Québec şi suntem o ţară multi- culturală de succes. Spre deosebire de turbulentul nostru vecin de la sud, am construit o plasă de siguranţă socială puternică. Disputele politice nu au dezbinat poporul, iar lumea poate discuta pe teme politice fără ranchiună. Canadienilor le plac măsurile ce vizează controlul armelor şi au acceptat cu mult timp în urmă avortul şi căsătoriile între persoane de acelaşi sex. însă trebuie să ţinem minte că acele chestiuni ce ni se par

normale şi stabile în prezent nu ni s-au părut întotdeauna astfel în trecut. Deşi putea fi exasperant, King a fost adeptul împăciuirii şi al consensului. „Individul extremist”, credea el, „este întotdeauna mai mult sau mai puţin periculos, dar în niciun domeniu nu poate fi mai periculos decât în cel politic.” Şi, a continuat el, „într-o ţară ca a noastră este cu atât mai adevărat că arta guvernării constă în mare parte în abilitatea de a căuta mai degrabă să aplanezi divergenţele, decât să le scoţi în evidenţă — să ajungi, pe cât de aproape posibil, de fericita cale de mijloc”. Când s-a pensionat, în 1948, a notat în jurnalul său: „Mă încearcă un sentiment de împlinire în viaţă, o incredibilă satisfacţie şi mândrie că totul a decurs atât de bine”.

în istoria americană, Franklin Delano Roosevelt (FDR, aşa cum este adesea cunoscut, pentru a nu-l confunda cu preşedintele Théodore Roosevelt) este la fel de important precum este King pentru Canada. Marea Criză Economică afectase şi dezbinase profund Statele Unite ale Americii care, pe măsură ce situaţia se agrava pe plan internaţional, trebuiau să găsească un răspuns la următoarea întrebare: să se ţină departe de probleme sau să se arunce în luptă? FDR le-a redat americanilor încrederea în ei înşişi, le-a oferit speranţa unui viitor, a înăbuşit nenumăratele divergenţe şi a păstrat unitatea societăţii americane. În plus, i-a pregătit treptat pe americani pentru momentul când aveau să se implice în politica mondială. La fel ca Mackenzie King, FDR stăpânea arta persuasiunii şi se pricepea să citească gândurile opiniei publice şi să îndemne oamenii

în direcţia pe care şi-o dorea. Asemenea lui King, nu era întotdeauna uşor de citit şi îşi exaspera atât prietenii, cât şi duşmanii cu inconsecvenţa şi lipsa lui de claritate.
Cei doi au mai avut şi alte însuşiri în comun: amândoi au fost deosebit de interesaţi de politică, au fost liberali, au avut o conştiinţă socială puternică şi au sperat să-şi ţină ţările departe de război. Să nu uităm că amândoi crescuseră sub ochii atenţi ai unor mame posesive şi devotate. (Doamna King nu a mers niciodată atât de departe ca doamna Roosevelt, care, la un moment dat, când fiul ei era bolnav, a cerut ca o scară să fie lipită de fereastra camerei de internat a lui FDR, de unde să-i poată vorbi.) Între ei existau însă şi deosebiri importante. FDR provenea dintr-o familie care avea acces la toate privilegiile, de la moşii la ţară până la relaţii utile. Pe linie paternă, descindea din primii colonişti olandezi, iar un strămoş de-ai săi, aşa cum îi plăcea lui FDR să le povestească britanicilor, fusese căpitan în armata americană revoluţionară. Preşedintele Theodore Roosevelt îi era văr îndepărtat. Avea o obârşie chiar şi mai veche pe linie maternă, deoarece mama lui era urmaşă directă a Părinţilor Fondatori. în plus, familia Delano pretindea că provenea din William Cuceritorul. Mama lui FDR susţinuse întotdeauna cu fermitate că fiul ei era un Delano, care îşi moştenise inteligenţa şi energia de la această ramură a familiei ei.
Poate că tot de aici dobândise şi formidabilul său şarm. Spre deosebire de King — sau de Bismarck, de altfel —, FDR se făcea pe dată plăcut atât indivizilor, cât şi publicului larg.

Chipul lui plăcut, sincer; cu surâsul larg, surprins atât de des în fotografii; maniera elegantă în care îşi ţinea portţigaretul — toate acestea lăsau impresia unei persoane căreia îi plăceau oamenii, care credea că lumea era un loc minunat. Femeile l-au considerat întotdeauna atrăgător, iar el le-a împărtăşit acest sentiment. Căsnicia sa, cu inteligenta, onorabila şi ştearsa lui verişoară, Elea- nor, nu a mai fost niciodată la fel după ce soţia sa a aflat de aventura lui cu o femeie care se ocupase la un moment dat de evenimentele ei sociale. FDR ştia şi cum să comunice foarte eficient. În calitate de preşedinte, a folosit la maximum potenţialul radioului, noul mijloc de comunicare, printr-o serie de convorbiri intitulate „Fireside Chats". Vocea sa, cu un accent uşor de aristocrat, era calmă, liniştitoare şi seducătoare. într-o perioadă în care poporul american avea nevoie să fie îmbărbătat, el le-a oferit oamenilor optimism — şi nu era un comportament de faţadă. FDR era o persoană care, chiar şi atunci când trecea prin cele mai întunecate momente pe plan personal sau naţional, îşi păstra speranţa că situaţia avea să se îmbunătăţească.

în tinereţe, a dus viaţa plăcută şi lipsită de griji a junilor din lumea bună, navigând la bordul unor bărci din ce în ce mai mari, mergând la vânătoare, mărindu-şi colecţia de păsări şi de timbre şi alăturându-se cluburilor potrivite. A urmat cursurile celor mai bune şcoli — Groton, apoi Harvard —, prestaţia sa fiind una respectabilă, dar nu excelentă. Mergea la biserică mai mult de formă. Rugăciunile chinuitoare ale lui King nu erau pentru el.în privinţa creştinismului, FDR era direct şi nu se complica. La un moment dat, Eleanor a spus: „Cred că el chiar credea că îi putea cere sfaturi lui Dumnezeu şi că avea să le primească”. Deşi familia sa era democrată, FDR nutrea o profundă admiraţie pentru republicanul Theodore şi îi împărtăşea entuziasmul atât pentru impunerea unei reforme sociale în Statele Unite ale Americii, cât şi pentru construirea unei flote puternice, prin care americanii să-şi facă simţită influenţa peste hotare. Spre amuzamentul prietenilor săi, încerca să imite modul de a vorbi al vărului său mai vârstnic. A hotărât, de asemenea, să calce pe urmele lui în politică, aşa că, în 1911, a candidat cu succes pentru o funcţie de senator în statul New York. în 1913, noul preşedinte democrat, Woodrow Wil- son, l-a numit pe promiţătorul său tânăr susţinător secretar adjunct al marinei, demnitate pe care a deţinut-o pe tot parcursul războiului. Deşi a fost competent, ducân- du-şi câteodată sarcinile la bun sfârşit cu eficienţă necruţătoare, mulţi oameni l-au considerat în continuare un uşuratic fermecător şi răsfaţat.

în 1921, a suferit acel atac de poliomielită ce l-a lăsat paraplegic şi care, probabil, l-a inventat ca om politic. Cel puţin aceasta a fost întotdeauna părerea lui Eleanor, dar şi a altora. A făcut faţă handicapului cu mare tărie de caracter şi fermitate, iar pe parcursul timpului, a reuşit să capete suficientă forţă în membrele superioare cât să se poată deplasa singur pe ici şi colo şi să lase impresia, cel puţin pentru o scurtă perioadă de timp, că putea merge. Nu accepta sub nicio formă mila ori compasiunea; când cădea, făcea, pur şi simplu, câte o glumă. Zeflemeaua afabilă a devenit o modalitate de a distrage atenţia de la boală. Nu permitea să fie fotografiat în scaunul cu rotile. După 1921, poate fi văzut stând întotdeauna pe scaun sau în picioare când se poate sprijini sau poate fi ajutat de altă persoană. Deja începuse să construiască o echipă devotată şi talentată în jurul său, oameni care deveniseră ochii şi urechile lui, călătorind în numele lui şi trans- miţându-i cele aflate.
Cu toate acestea, în pofida caracterului său prietenos şi a pasiunii pentru viaţa mondenă, a rămas un individ foarte retras, care destăinuia doar anumite laturi ale personalităţii sale, chiar şi celor mai intimi prieteni. Unii dintre aceştia, inclusiv ultimul său vicepreşedinte, Harry Truman, îl considerau rece, chiar inuman. La dineul anual al Washington Press Club din decembrie 1939, o statuie din hârtie poroasă de doi metri şi jumătate, reprezentând un sfinx care purta ochelari şi strângea un por- tţigaret între dinţi, a zâmbit binevoitor asistenţei reunite în încăpere. Lui Roosevelt i-a plăcut la nebunie gluma şi a cumpărat ulterior statuia,

pe care a expus-o în biblioteca prezidenţială. FDR a fost o enigmă pentru contemporanii săi şi rămâne un mister pentru istorici. Şi-a aşternut arareori gândurile pe hârtie şi nici măcar oamenilor în care avea încredere nu le oferea decât o frântură din ideile sau planurile sale. La inaugurarea bibliotecii sale, a fost întrebat de ce părea atât de fericit în acea zi. „Mă gândesc", a răspuns el, „la toţi istoricii care vor veni aici crezând că-şi vor găsi răspunsurile la întrebări."

Administraţia sa a fost adesea haotică: sarcinile departamentelor şi agenţiilor se suprapuneau, iar funcţionarii primeau ordine diferite şi câteodată contradictorii. Bunăoară, în cadrul Departamentului de Stat, FDR a instalat în funcţiile de secretar, respectiv secretar adjunct, două persoane care se detestau reciproc şi care intrau des în dispute. în plus, l-a însărcinat pe Harry Hopkins, colaboratorul său de nădejde, cu chestiuni importante de politică externă. Pe această cale, se asigura că puterea politică rămânea concentrată în biroul său. De obicei, doar

FDR avea imaginea completă asupra unei probleme, iar în anumite momente nici măcar el nu ştia tot. „Sunt un scamator", a spus el la un moment dat. „Nu las niciodată mâna dreaptă să ştie ce face stânga." Sau, după cum a afirmat Douglas MacArthur, faimosul general din vremea războiului, FDR „nu ar fi spus niciodată adevărul, dacă o minciună i-ar fi slujit la fel de bine scopurile". Pe parcursul celor patru mandate prezidenţiale ale sale, FDR a dat dovadă în repetate rânduri de încăpăţânare, inconsecvenţă şi chiar nesăbuinţă. în primele

sale luni în funcţie, a pus efectiv în pericol Conferinţa de la Londra, în cadrul căreia aproape că se ajunsese la un acord privind stabilizarea cursului de schimb, ca măsură de combatere a Marii Crize Economice. (Ulterior a recunoscut că, probabil, greşise.)

De cele mai multe ori părea a se baza strict pe intuiţie. „Obişnuia să aibă revelaţii", a spus Frances Perkins, secretarul muncii, „proprii unui clarvăzător, de parcă înţelegea şi cunoştea o paletă foarte vastă de chestiuni ce nu păreau să aibă nici cea mai mică legătură unele cu celelalte." Punerea în practică a acestor revelaţii era însă cu totul altceva. Adesea obişnuia să încerce o anume strategie, după care se răzgândea, de cele mai multe ori înainte să ofere planului iniţial timpul necesar pentru a-şi face simţite efectele. Istoricii economici încă dezbat dacă FDR chiar a avut vreun rol sau dacă Statele Unite ale Americii şi-au revenit treptat pe calea cea bună. Indiscutabil este faptul că FDR le-a redat americanilor încrederea că aveau să urmeze, într-adevăr, vremuri mai bune. Poate că cea mai mare calitate a sa a fost că şi-a păstrat calmul în momente de criză profundă — pe parcursul Marii Crizei Economice şi al furtunii ce avea să se dezlănţuie asupra lumii.

Asemenea lui King, nici lui FDR nu îi era teamă să se înconjoare de personalităţi puternice. La fel ca Lincoln, avea talentul de a-şi câştiga adversarii de partea sa şi de a clădi coaliţii viabile. După cum a spus la un moment dat Huey Long, un politician populist din sudul SUA: „Intri acolo, îl vezi pe FDR şi vrei să-l faci bucăţi. Ieşi din încăpere fluierând *Dixie*După

înfrângerea Franţei, în 1940, FDR a numit doi republicani, Henry Stimson şi Frank Knox, la conducerea Departamentului de Război, respectiv a Marinei.
Şi alte numiri în funcţie hotărâte de FDR au fost, ca să folosim un eufemism, stranii — de pildă, alegerea lui Joseph Kennedy, un politician cu vederi profund antibri- tanice, ca ambasador la Londra sau a lui William Dodd, un istoric important, specializat în istoria sudului Americii, lipsit de experienţă diplomatică, ca ambasador la Berlin, exact în momentul când naziştii preluau puterea în Germania. în 1933, când Statele Unite ale Americii au pus bazele relaţiilor cu Uniunea Sovietică, l-a numit ca reprezentant diplomatic la Moscova pe înfumuratul William Bullitt, care susţinea noul regim sovietic încă din 1919, când îşi petrecuse o săptămână în Rusia mâncând caviar şi întâlnindu-se cu liderii bolşevici. Bullitt credea că, pe seama relaţiilor lui, putea stabili o relaţie de prietenie între cele două ţări. în cadrul propunerilor sale formale diplomatice, el a încercat să le înveţe regulile base- ballului pe oficialităţile comuniste şi ale poloului pe ofiţerii cavaleriei Armatei Roşii. Niciunul dintre cele două sporturi nu a prins. O aruncare puternică l-a doborât la pământ pe un rus, iar călăreţii aveau tendinţa de a galopa undeva departe de teren, luând mingea cu ei. Relaţia dintre Bullitt şi Maksim Litvinov, responsabil pentru politică externă sovietică, a fost la fel de neproductivă pentru că, după cum a concluzionat Bullitt însuşi, Litvi- nov era evreu. Până în 1936, lui Bullitt îi dispăruse cu desăvârşire entuziasmul

de odinioară şi ajunsese să nutrească sentimente anticomuniste puternice. Absorbit fiind, aşa cum era de altfel inevitabil, de chestiunile ce ţineau de politica internă, este de înţeles că FDR a acordat în primă fază mai puţină atenţie afacerilor externe. În mare, abordarea sa aducea aminte de ideile fostului său şef, Woodrow Wilson: anume că Statele Unite ale Americii şi valorile lor democratice reprezentau un model mai bun pentru întreaga lume decât comunismul sovietic şi vechile puteri imperiale ale Europei. Atitudinea sa faţă de Marea Britanie a fost şi a rămas ambivalenţă: nu avea încredere în elita conducătoare din această ţară şi nu era absolut deloc de acord cu imperiul întemeiat de Londra. Asemenea lui Wilson, credea că răspândirea democraţiei şi a comerţului liber aveau să creeze o legătură mai strânsă între state şi să transforme lumea într-un loc mai bun şi mai sigur. în anii 1920, sprijinise Liga Naţiunilor, dar până la începutul anilor 1930 ajunsese să critice direcţia pe care o luase între timp această societate. Printr-un discurs menit să facă apel la acei numeroşi americani care se opuneau Ligii, a declarat că organizaţia nu mai era decât un instrument al puterilor europene, interesate de obişnuitele lor urzeli cinice. (Când s-a pus problema viitorului lumii postbelice, FDR a procedat astfel încât începutul Naţiunilor Unite să fie promiţător, prin includerea ca membri atât a Statelor Unite ale Americii, cât şi a Uniunii Sovietice.)
Ca şi în cazul lui Wilson, programul politic care i-a adus preşedinţia lui Roosevelt se concentra pe chestiuni presante de ordin intern şi, la fel

ca predecesorul său, FDR ar fi preferat să acorde mai multă atenţie problemelor de acasă şi, doar dacă era necesar, să rezolve problemele cu statele vecine. însă prefacerile importante şi ameninţătoare din anii 1930 din lumea largă l-au obligat să acorde un interes sporit evenimentelor externe. în cea mai mare parte a deceniului al patrulea, politica externă a lui FDR s-a desfăşurat în salturi. Este uşor să criticăm multe dintre acţiunile lui, cum ar fi decizia luată în 1933, aparent din capriciu, când s-a opus încercării de stabilizare a cursului internaţional de schimb. Refuzul preşedintelui american a dus la destrămarea acordului, iar criza economică din întreaga lume s-a acutizat. Nenumăraţii săi critici de la acea vreme, dar şi cei contemporani sunt de părere că FDR ar fi putut face mai mult în anii 1930 pentru a mobiliza statele democratice împotriva ascensiunii dictaturilor. Cu toate acestea, în cazul în care pornea cu prea mult zel la atac, ar fi putut foarte bine să aţâţe pornirile izolaţioniste ale poporului american şi să piardă voturile izolaţioniştilor din Congres, un aspect de o importanţă crucială, căci avea nevoie de ei pentru ratificarea măsurilor menite să repună pe picioare economia americană. Ca orice marinar, ştia că apele pe care naviga erau înşelătoare şi că putea să naufragieze în orice clipă. Faptul că, într-un fel sau altul, a reuşit să menţină unitatea ţării, redându-i încrederea în ea însăşi, pe parcursul marii crize, până în pragul celui de-al Doilea Război Mondial, dovedeşte talentul şi atitudinea lui hotărâtă.

Pe parcursul primului său mandat, din 1932 până în 1936, şi-a concentrat atenţia pe

chestiuni de ordin intern şi pe programul New Deal şi a părut dispus să-şi elaboreze politica externă de aşa manieră încât să includă dorinţele opiniei publice americane, care se opunea cu înverşunare aşa-ziselor „intervenţii în treburile altora”, aşa cum le-a caracterizat George Washington. Deşi termenul de „izolaţionism” a intrat în vocabularul politic american în timpul Primului Război Mondial, a constituit un curent puternic şi de durată în gândirea americană. Pornind de la presupunerea că americanii erau superiori din punct de vedere moral — şi profund recunoscători că geografia le oferise Statelor Unite ale Americii resurse impresionante şi sisteme puternice de apărare împotriva lumii largi, sub forma a două oceane —, izolaţionişţii au adoptat concepţia potrivit căreia ceea ce se întâmpla în alte regiuni nu prezenta interes pentru ei (poate doar cu excepţia statelor vecine, din sud şi nord). Chiar dacă restul statelor lumii şi-ar fi dorit să se lupte între ele din cauza rivalităţii naţionale, nu era rolul Statelor Unite ale Americii să acţioneze ca un poliţist. Izolaţionişţii anilor 1930 reacţionau şi la recenta implicare a Americii în Primul Război Mondial: se sacrificaseră vieţi americane, se irosiseră resurse americane, şi cu ce scop? Din punctul lor de vedere, europenii ademeniseră Statele Unite ale Americii în conflictele lor sângeroase, iar Wilson, la rândul său, declarase război după ce manipulase şi înşelase opinia publică americană. Alimentat de lucrările istoricilor şi promovat de americani de vază precum Henry Ford şi formidabilul aviator Charles Lindbergh, curentul izolaţionist s-a

bucurat de multă popularitate în rândurile cetăţenilor şi printre membrii Congresului. Cu cât se înmulţeau agresiunile pe scena internaţională a anilor 1930 — invazia Japoniei în Manciuria, iar apoi în 1937, în China, ocuparea Etiopiei de către Mussolini şi politica externă provocatoare a lui Hider în Europa —, cu atât mai puternică devenea dorinţa americanilor ca ţara lor să rămână neutră. Un sondaj de opinie timpuriu, efectuat în 1937, a arătat că 95% dintre americani erau de părere că, pe viitor, ţara lor trebuia să se ţină deoparte de orice război.

Pentru a se asigura că niciun preşedinte nu avea să se mai folosească de poziţia sa pentru a angrena Statele

Unite ale Americii în vreun război, începând cu 1935, Congresul a adoptat o serie de Legi ale neutralităţii (Ne- utrality Acts). Printre cele mai importante prevederi ale acestora s-au numărat impunerea unui embargo în privinţa ajutorului financiar şi a transportului de arme către statele beligerante şi măsurile care nu permiteau preşedintelui să se folosească de diverse clauze pentru a refuza recunoaşterea stării de război. Acţiunile Congresului oglindeau şi împotrivirea opiniei publice faţă de cheltuielile din ce în ce mai mari pentru apărare. în 1935, când FDR a cerut un modest buget de apărare de 1,1 miliarde de dolari (din totalul de 81,1 de miliarde), au izbucnit proteste de amploare. „Coborâm rapid la nivelul lui Hi- der şi al lui Mussolini, plecându-ne în faţa Zeului Războiului", avertizau ziariştii influentului săptămânal *Nation.*

Pe parcursul primului său mandat, FDR a reuşit totuşi să facă doi paşi importanţi către o implicare mai mare a Americii pe plan mondial. Recunoscând Uniunea Sovietică, a permis stabilirea unei posibile relaţii, într-adevăr tumultuoasă, cu un viitor aliat. Şi, în imediata apropiere geografică a SUA, preşedintele a inaugurat o nouă eră în relaţiile Statelor Unite ale Americii cu statele latino-ame- ricane vecine. Good Neighbor Policy denunţa folosirea forţei în regiune de către Statele Unite ale Americii şi îndemna la cooperare spre binele comun al tuturor din emisfera vestică. Cu prilejul Conferinţei de la Buenos Aires din 1936, Roosevelt a ţinut un discurs adresat în egală măsură opiniei publice americane şi delegaţilor prezenţi la reuniune. A avertizat puterile străine că aveau să întâmpine o rezistenţă puternică dacă încercau să intervină în emisfera vestică, dar a subliniat şi că războaiele din alte regiuni ale lumii ameninţau Lumea Nouă „într-o sută de moduri”.Până la începutul celui de-al doilea mandat al său, în 1936, evenimentele din lumea largă deveneau din ce în ce mai ameninţătoare, dar Roosevelt fusese întotdeauna nevoit să ţină cont de părerea opiniei publice americane şi de chestiunea nerezolvată a Marii Crize Economice. în 1937, şi-a periclitat singur poziţia intrând în conflict cu membrii Congresului din cauza unei încercări, sortite probabil din start pieirii, de a numi în cadrul Curţii Supreme judecători simpatizanţi ai New Deal. Cu toate acestea, criticii săi din trecut şi din prezent din Statele Unite ale Americii, dar şi din străinătate au

afirmat că ar fi trebuit să preia conducerea grupului de state democratice în lupta împotriva statelor dictatoriale. în 1937, când Japonia a invadat China, FDR l-a invitat la discuţii pe prim-ministrul britanic Neville Chamberlain. Chamber- lain a refuzat, spunându-le colegilor săi: „Este întotdeauna cel mai bine şi mai sigur să nu aştepţi *nimic* de la americani, cu excepţia vorbăriei".
Cea mai mare temere a lui FDR era să acţioneze sau să adopte poziţii ce ar fi destrămat coaliţia prin care se menţinea la putere. Trebuia să ţină cont de opinia multora dintre compatrioţii săi, ostili oricărei propuneri asemănătoare unei înţelegeri secrete cu Franţa şi Marea Britanie.
Dacă ar fi primit mai mulţi dintre refugiaţii evrei disperaţi, dornici să părăsească Austria şi Germania, probabil că ar fi pierdut sprijinul democraţilor din sud şi al unei bune părţi a opiniei publice, care nu înţelegea de ce trebuia ţara lor să primească şi mai mulţi imigranţi, în condiţiile în care nenumăraţi americani nu aveau locuri de muncă. Acestea nu erau nişte alegeri facile şi probabil că nici nu erau întotdeauna uşor de justificat. Asemenea lui King în Canada, FDR a considerat unitatea naţională un principiu călăuzitor al politicii sale. Cu toate acestea, după cum arată chiar şi biografii care simpatizează cu FDR, preşedintele şi-ar fi putut folosi mai bine capitalul politic pentru a descrie într-un mod mai convingător pericolele ce se conturau din ce în ce mai puternic şi pentru a câştiga susţinerea opiniei publice în lupta sa cu membrii Congresului, cu scopul de a oferi

ajutor concret ţărilor ameninţate de Germania. Până în 1939, opinia publică americană îşi schimbase radical părerea, în contextul în care situaţia din Europa şi Asia se înrăutăţea. Un sondaj de opinie a arătat că 37% dintre americani erau acum pentru trimiterea de ajutoare în Marea Britanie, Franţa şi Polonia, în timp ce un procent de 30% dintre cei chestionaţi rămâneau indecişi. În cel mai bun caz, FDR era gata să se folosească de funcţia sa, într-un mod foarte prudent, pentru a-i educa pe americani şi a-i informa despre pericolele cu care se confrunta întreaga lume şi care ar fi putut foarte bine să se abată şi asupra ţării lor. Acolo unde putea, fără să-şi asume un risc prea mare, proceda astfel încât să pregătească mai bine Statele Unite ale Americii pentru ce avea să urmeze.
În discursurile sale, în cuvântările radiofonice şi la conferinţele sale de presă, FDR lansa, cu deplină încredere în sine, diferite idei. A arătat cât se putea de clar poporului american că geografia nu îi mai putea proteja aşa cum se întâmplase până atunci — graţie progresului înregistrat în domeniul aerian, oceanele nu mai erau o barieră sigură, iar bombardierele cu rază lungă de acţiune ce decolau din bazele aeriene din Europa sau Orientul îndepărtat aveau să lovească, mai devreme sau mai târziu, continentul. Dacă stârnea o reacţie prea vehementă, se retrăgea cu tact. într-un faimos discurs ţinut în 1937 la Chicago, fieful unora dintre cei mai vehemenţi izolaţionişti, a avertizat împotriva statelor agresive ce ameninţau pacea în lume şi comiteau atrocităţi împotriva civililor inocenţi. Chiar dacă nu s-a

referit clar la Japonia, care ocupa fâşii întinse din China, la Germania, care se reîna- rma rapid, sau la Italia, care invadase Etiopia, asistenţa putea să îşi dea uşor seama în privinţa ţărilor vizate de preşedinte. Societatea, a afirmat el, îi ţinea pe pacienţii bolnavi în carantină pentru a preveni răspândirea epidemiilor; aceeaşi metodă trebuia aplicată în cazul statelor agresoare. Cu toate acestea, când reporterii l-au întrebat despre intenţiile sale, FDR a răspuns vesel că exprima doar o „părere" şi că nu voia în niciun caz să spună că trebuiau impuse sancţiuni, „un termen îngrozitor de folosit".

în 1937, când Japonia a invadat China, a evitat aplicarea Legilor neutralităţii şi a permis Statelor Unite ale Americii să vândă arme ambelor tabere. în realitate, administraţia Roosevelt înclina să ofere ajutor Chinei. în decembrie 1938, SUA au oferit un împrumut de 25 de milioane de dolari, primul dintr-o lungă serie, naţionaliştilor chinezi implicaţi în luptă. în aceeaşi perioadă, FDR însuşi, asemenea celei mai mari părţi a americanilor, exprima păreri din ce în ce mai aspre în legătură cu Hider şi aliaţii săi fascişti din Italia. în noiembrie 1938, cu prilejul Kristallnacht — când statul nazist a încurajat distrugerea magazinelor evreieşti şi masacrarea evreilor —, FDR s-a convins că Hitler era un „nebun" motivat de paranoia. A căutat în continuare soluţii pentru a ignora, iar ulterior pentru a modifica Legile neutralităţii, încă din 1937, semnase un decret care stabilea înlocuirea metodei *cash and carrf* cu un embargo asupra armelor impus ambelor tabere. Iar cuvântul preşedintelui avea să cântărească

greu în deciziile referitoare la regiunile unde Statele Unite ale Americii doreau să-şi vândă produsele. Intenţia lui FDR era ca, prin această politică, să ajute Marea Britanie şi Franţa în dauna Germaniei şi Japoniei.
în 1938, administraţia sa a obţinut ratificarea unui nou Naval Expansion Act* de către Congres, iar armata şi flota şi-au revizuit planurile pentru un eventual război cu Japonia.

în declaraţiile sale publice, FDR a arătat clar că situaţia din Europa şi Asia i se părea o ciocnire a valorilor, între democraţia liberală şi totalitarism, şi că însuşi stilul de viaţă american era ameninţat de ceea ce se întâmpla în celelalte zone ale lumii. După cum a afirmat în 1939 în cadrul Discursului privind starea Uniunii: „Furtunile din alte regiuni ameninţă direct trei instituţii indispensabile americanilor. Prima este religia. Aceasta este sursa celorlalte două: democraţia şi buna-credinţă internaţională", în aprilie 1939, după ce Mussolini a invadat în mod violent Albania, iar Hitler şi-a încălcat promisiunile din urmă cu doar şase luni referitoare la respectarea integrităţii teritoriale a ceea ce mai rămăsese din Cehoslovacia, Roosevelt a comparat acţiunile lor cu atacurile hunilor şi vandalilor. Preşedintele a cerut în mod public Germaniei şi Italiei să promită că nu aveau să atace 31 de state din Europa şi Orientul Mijlociu, dar gestul său a fost luat în batjocură la Berlin şi Roma. FDR nu îşi făcuse prea multe iluzii că Germania sau Italia urmau să-i accepte propunerea, dar, după cum i-a spus lui King: „Dacă suntem refuzaţi, chestiunea devine mai clară, spre beneficiul opiniei publice din ţara ta şi a mea".

Pe 1 septembrie, în Europa a izbucnit cel de-al Doilea Război Mondial, odată cu atacul neprovocat al Germaniei asupra Poloniei. Marea Britanie şi Franţa, care oferiseră garanţii Poloniei, au declarat război Germaniei. Două zile mai târziu, FDR a vorbit la radio în cadrul unei noi ediţii a Fireside Chats. „Nu numai o dată", s-a adresat el poporului american, „ci de mai multe ori am afirmat că ştiu ce înseamnă războiul şi că urăsc războiul. 0 spun neîncetat. Sper că Statele Unite ale Americii se vor ţine la distanţă de acest război. Cred că o vor face. Iar eu vă ofer asigurări peste asigurări că toate eforturile guvernului vostru vor fi direcţionate înspre acest scop." Discursul său aproape că nu oferea niciun fel de încurajare Aliaţilor, cu excepţia unui singur pasaj rostit spre sfârşit: .Această naţiune va rămâne o naţiune neutră, dar nu pot cere ca toţi americanii să rămână neutri şi în gând. Chiar şi o persoană neutră are dreptul de a ţine seama de ceea ce se întâmplă în jur. Niciunei persoane neutre nu-i poţi cere să-şi închidă porţile minţii sau conştiinţa".
De fapt, a acţionat rapid şi, câteva săptămâni mai târziu, a introdus un proiect de lege intitulat cu şiretenie Peace Bill, prin care propunea abrogarea embargoului pe arme impus statelor beligerante şi extinderea metodei *cash and carry.* Pentru prima dată de când se afla la conducere, FDR împreună cu susţinătorii săi s-au dedicat întru totul unei chestiuni de politică externă. L-a ajutat şi faptul că opinia publică începea să susţină cauza Aliaţilor; un sondaj de opinie a arătat că 84% dintre americani se pronunţau, la acel moment,

în favoarea unei victorii a Aliaţilor. FDR a tras sforile din spatele cortinei pentru a -
1 convinge pe membrii Camerei Reprezentanţilor şi Senatului şi, când considera necesar, a-i mitui, oferindu-le funcţii pentru prieteni sau avantaje economice pentru alegătorii lor. Administraţia sa a încurajat opinia publică să-şi exprime sentimentele. William Allen White, un gazetar cu vechime interesat de scandaluri, a condus o campanie de mare succes, care a pus şi mai multă presiune pe clasa politică. Proiectul de lege a fost aprobat cu o majoritate covârşitoare. însă lunile următoare nu aveau să aducă cine ştie ce alinare.

în mai 1940, pe când armata germană invada Franţa cu o rapiditate înspăimântătoare, FDR a ţinut un alt discurs în cadrul Fireside Chats. A atras atenţia asupra ororilor suferite de civilii din Franţa şi Belgia şi a cerut americanilor să facă donaţii Crucii Roşii. A venit şi cu o provocare pentru izolaţioniştii convinşi, tot mai reduşi ca număr: „Pentru cei care şi-au închis ochii din unul dintre aceste nenumărate motive, pentru cei care nu vor să recunoască furtuna ce, probabil, se apropie de noi — pentru toţi aceştia, ultimele două săptămâni au însemnat năruirea multor iluzii. Ei au rămas fără amăgirea că trăim într-o ţară izolată, îndepărtată şi, ca atare, ferită de pericolele la care sunt expuse toate celelalte ţări”.S-a prezentat în faţa Congresului, cerând încă 10,5 miliarde de dolari pentru înarmarea Statelor Unite ale Americii şi a acceptat să candideze pentru cel de-al treilea mandat, fapt nemaiîntâlnit până atunci. în plus, a acţionat

decisiv şi a aranjat vânzarea unei cantităţi şi mai mari de echipament militar către Marea Britanie. Totuşi, în aceste prime luni tensionate nu era deloc clar dacă Marea Britanie, chiar şi sub conducerea energică a noului prim-ministru Winston Churchill, avea să continue lupta ori dacă era în stare de aşa ceva. Până în luna august, Churchill scosese din calcul, în faţa poporului britanic şi a lumii întregi, varianta capitulării. în plus, încercarea forţelor aeriene germane de a distruge apărarea antiaeriană britanică părea să dea greş. FDR s-a folosit la maximum de prerogativele sale. Şi-a dat acceptul pentru convorbiri militare secrete între americani şi britanici şi, folosindu-se de puterea sa executivă, a semnat un acord prin care le oferea britanicilor distrugătoare americane în schimbul închirierii pe termen lung a bazelor britanice din Americi. (A convins marina militară să declare depăşite nişte distrugătoare în stare perfectă de funcţionare pentru a evita protestele adversarilor săi politici.) De asemenea, a luat măsuri pentru apărarea emisferei vestice, în acest sens, a semnat o înţelegere cu Canada, după o întrevedere cu King în apropierea graniţei de nord a SUA. Un alt acord, semnat în anul următor la reşedinţa lui Roosevelt din Hyde Park, a avut ca scop reunirea producţiei de război a canadienilor şi americanilor.
FDR i-a învins pe republicani în campania electorală promiţând electoratului că „fiii voştri nu vor fi trimişi în niciun război străin”. A lăsat intenţionat deoparte cuvintele „cu excepţia situaţiei în care vom fi atacaţi din exterior”, din programul politic al democraţilor. Când un au-

tor de discursuri l-a întrebat ce dorea, de fapt, să spună, FDR i-a răspuns: „Bineînţeles că vom lupta, dacă suntem atacaţi”. Odată ce a trecut cu succes de momentul alegerilor, FDR a extins ajutorul acordat de americani britanicilor. Britanicii rămâneau rapid fără fonduri, iar metoda *cash and carry* nu mai era o soluţie. într-o conferinţă de presă organizată în decembrie 1940, preşedintele a declarat că cea mai bună cale de a apăra Statele Unite ale Americii era prin oferirea de ajutoare Marii Britanii, necesare pentru a-şi întări defensiva. Ce sens avea, a întrebat el, să ţinem echipamentele de război în depozite, acasă, când acestea pot fi de folos de cealaltă parte a Atlanticului? în plus, nu era momentul potrivit ca poporul american să-şi facă griji dacă englezii puteau sau nu să dea banii înapoi; în cele din urmă, aveau să-şi achite datoriile sau să se folosească într-un mod productiv de armele împrumutate lor. Bănuia că mai toţi cei prezenţi la conferinţa de pace urmau să fie de acord cu el: nu era momentul ca lumea să-şi facă griji în privinţa banilor. „Haideţi să ne descotorosim de simbolul prostesc, nebunesc al bătrânului dolar”, a spus el. Şi, cu extraordinara sa iscusinţă, a apelat la o analogie din viaţa de zi cu zi: „Să ne închipuim că locuinţa vecinului meu este cuprinsă de flăcări, iar eu am la dispoziţie, la 400 sau 500 de metri depărtare, un furtun de grădină. Dacă el ar putea lua furtunul meu de grădină pentru a-l conecta la hidrantul lui, l-aş putea ajuta să stingă incendiul. Ce fac în acel moment? Nu-i spun înainte să înceapă operaţiunea: «Vecine, furtunul meu de grădină m-a costat 15 dolari;

trebuie să-mi dai 15 dolari pe el». Care e, de fapt, tranzacţia? Eu nu îmi doresc 15 dolari; vreau doar furtunul înapoi, după ce s-a stins focul”.
Câteva săptămâni mai târziu, în cadrul altei ediţii a emisiunilor radiofonice Fireside Chats, FDR şi-a dezvoltat ideea. La început a vorbit despre siguranţa americanilor, a copiilor şi nepoţilor lor. A avertizat împotriva pericolului ce se apropia pe nesimţite de ei. însuşi stilul de viaţă american era ameninţat de naziști şi de aliaţii lor. în cazul înfrângerii Marii Britanii, Statele Unite ale Americii nu se mai puteau baza pe Oceanul Adantic, acea barieră sigură pe care apa o putea oferi împotriva ameninţării germane — era imposibil din cauza bombardierelor cu rază lungă de acţiune. „Mărimea oceanelor nu mai contează, ca pe vremea cliperelor-.” Insulele Azore, care puteau foarte bine să fie ocupate de Germania, se aflau mai aproape de continentul american decât Hawaii. America trebuia să se îngrijească de propriile linii de apărare, dar era obligată să ajute mai mult şi Marea Britanie: „Noi trebuie să fim marele arsenal al democraţiei”.
Legislaţia propusă spre dezbatere Congresului avea un alt titlu formulat cu abilitate: „O lege pentru promovarea apărării Statelor Unite ale Americii”. Dezbaterea ce a urmat a fost una dificilă şi pătimaşă, dar FDR a triumfat, iar legea a fost aprobată cu o majoritate covârşitoare în martie 1941. Preşedintele primea puteri largi în privinţa oferirii, împrumutului sau vinderii materialelor de război oricărei naţiuni a cărei apărare era considerată vitală pentru Statele Unite ale

Americii. în primăvara acelui an, FDR a extins treptat zona considerată necesară pentru apărarea emisferei vestice, prin includerea Insulelor Azo- re, a celei mai mari părţi a Groenlandei şi Islandei, mutând perimetrul defensiv până departe în Atlantic. în iunie, când Germania a invadat Uniunea Sovietică, Statele Unite ale Americii au ajutat şi mai puternic Marea Brita- nie. FDR a dat undă verde Marinei SUA să demareze discuţii cu britanicii cu privire la trimiterea peste Atlantic a unor convoaie încărcate cu provizii de importanţă crucială pentru englezi. În august, în dreptul ţărmului provinciei Terranova, FDR şi Churchill s-au întâlnit pentru prima dată după întrunirea lor din 1918 şi au convenit, în mare parte la insistenţele lui FDR, asupra unui set comun de principii — Carta Atlanticului, aşa cum s- a numit ulterior documentul. Luna următoare, un submarin german a deschis focul asupra distrugătorului american *Greer,* în dreptul ţărmului Islandei. FDR s-a folosit de incident pentru a anunţa, în cadrul unei ediţii a Fireside Chats, că forţele americane nu doar aveau să se apere în zonele Adanticului considerate de americani ca parte a perimetrului lor defensiv, ci urmau să protejeze toate navele comerciale din acel spaţiu. Fără să fie specificat negru pe alb, atunci a luat naştere ideea responsabilităţii comune a americanilor, britanicilor şi canadienilor pentru transportul convoaielor. Preşedintele nu a menţionat nici faptul că nava *Greer* împreună cu forţele aeriene britanice urmăriseră un submarin german şi că atacaseră primele. De altfel, în anul următor a declarat cu veselie despre el însuşi: „Se prea poate să fiu

absolut inconsecvent şi, în plus, sunt dispus să induc în eroare şi să spun neadevăruri, dacă asta va ajuta la câştigarea războiului".

Pe 7 decembrie 1941, timpul pentru asemenea subterfugii a luat sfârşit, odată cu atacul-surpriză japonez asupra bazei americane de la Pearl Harbor, din Oceanul Pacific, ceea ce a determinat poporul american să facă front comun cu Aliaţii şi să intre în război. Câteva zile mai târziu, Hitler a îndepărtat ultima îndoială pe care o mai aveau americanii cu privire la intrarea în conflictul european, declarând război Statelor Unite ale Americii, o naţiune pe care o dispreţuia, deoarece avea o populaţie „corcită". Mulţumită în mare parte lui FDR, SUA erau deja pregătite, atât din punct de vedere psihologic, cât şi material pentru marea luptă. Acum americanii ştiau mai clar decât în urmă cu cinci ani care era miza războiului.

în anii următori, FDR va respecta tradiţia ţării sale de a avea conducători puternici care să-i inspire pe cetăţeni şi va întreprinde foarte multe acţiuni pentru a modela lumea postbelică. Trebuie să facem un dificil exerciţiu de imaginaţie pentru a ne închipui că oponenţii săi republicani de la alegerile prezidenţiale din 1936 şi 1940, Alf Landon şi Wendell Willkie, s-ar fi descurcat la fel ca el. Şi, dacă vreţi să luaţi în calcul o posibilitate chiar şi mai îngrijorătoare, citiţi *The Plot Against America,* romanul lui Philip Roth în care Charles Lindbergh, un individ antisemit şi progerman, este ales preşedinte în urma alegerilor din 1940. FDR a preluat puterea într-un moment întunecat pentru Statele Unite ale Americii —

în prezent, adesea uităm cât de grele au fost acele vremuri. Până şi analiştii echilibraţi avertizau despre posibilitatea izbucnirii unor tulburări civile larg răspândite şi violente, chiar despre un război civil. Marea Criză Economică lăsase unu din patru americani şomeri şi existau indivizi, adesea influenţi, care susţineau că democraţia şi capitalismul nu mai funcţionau şi că era nevoie de o nouă formă de organizare economică şi politică. în acea perioadă, au existat numeroase exemple de societăţi în lume care s-au prăbuşit şi de noi regimuri autoritare care s-au instalat la putere. Fără FDR, este posibil ca Statele Unite ale Americii să fi avut alt destin. în absenţa lui, cel de-al Doilea Război Mondial ar fi putut avea alt deznodământ. Lumea noastră, cea modelată de instituţiile apărute după 1945, în procesul de înfiinţare în care FDR a jucat un rol crucial, ar fi fost, de asemenea, cu totul alta.

Bismarck a fost un iuncher prusac reprezentativ pentru o bună parte a valorilor şi mentalităţii clasei sale sociale şi a epocii lui. Deşi King şi FDR au fost amândoi produsele unor societăţi liberale şi democratice, King provenea din clasa de mijloc a unei regiuni ce avea legături puternice cu Imperiul Britanic, iar Roosevelt, din pătura socială superioară a uneia dintre cele mai puternice ţări din lume. Cu toate acestea, în pofida tuturor deosebirilor dintre ei, cei trei au avut momentul istoric şi împrejurările de partea lor, fiecare dintre ei ştiind să profite de oportunităţile ce i se ofereau şi toţi împărtăşind trăsăturile esenţiale care i-au transformat în nişte conducători atât de eficienţi: aveau scopuri măreţe, talentul,

aptitudinile şi determinarea necesare pentru a merge înainte şi a- şi convinge compatrioţii să îi urmeze. Ceea ce nu înseamnă că nu au făcut şi ei, la rândul lor, greşeli. Toţi au greşit, dar au învăţat din erori şi, cel mai important, au ales momentul potrivit pentru compromisuri. în mare parte au evitat capcana în care se pot afunda cu atâta uşurinţă liderii puternici: credinţa că au întotdeauna dreptate.

[1] **În** mitologia indiană, Jagannâtha este una dintre incarnările zeului Viţnu. Termenu
l„Jagannâtha" („Juggernaut", în limba engleză) este utilizat şi cu sensul metaforic de forţă neînduplecată sau de credinţă oarbă. Cu ocazia festivalului Ratha yatra, celebrat în fiecare an în iunie-iulie, imaginea zeului este purtată într-un car tras de credincioşi pe o distanţă de aproape 3 kilometri, de la templul Puri până la templul Gundicha. *(N. red)*

- în sistemul politic din Canada, locotenentul Quebecului este un politician originar din această provincie a ţării, de regulă francofon şi parlamentar, ales de prim-ministru ori de şeful unui partid pentru a servi drept consilier sau purtător de cuvânt pe teme specifice Quebecului. Funcţia nu este recunoscută în mod oficial. *(N. red.)*

[1] Cântec popular printre americani la jumătatea secolului al XlX-lea, adoptat ca imn al Statelor Confederate ale Americii. în prezent, termenul „Dixie" se referă la cele 11 state americane din Sud care au alcătuit confederaţia învinsă în Războiul Civil american. *(N. red.)*

* în englezã, „plăteşte şi ridicã" — metodă comercială folosită mai ales în comerţul angrosist de produse alimentare. Cumpărătorul plăteşte şi ridică imediat marii. *(N. red.)*

[s] Legislaţia din domeniul militar naval american a fost elaborată pe parcursul mai multor ani. Mai întâi, prin First Vinson Act (1934) şi Naval Act (1936), s-a autorizat construirea primelor vase de război americane în următorii 17 ani. Apoi prin legea adoptată în 1938 s-a stabilit construcţia de vase de război cu un tonaj total de 105 000 de tone, de crucişătoare cu 68 754 de tone în total, de distrugătoare cu 38 000 de tone în total şi de submarine cu 13 658 de tone în total. în fine, prin Two-Ocean Navy Act (1940), s-a mărit cu 70% capacitatea de luptă a marinei americane. *{N. red)*

- Cliper — vas rapid cu pânze, de mari dimensiuni, destinat pentru călătorii lungi. *(N. red)*

2. HYBRIS

Pe când eram copil şi locuiam în Canada, ori de câte ori purtam o conversaţie despre prieteni sau vecini, întotdeauna la un moment

dat, cineva spunea cu ton de reproş: „Dar nu trebuie să bârfim”. Iar în istorie întâlnim situaţii corespunzătoare, când, din motive cu totul diferite, am avut impresia că era oarecum nepotrivit ori inutil să ne intereseze indivizii care s-au remarcat la vremea lor prin vorbele ori faptele lor. Dar eu vreau să bârfesc. Şi avem o paletă extraordinar de largă de subiecte pe marginea cărora putem să bârfim. Cum să născoceşti o persoană asemenea Ecaterinei cea Mare sau a împărătesei chineze Wu? Sau exploratori precum David Livingstone ori Alexander Mackenzie, care au străbătut continente? Oamenii trecutului, cu poveştile şi personalităţile lor, m-au atras, în primul rând, la istorie. Bineînţeles că tuturor ne plac poveştile.
Asemenea multora dintre noi, şi mie îmi place să aud vocile trecutului, indiferent cui aparţin acestea, jucătorilor sau observatorilor. îmi place să aflu detalii despre oameni de mult trecuţi în nefiinţă: ce veşminte au purtat, ce au mâncat, pe cine au iubit şi pe cine au urât. în vremea copilăriei, adoram poveştile spuse de părinţii şi bunicii mei despre trecutul lor: despre bunicul meu canadian, care mergea 5 kilometri pe jos până la şcoala de lângă London, Ontario; despre bunicul meu din Ţara Galilor, care plecase la internat în Anglia fără să ştie boabă de engleză; despre cum se juca mama mea cu un cerc într-un parc din London sau despre aventurile tatălui meu, înrolat în marina canadiană, în cel de-al Doilea Război Mondial. îmi plăceau şi poveştile despre oameni pe care nu aveam să-i cunosc niciodată. Fie că este vorba despre Samuel Pepys, nemulţumit

de cât de plictisitori erau prietenii soţiei sale, sau despre Michel de Montaig- ne, interesat să cerceteze cu atenţie propriul mod de a gândi, toate acestea ne aduc aminte că persoane care păreau foarte deosebite de noi, împărtăşeau alte valori şi aveau o viziune diferită asupra lumii nutreau aceleaşi sentimente ca şi noi, de la plictiseală până la curiozitate şi pasiune.

Poate pentru că istoria, asemenea celorlalte ştiinţe sociale şi umaniste, a fost influenţată de economie, istoricii sunt câteodată nesiguri în ceea ce priveşte rolul personalităţii şi al sentimentelor în desfăşurarea evenimentelor. După părerea mea, trebuie să luăm în calcul ambele aspecte. Dacă în anii 1930, la conducerea Germaniei s-ar fi aflat altcineva în locul lui Hitler, oare ar fi riscat acea persoană totul într-un război împotriva Marii Britanii şi Franţei, iar mai apoi împotriva Uniunii Sovietice şi Statelor Unite ale Americii? Dacă militariştii japonezi nu ar fi fost obsedaţi de ideea că Statele Unite ale Americii deveneau prea puternice pentru a fi înfrânte, oare ar mai fi pornit Japonia la război în 1941, când încă mai avea şanse de izbândă? Teama, mândria, furia — asemenea sentimente modelează atitudinile şi deciziile la fel de mult şi poate chiar mai mult decât calculele raţionale.

Iar această teorie ne conduce direct către întrebările de genul „Ce s-ar fi întâmplat dacă?” Ce s-ar fi întâmplat dacă Hider ar fi fost ucis în tranşee în Primul Război Mondial? Ce s-ar fi întâmplat dacă Winston Churchill ar fi murit în 1931, când un automobil l-a lovit pe Fifith Avenue din New York? Ce s-ar fi întâmplat dacă

Stalin ar fi decedat în timpul operaţiei de apendicită din 1921? Oare chiar putem să studiem istoria secolului XX fără să plasăm personalităţi asemenea celor menţionate mai sus undeva pe parcursul firului narativ? Cu totul uimitor, istorici precum Ian Kershaw şi Stephen Kotkin, autori care în lucrările lor de început au descris societăţile nazistă, respectiv comunistă, au ajuns să scrie biografiile celor doi bărbaţi care s-au aflat la cârma acestor ţări. Cercetătorii din domeniul ştiinţelor politice au ezitat în a se concentra pe rolul jucat de individ, dar acum în revistele lor de specialitate se publică studii cu titluri ca „Glorificarea unor personaje măreţe: readucerea omului de stat pe scena politică".

De îndată ce evaluăm impactul indivizilor sau al evenimentelor asupra istoriei, ne gândim, conştient sau nu, că ar fi putut exista un alt deznodământ în trecut. Haideţi să ne imaginăm un alt sfârşit pentru întâmplarea de la Sarajevo, din acea zi însorită de vară din iunie 1914. Vizita moştenitorului tronului Austriei, arhiducele Franz Ferdinand, în oraşul bosniac fusese o nebunie. Foarte mulţi naţionalişti sârbi, inclusiv cei care trăiau în Bosnia, erau în continuare furioşi pentru că, în urmă cu doar *6* ani, Austro-Ungaria anexase Bosnia de la Imperiul Otoman. Provincia aparţinea Serbiei sau cel puţin aşa credeau naţionaliştii sârbi. Cu atât mai neinspirată fusese alegerea zilei de 28 iunie pentru vizita arhiducelui, deoarece era sărbătoarea naţională a Serbiei, ziua când se comemora marea înfrângere din Bătălia de la Kosovopolje[2]. De vină au fost şi măsurile slabe

de securitate luate de austrieci, deşi autorităţile de la Viena fuseseră avertizate că celulele teroriste clandestine ar fi pus la cale comploturi. în acea dimineaţă, tineri hotărâţi, înarmaţi cu pistoale şi bombe, şi-au ocupat poziţiile în diverse puncte din oraş, aşteptându-l pe arhiduce. Unul a aruncat o bombă în direcţia alaiului imperial, exact la momentul sosirii acestuia, dar a dat greş. Poliţia a reuşit să aresteze o parte a aşa-zişilor asasini, iar alţii şi-au pierdut cumpătul. Doar unul dintre ei, Gavrilo Princip, a rămas în libertate, gata să acţioneze. Hoinărise pe bulevardul principal, de-a lungul râului, aşteptându-şi şansa de a-şi duce misiunea la bun sfârşit, în timp ce se odihnea lângă o cafenea binecunoscută din oraş. Nu a avut cine ştie ce noroc, până când vehiculul cu capota trasă al arhiducelui şi-a făcut pe neaşteptate apariţia. Şoferul a greşit, cotind la dreapta pe o străduţă îngustă, chiar în dreptul lui Princip. În timp ce şoferul se străduia să întoarcă maşina, Princip s-a ridicat în picioare şi a tras fix în direcţia cuplului imperial. Moartea arhiducelui i-a servit drept pretext guvernului austriac fie pentru a aduce Serbia sub controlul Vienei, fie pentru a o distruge. Lucrurile s-au precipitat şi au urmat decizia Germaniei de a susţine Austro-Ungaria şi hotărârea Rusiei de a sprijini Serbia. Dacă nu s-ar fi comis acest asasinat, este puţin probabil ca Europa să fi pornit la război în 1914. Probabil că nici nu ar fi izbucnit un război mondial. Nu vom afla niciodată cu certitudine ce s-ar fi întâmplat, dar ne putem întreba.

Istoria contrafactuală este un instrument util pentru cercetarea istoriei, căci ne ajută să

înţelegem cum o singură acţiune sau o singură decizie poate duce la anumite consecinţe. Iulius Cezar a sfidat Senatul când a decis să traverseze Rubiconul cu armata sa în 49 î.Hr. şi să se îndrepte spre Roma. Râul marca graniţa dintre provincia condusă de el şi teritoriile italiene administrate direct de Roma. Acţiunea lui Cezar era considerată trădare şi putea fi pedepsită cu moartea sau cu exilarea. Succesul său a însemnat moartea republicii romane şi naşterea Romei imperiale. În 1519, Hernando Cortés a riscat enorm când a pornit în expediţia sa în interiorul teritoriului mexican. Era însoţit de 600 de soldaţi, de o cavalerie formată din 15 oameni, cu tot atâtea tunuri, împotriva regatelor băştinaşe, bine organizate şi puternice. Ce s-ar fi întâmplat dacă localnicii s-ar fi unit împotriva micului grup de invadatori în loc să îi permită să-i dezbine şi să-i cucerească? Exista posibilitatea la fel de mare ca Mexicul să fi supravieţuit ca stat independent, aşa cum s-a întâmplat în cazul Japoniei, confruntate cu ameninţări externe similare în anii 1860 şi pe parcursul Epocii Meiji, când a aplicat reforme de succes pentru a face faţă străinilor. Istoria Americii de Nord ar fi fost cu totul alta, dacă pe teritoriul ei ar fi existat o putere indigenă independentă şi puternică.

Istoria contrafactuală ne reamintqte că întâmplările neprevăzute şi accidentele contează în istorie. Cu toate acestea, trebuie să recurgem cu prudenţă la această metodă. Dacă schimbăm prea multe elemente din trecut, cea-laltă variantă a istoriei devine tot mai puţin plauzibilă. Nu ne putem aştepta ca lucruri de neconceput sau puţin probabile să se fi putut

întâmpla. Se prea poate ca piesele de teatru greceşti din Antichitate să fi rezolvat situaţii imposibile prin introducerea conceptului de *deus ex ma- chiruf*\ nu se poate proceda astfel în cazul istoriei. în plus, nici nu ne putem aştepta ca anumite personalităţi din trecut să gândească şi să reacţioneze într-un mod puţin probabil, dacă ţinem cont de trăsăturile lor de caracter şi de perioada când au trăit. De exemplu, era imposibil ca regina Elisabeta I a Angliei să se comporte asemenea unei feministe din secolul XXI. Şi când încercăm să înţelegem de ce aceste personaje s-au comportat într-un anume mod, trebuie întotdeauna să cercetăm şi ce alternative aveau la dispoziţie.

Aş vrea să analizez patru persoane care au schimbat cursul istoriei — cel puţin aşa cred eu că s-a întâmplat, în mod evident, Margaret Thatcher, Woodrow Wilson, Iosif Stalin şi Adolf Hider au acţionat în contexte foarte diferite. Primii doi au fost lideri democraţi, iar cei din urmă, dictatori specifici secolului XX — nu numai că deţineau o autoritate imensă, dar visau să-şi exercite puterea atât fizic, cât şi spiritual asupra supuşilor lor. Un nou termen — totalitarismul — a fost inventat pentru a- i deosebi pe acqtia de dictatorii altor epoci, care îşi doreau mai degrabă supunerea oarbă, decât încuviinţarea entuziastă din partea popoarelor lor.

Totuşi, cele patru personalităţi au ceva în comun, o însuşire deja amintită — ambiţia uluitoare. Şi, un aspect la fel de important, au avut norocul de a trăi într-o perioadă când aveau loc prefaceri ce le ofereau oportunităţi,

de care au profitat imediat. Wilson a condus Mişcarea Progresistă, ajungând astfel la Casa Albă în 1912, când milioane de americani erau pregătiţi pentru schimbare şi reformă. Thatcher s-a folosit de nemulţumirea generală a populaţiei faţă de starea societăţii şi a economiei din Marea Britanie în anii 1970 — şomaj ridicat, stagnare economică şi ulterior greve ce paralizau ţara, în iarna lui 1978/1979 — şi a devenit mai întâi preşedinte al Partidului Conservator, apoi prim-ministru. Stalin şi Hider au profitat de prăbuşirea şi discreditarea vechii ordini mondiale, ca urmare a Primului Război Mondial şi a Marii Crize Economice, pentru a se înfăţişa compatrioţilor lor ca agenţi ai schimbării radicale.

De asemenea, toţi patru nutreau convingerea de neclintit că aveau dreptate şi că vorbeau în numele unor forţe mult mai mari, fie că era vorba de popor, de rasă sau de cursul istoriei. Asemenea lui Bismarck, Mackenzie King sau Franklin Delano Roosevelt, ei aveau o viziune clară şi captivantă asupra tipului de societate şi de lume la care visau. Cu toate acestea, erau mult mai puţin dispuşi la compromisuri pentru a-şi realiza scopurile şi, cu trecerea timpului, au devenit siguri că doar ei ştiau ce era mai bine de făcut. Bineînţeles, nu vreau să sugerez că situaţia lui Thatcher, Wilson, Stalin şi Hider era identică.

Primii doi au acţionat în cadrul limitelor impuse de nişte societăţi democratice ce aveau constituţii, un stat de drept, o presă liberă şi societăţi civile puternice. în timp ce şi-au exercitat puterea, cu entuziasm, convinşi fiind de propria corectitudine, Wilson şi Thatcher au

respectat şi au fost constrânşi de aceste limite. în schimb, Hitler şi Stalin au avut puteri nelimitate şi, mulţumită tehnologiei moderne, au dispus de mijloacele necesare pentru a-şi impune voinţa cu mai multă meticulozitate decât oricare dintre dictatorii din trecut. Consider însă că aveau ceva în comun: succesul şi puterea li s-au urcat la cap. Fiecare dintre ei, în felul lui, a căzut pradă sentimentului pe care grecii din Antichitate îl numeau *hybris* — mândria nemăsurată ce îi face pe oameni să creadă că sunt infailibili; iar ei sau popoarele lor nefericite au fost pedepsite din cauza acestei convingeri.

La un moment dat, ambasadorul francez de la Washington a afirmat despre Woodrow Wilson, ales preşedinte al Statelor Unite ale Americii în 1912, că „era un bărbat care, dacă ar fi trăit cu câteva secole în urmă, ar fi fost cel mai mare tiran al lumii, căci nu pare nici măcar să conceapă că s-ar putea înşela vreodată". Iar Wilson, spre deosebire de Thatcher, conducea o ţară ce tocmai păşea pe drumul către supremaţia mondială. Când şi-a început activitatea politică, în preajma izbucnirii Primului Război Mondial, economia Statelor Unite ale Americii se dezvolta rapid, populaţia lor creştea, iar în timpul preşedintelui Theodore Roosevelt se făcuseră primii paşi spre construirea unei flote puternice. Războiul în sine avea să accelereze transformarea Statelor Unite ale Americii într- o putere diplomatică şi militară importantă. La Conferinţa de Pace de la Paris din 1919, Wilson a insistat în favoarea înfiinţării Ligii Naţiunilor. Cu toate acestea, cariera lui s-a încheiat cu o cruntă dezamăgire,

deoarece nu ia convins pe membrii Congresului să aprobe ratificarea iniţiativei lui. După cum vom vedea, insuccesul s-a datorat în mare parte defectelor lui, încăpăţânării ce se transforma cu prea multă uşurinţă în refuzul de a face compromisuri sau convingerii că avea absolută dreptate şi că oponenţii săi se înşelau amarnic.
Wilson era fiul unui pastor prezbiterian din Virginia, iar primele sale amintiri erau despre Războiul Civil american. Deşi a fost întotdeauna de părere că Uniunea trebuia păstrată, în esenţa sa, el a rămas sudist ca mentalitate, mai ales în ceea ce priveşte atitudinea faţă de rasă. Datorită mediului în care a crescut, a rămas un crqtin convins, influenţat de doctrina calvină asupra păcatului şi de teoria existenţei unui Dumnezeu autoritar. Totuşi, a avut parte de o copilărie fericită şi de o educaţie aleasă; părinţii săi evlavioşi mai degrabă l-au încurajat să înveţe, decât l-au forţat. Aceştia au fost la fel de mulţumiţi ca fiul lor, când Wilson le-a spus: „Am descoperit că am un intelect şi o minte de calitate superioară". Era şi deosebit de ambiţios, nu să acumuleze bogăţii, ci să-şi lase amprenta asupra lumii şi să facă bine.
A fost un student strălucit, urmând mai întâi cursurile Universităţii Princeton, iar ulterior ale Universităţii Johns Hopkins, unde a obţinut doctoratul. A cochetat o scurtă perioadă de timp cu Dreptul, dar a fost, bineînţeles, atras de lumea academică, unde s-a făcut din nou remarcat. Până să ajungă la vârsta de 46 de ani, a devenit rectorul Universităţii Princeton, propunându-şi să transforme într-o instituţie de învăţământ prestigioasă ceea ce până atunci nu fusese decât un institut modest pentru tineri.

Şi-a clădit şi o reputaţie de analist politic şi istoric bine văzut, dar şi de orator impresionant. În 1910, oamenii — inclusiv personalităţi de vază din Partidul Democrat — îl vedeau drept posibil viitor guvernator al statului New Jersey şi poate, în final, candidat la funcţia de preşedinte al statului.
Momentul era numai bun pentru Wilson. Sfârşitul secolului al XIX-lea a fost o perioadă marcată de tulburări sociale şi politice importante, în contextul în care Mişcarea Progresistă, aflată în plin avânt — ce a atras în rândurile ei republicani ca Theodore Roosevelt, dar şi democraţi —, denunţa corupţia de la nivel înalt, monopolurile şi cartelurile, precum şi inegalitatea şi sărăcia din societatea americană. Opinia publică îşi dorea noi conducători, nepătaţi de metehnele vechii ordini, iar Wilson, bine-cunoscut pentru corectitudinea, idealismul şi eficienţa sa, corespundea perfect acestui profil de politician.
Ajuns acum în pragul vârstei de 50 de ani, Wilson arăta şi vorbea ca un lider. Era chipeş (deşi unii erau de părere că arăta ca un antreprenor de pompe funebre), demn şi rezervat. Nu îl caracterizau cordialitatea înnăscută şi harul preşedintelui Roosevelt de a intra în vorbă cu necunoscuţii. Atitudinea lui reţinută ascundea o fire sensibilă şi pasională, un om capabil de sentimente puternice de iubire. Putea fi cald şi fermecător cu membrii familiei sale şi cu puţinii prieteni apropiaţi în care avea încredere, dar şi cu femeile pe care le-a iubit pe parcursul vieţii sale, inclusiv cele două soţii ale lui. Îi plăcea mult să citească cu voce tare seara

sau să spună glume, deşi este adevărat că nu erau atât de reuşite.
Avea o latură mai întunecată şi suferise şi eşecuri. Nu-i lipsise niciodată curajul de a purta lupte, dar câteodată dădea greş şi nu îşi atingea scopurile, pentru că era prea rigid. Despre Wilson, colonelul Edward House — multă vreme unul dintre cei mai de încredere consilieri ai preşedintelui — a spus, chipurile, admirativ: „Este nepărtinitor de fiecare dată când i se prezintă o anumită chestiune şi primeşte cu braţele deschise orice sugestie sau orice sfat necesar pentru a lua hotărârea corectă. însă este receptiv doar câtă vreme cântăreşte problema şi se pregăteşte de decizie. Din momentul când soluţia este adoptată, aceasta devine finală, iar el respinge categoric orice alte sfaturi şi sugestii. După ce a ales, nu mai poate fi convins să se răzgândească". în ultimii ani petrecuţi la Princeton, a intrat într-o dispută complicată şi inutilă cu nenumăraţi colegi şi foşti studenţi pe tema planurilor lui pentru noile cămine studenţeşti. Dacă ar fi cerut sfaturi din partea mai multor persoane şi s-ar fi arătat mai dispus la compromisuri, probabil că ar fi avut succes, cel puţin parţial. Pentru că nu a procedat aşa, a suferit o înfrângere neplăcută şi neaşteptată şi, pentru o scurtă perioadă de timp, s-a gândit la demisie.
Nici atunci, dar nici mai târziu, nu s-a priceput să pună bazele unei colaborări cu colegii săi mai puternici. Nici opoziţiei nu ştia să-i facă prea bine faţă. în loc să ajungă la consens cu rivalii săi sau să-i atragă pe oponenţii lui, îi punea în umbră. Ori de câte ori era convins,

aşa cum se întâmpla mai mereu, de corectitudinea ideii sale, îi considera pe cei aflaţi în dezacord cu el nu doar nişte persoane care greşeau, dar şi nişte ticăloşi. în cariera lui au fost numeroase episoade când s-a simţit de parcă ar fi fost trădat. Cu prilejul discuţiilor aprinse de la Princeton, Jack Hibben, un prieten şi coleg apropiat, s-a aliat cu opoziţia. „De ce", s-a întrebat Wilson, „am fost oare atât de orb şi de prost încât să-i iubesc pe acei oameni care s-au dovedit a fi nestatornici?" Nu l-a iertat pe Hibben şi nu i-a mai vorbit niciodată. în 1919, a procedat la fel şi cu House, care, în opinia lui, îl trădase pentru că nu insistase suficient de mult pentru îndeplinirea visului lui Wilson, adeptul unei păci corecte şi al unei noi ordini mondiale. La Princeton, aşa cum avea să se întâmple şi mai târziu, în 1919, Wilson s-a prăbuşit la pământ, probabil în urma unui atac de cord. A rămas suferind de migrene cronice şi instabilitate emoţională şi a orbit temporar la un ochi. înfrângerea suferită la Princeton l-a pregătit pentru intrarea în politică. Atunci când i s-a propus să candideze pentru funcţia de guvernator al statului New Jersey, a acceptat pe loc. Şi-a ţinut promisiunea de a institui o administraţie progresistă, curată şi eficientă, capabilă să aducă sub ascultare instituţiile puternice, precum corporaţiile. Cu 54% din votul popular, a obţinut un succes covârşitor. Pe parcursul celor doi ani petrecuţi în calitate de guvernator, a introdus o serie de reforme şi, până în 1912, în ochii multor cetăţeni din Nord, dar şi din Sud, de unde provenea, a devenit candidatul ideal al democraţilor în alegerile

prezidenţiale. Republicanii erau dezbinaţi, pentru că Theodore Roosevelt îi părăsise şi intenţiona să candideze din postura de lider al nou-înfiinţatului Partid Progresist. Deşi Wilson a obţinut doar 43% dintre voturi, rezultatul electoral a fost mai mult decât suficient pentru a-i acorda o majoritate cu putere de decizie în Colegiul Electoral.

în calitate de prqedinte a arătat aceeaşi energie şi hotărâre dovedită ca guvernator şi s-a vădit a fi un comunicator formidabil, căci a ţinut peste 60 de conferinţe de presă doar în primul an petrecut în funcţie. Pe parcursul primului mandat, s-a concentrat pe probleme de politică internă, introducând o serie de măsuri progresiste, printre care reducerea taxelor şi înfiinţarea Băncii Naţionale a Statelor Unite ale Americii şi a Comisiei Federale pentru Comerţ. „Ar fi ironia sorţii", a mărturisit el unui prieten în 1913, „dacă administraţia mea ar trebui să se ocupe în primul rând de chestiuni de ordin extern." Cu toate acestea, nu putea ignora cu desăvârşire ceea ce se petrecea în afara graniţelor SUA, mai ales în regiunile aflate în imediata lor vecinătate.

Opiniile lui Wilson asupra politicii externe se înteme- iau pe principiile moralităţii şi ale sincerităţii. Statele Unite ale Americii erau forţa Binelui, un exemplu de urmat pentru restul lumii. Aşa cum afirmase la un moment dat pe parcursul campaniei prezidenţiale: **„America** este o idee, America este un ideal, America este o viziune". La nevoie, era gata să promoveze idealul (şi, chiar dacă nu o recunoştea întotdeauna, să protejeze interesele americanilor) prin amestecul cu forţa în

chestiunile interne ale statelor vecine. După cum i-a spus unui diplomat britanic: „Voi învăţa republicile din America de Sud să aleagă oameni buni!” Când a trimis trupe americane în Mexic, sub un pretext subţire, şi-a apărat decizia spunând că lupta în folosul omenirii. Când a izbucnit Primul Război Mondial în Europa, Wilson, asemenea unei bune părţi a compatrioţilor săi, a fost îngrozit — i se părea o nebunie şi o barbarie. S-a dezlipit cu greu de la căpătâiul primei sale neveste, aflate pe moarte, pentru a-şi oferi serviciile de mediator. Iniţial a fost convins că ţara sa nu avea niciun interes şi nicio obligaţie să se implice în conflict. Statele Unite ale Americii, a rostit el într-un mesaj adresat Congresului în 1914, „trebuie să fie neutre atât în fapte, cât şi cu numele, pe parcursul acestor zile ce vor încerca sufletele oamenilor... Trebuie să fim imparţiali, atât în gând, cât şi în acţiuni...”. Totuşi, pe măsură ce războiul continua, Statele Unite ale Americii înclinau să ia partea Aliaţilor, iar Wilson nu a depus eforturi pentru a schimba acest curent de opinie. La fel ca un număr tot mai mare de americani, simpatiza cu Aliaţii, mai ales cu Marea Britanie şi Franţa, ţări democratice, la fel ca SUA. Băncile americane împrumutau sume din ce în ce mai mari de bani Aliaţilor, iar fabricile americane beneficiau de pe urma comenzilor acestora. în februarie 1917, când prima revoluţie rusă a dus la înlăturarea autocraţiei ţariste, a fost îndepărtat unul dintre principalele obstacole din calea susţinerii Aliaţilor. în cele din urmă însă, nebunia germanilor l-a convins pe Wilson că Statele Unite ale Americii trebuiau să intre în război:

submarinele germane scufundau vase americane şi omorau civili americani, iar la începutul lui 1917, autorităţile germane au încercat să convingă Mexicul să atace Statele Unite ale Americii. Aceasta a fost ultima picătură. Wilson s-a prezentat în faţa Congresului şi a obţinut, pe 2 aprilie, declaraţia de război.

încă de la bun început, a arătat foarte clar că Statele Unite ale Americii intrau în război în condiţii diferite şi cu scopuri distincte de ale celorlalte state beligerante. Spre deosebire de puterile imperialiste europene, SUA nu urmăreau câştiguri, nici din punctul de vedere al bogăţiilor, nici al despăgubirilor. (Asemenea multora dintre compatrioţii săi, Wilson era pe deplin mulţumit să vadă comerţul şi investiţiile americane dezvoltându-se în întreaga lume.) Pentru a sublinia acest aspect, Statele Unite ale Americii nu s-au autodenumit Aliat, ci mai degrabă „putere asociată". Wilson intenţiona să folosească puterea americană pentru a pune capăt luptelor şi a distruge militarismul german, pe care îl considera, la fel ca mulţi alţii, vinovat pentru declanşarea războiului. Cu toate acestea, trebuia să se ajungă la pace, dar fără victorie. în plus, era un bun prilej pentru a se construi o societate internaţională în cadrul căreia statele să coopereze într-o „comunitate de puteri", înlocuind vechiul echilibru al puterilor, discreditat. Wilson şi-a prezentat în detaliu ideile printr-o serie de discursuri şi dări de seamă, dintre care faimos a fost cel care s-a numit Cele Paisprezece Puncte, ţinut în ianuarie 1918, când a zugrăvit o nouă ordine mondială, caracterizată prin diplomaţie

deschisă, comerţ liber, dezarmare, respect pentru suveranitatea şi integritatea naţiunilor şi „autonomie” pentru grupurile naţionale care nu îşi obţinuseră încă independenţa. Piatra de temelie a noii ordini mondiale urma să fie „o asociaţie generală de naţiuni” — cu alte cuvinte, Liga Naţiunilor.

Cuvintele lui Wilson şi-au găsit ecou într-o lume măcinată de război. în noiembrie 1918, când conflictul s-a încheiat în cele din urmă, preşedintele american a hotărât să participe la conferinţa de pace ce avea să urmeze. Mulţimi numeroase şi entuziaste au sosit să-l întâmpine în Europa. Pe parcursul călătoriei sale, deja comunicase delegaţiei americane, după cum notase un membru al acesteia, că „oamenii cu care tocmai urma să negociem nu îşi reprezentau propriile popoare”. Modul cum a fost primit i-a confirmat convingerea potrivit căreia el înţelegea masele din întreaga lume şi vorbea în numele lor într-o manieră în care liderii străini nu o puteau face. Pentru un democrat, presupunerea lui era bizară şi, cel puţin într-o oarecare măsură, eronată. Deşi o bună parte a celor care l-au întâmpinat îi împărtăşeau viziunea asupra lumii, referitoare la crearea unei noi ordini mondiale mai bune, alţii erau motivaţi de speranţa că Wilson avea să le ofere şi lor, şi statelor din care făceau parte compensaţii pentru suferinţele din timpul războiului şi că urma să îi pedepsească pe foştii inamici. Totuşi, Wilson a crezut în continuare că, dintre toţi politicienii americani şi oamenii de stat ai lumii reuniţi la Paris, el era singurul care ştia ce îşi dorea şi de ce anume avea nevoie omenirea. Opinia lui fermă a distrus

şansele de ratificare a Ligii Naţiunilor de către Congresul american.
Când a ajuns la Paris, în ianuarie 1919, preşedintele a insistat ca Liga să aibă prioritate pe agenda Conferinţei.
Conta mai puţin dacă participanţii la conferinţă luau decizii proaste în chestiuni precum stabilirea graniţelor sau reparaţiile de război: noua Ligă avea să soluţioneze ulterior divergenţele. Din păcate, Wilson crea şi probleme pentru viitor. în cadrul alegerilor din noiembrie 1918, a făcut din teme precum războiul şi pacea postbelică o chestiune partizană când i-a încurajat pe alegători să demonstreze că erau de acord cu politica lui votând în favoarea unui Congres alcătuit din democraţi. Este de la sine înţeles că atitudinea lui i-a înfuriat pe republicanii care susţinuseră cu loialitate efortul de război. De asemenea, Wilson a refuzat formarea unei delegaţii americane mixte, de democraţi şi republicani, pentru Conferinţa de Pace, deşi ar fi fost o decizie la îndemână, prin numirea fostului preşedinte William Taft, de exemplu, sau a lui Elihu Root, foarte apreciat pe durata a două administraţii republicane. Din moment ce Senatul trebuia să aprobe tratatele, ar fi putut să-l numească în delegaţie pe preşedintele Comitetului de Relaţii Externe al acestuia, Henry Cabot Lodge. în schimb, Wilson a acceptat numai democraţi şi persoane fără valoare. Dispreţul manifestat de preşedinte, căci astfel a perceput Lodge decizia lui Wilson, a intensificat ura acestui politician puternic, care deja nu îl avea pe Wilson la inimă şi nici nu avea încredere în el. (FDR a fost inteligent şi

a învăţat lecţia, astfel încât s-a asigurat că planurile sale de pace se bucurau de simpatia republicanilor.)

Deşi existau şi republicani încăpăţânaţi — cei ireconciliabili — care nu îşi doreau să aibă vreo legătură cu Liga Naţiunilor, foarte mulţi dintre ei ar fi acceptat o organizaţie ce apăra dreptul SUA de a decide când porneau la război sau care accepta că SUA deţineau o poziţie specială, aşa cum o definea Doctrina Monroe, în relaţiile sale cu ţările din emisfera vestică. De asemenea, cetăţenii americani, din câte ne putem da seama — căci în acea perioadă nu existau sondaje de opinie —, erau în favoarea constituirii unei ligi, într-o formă sau alta. Când o revistă americană importantă şi-a chestionat cititorii în legătură cu acest proiect, peste două treimi dintre ei au aprobat proiectul. Totuşi, Wilson nu a încercat să-i câştige de partea sa pe moderaţi, şi cu atât mai puţin pe rivalii săi. între februarie şi martie 1919, când s-a întors acasă pentru scurt timp, preşedintele l-a ofensat şi mai tare pe Lodge. A ţinut un discurs pătimaş în favoarea Ligii la Boston, în fieful lui Lodge. într-un gest la fel de prostesc, i-a iritat chiar şi pe senatorii care simpatizau cu ideile sale, întotdeauna foarte atenţi la demnitatea lor, distribuind exemplare dintr-o primă versiune a tratatului de înfiinţare a Ligii înainte ca ei să aibă ocazia de a-l citi. La Washington, Wilson a refuzat să-i întâlnească chiar şi pe membrii indecişi ai propriului partid; nu dorea să discute cu un anume democrat din Sud, pe care îl dispreţuia. La îndemnul lui House, a organizat o cină pentru cei mai importanţi senatori, inclusiv pentru Lodge şi alţi membri ai

Comitetului de Relaţii Externe. Evenimentul a fost un eşec strigător la cer: Wilson, a spus unul dintre ei, i-a tratat pe toţi cei prezenţi „de parcă un profesor extrem de indiferent de la şcoala duminicală i-ar fi învinovăţit că îşi neglijau temele”. Chiar şi glumiţa acră făcută de Wilson când a văzut pentru prima dată un nepot nou-născut a fost nepotrivită: „Cu gura lui deschisă şi ochii închişi, presimt că o să ajungă senator când va fi mare”. Wilson se întreba dacă nu cumva putea să evite cu totul Senatul, reuşind într-un fel sau altul să obţină acordul Statelor Unite ale Americii pentru crearea Ligii.

Odată reîntors la Paris, a apelat la House, care nu arăta mare entuziasm pentru Ligă. în aprilie, Wilson a căzut din nou la pat. Este posibil să se fi îmbolnăvit de gripa ce făcea ravagii la acel moment sau să fi făcut un infarct uşor, prevestind atacul mult mai grav de peste patru luni. Indiferent care ar fi fost cauza, boala l-a lăsat cu un tic nervos permanent la nivelul feţei şi l-a făcut chiar mai emotiv, confuz şi uşor iritabil. În plus, a devenit mai evlavios şi încăpăţânat.

Cel mai important tratat de pace, cel cu Germania, care conţinea Pactul Societăţii Naţiunilor printre primele clauze, a fost în cele din urmă semnat pe 28 iunie 1919. Wilson s-a urcat pe dată la bordul unei nave cu direcţia Statele Unite ale Americii, unde urma să lupte pentru ratificarea tratatului de către Senat. Era hotărât să nu facă niciun compromis în privinţa clauzelor acestuia. Dacă Senatul alegea să-şi exercite dreptul de a aduce modificări sau de a introduce „rezerve” — modificând condiţiile

iniţiale —, avea de gând să le respingă pe toate. Ar fi putut improviza o coaliţie formată din colegii săi democraţi şi republicanii înţelegători, care îşi exprimau doar unele rezerve, dar a refuzat această variantă. În luna iulie, când a prezentat tratatul Senatului, discursul său a avut un ton sfidător. Liga era „singura speranţă a omenirii". Le-a prezentat senatorilor chiar şi o provocare: „îndrăzniţi să o respingeţi şi să frângeţi inima lumii?" în timpul discursului ţinut în luna august în faţa comisiei lui Lodge, care organiza audieri pe marginea tratatului, s-au schimbat cuvinte grele. Lodge însuşi încă mai susţinea Liga, într-o formă sau alta, dar era de părere că nu trebuia inclusă în tratatul cu Germania, ci negociată ulterior, separat, când situaţia se mai liniştea. Indiferent care ar fi fost motivele sale — iar ura pe care i-o purta lui Wilson a jucat, cu siguranţă, un rol —, obiecţiile lui Lodge nu erau deloc exagerate. Wilson a decis să lase soarta tratatului în mâinile poporului, fiind sigur că cetăţenii erau de partea lui. Pe 3 septembrie 1919, a pornit din Washington într-un turneu de trei săptămâni prin vestul ţării, unde locuiau adversarii „ireconciliabili" ai proiectului lui. încă era foarte cald, iar Wilson arăta obosit şi bolnav. Cea de-a doua soţie a sa, prietenii şi doctorul său l-au îndemnat să nu plece în călătoria ce se anunţa epuizantă. „Voi fi bucuros să fac orice sacrificiu pentru a salva Tratatul", a spus el. Pe măsură ce înainta prin vestul ţării, ţinând două sau chiar trei cuvântări pe zi, mulţimi din ce în ce mai numeroase se strângeau pentru a-l asculta. La prima vedere, tratatul părea să se bucure de tot mai multă

susţinere, iar colegii săi au început să nutrească speranţe că acesta ar fi putut fi aprobat de Senat, cu condiţia ca Wilson să accepte câteva modificări lipsite de importanţă. în noaptea de 25 septembrie, Wilson a suferit un atac de cord grav de pe urma căruia nu şi-a revenit niciodată pe deplin. Aşa cum se întâmplase şi pe parcursul disputelor de la Princeton şi Paris, devenise fragil din punct de vedere emoţional şi îndărătnic dincolo de limita raţiunii. De pe patul său de suferinţă de la Casa Albă, a transmis instrucţiuni împotriva oricărui compromis în privinţa tratatului.

Când Lodge a înaintat moţiunea pentru a ratifica tratatul împreună cu modificările propuse de comisia sa, aceasta a fost respinsă de un grup format din republicanii ireconciliabili şi democraţii încă loiali lui Wilson. în martie 1920, moderaţii din ambele partide au încercat pentru ultima dată să obţină aprobarea tratatului, incluzând doar câteva modificări uşoare. Douăzeci şi trei de democraţi l-au sfidat pe Wilson şi au votat pentru, dar voturile lor şi ale moderaţilor republicani nu au fost suficiente pentru a asigura ratificarea tratatului. Statele Unite ale Americii au încheiat ulterior un tratat separat cu Germania, dar nu s-au alăturat Ligii Naţiunilor.

Dacă Wilson ar fi avut alt caracter, deznodământul ar fi fost altul. Ne putem imagina cum s-ar fi scris istoria deceniilor următoare, dacă ar fi existat o organizaţie internaţională puternică, în stare să înfrunte Germania lui Hider, Italia lui Mussolini sau Japonia militariştilor. Wilson a părăsit această lume cu o viziune grandioasă; păcat că

defectele lui l-au împiedicat să îşi transpună ideile în realitate pe parcursul vieţii sale.
Ca şi în cazul lui Wilson, convingerea pe care o nutrea înăuntrul ei Margaret Thatcher, conform căreia viziunea ei asupra lumii era mai clară decât a celorlalţi, fusese întărită în mod incontestabil printr-o serie de succese. La fel ca Wilson, câştigase pe neaşteptate funcţia de lider al partidului, fiind ulterior aleasă la conducerea ţării. Asemenea lui, aplicase reforme curajoase care ajutaseră la transformarea societăţii. Şi tot asemenea lui, condusese ţara la victoria militară. Pentru Thatcher, Războiul Mal- vinelor din 1982 a constituit atât apogeul carierei ei, cât şi evenimentul care a sădit sămânţa propriei decăderi. Din cauza convingerii că putea şi trebuia să câştige orice dispută, Thatcher a adoptat şi apoi a continuat o politică dezastruoasă, în pofida nenumăratelor semnale de alarmă ce o avertizau că strategia trebuia abandonată. La prima vedere, era o chestiune banală: înlocuirea impozitului pe locuinţe, colectat de administraţia locală, cu un impozit pe cap de locuitor, ce urma să fie achitat de întreaga populaţie adultă. După cum vom vedea însă, această decizie a costat-o cariera ei politică.
Thatcher a fost un prim-ministru conservator cât se poate de neobişnuit. Spre deosebire de predecesorii ei şi, de fapt, de majoritatea covârşitoare a parlamentarilor din rândurile Partidului Conservator (Tory), Thatcher era o intrusă. într-un partid dominat de bărbaţi, Thatcher era femeie. A trebuit să se lupte atât cu propriii colegi de partid, cât şi cu adversarii

politici pentru a fi luată în serios. La început, când se ridica să ia cuvântul, membrii Camerei Comunelor din ultimele bănci, din rândurile opoziţiei laburiste, o ridiculizau, imitând batjocoritor „vocea unei femei”. Pentru a compensa acest neajuns, a trudit mai mult decât oricine altcineva; mai târziu în cariera ei, măiestria cu care stăpânea detaliile avea să-i uimească şi adesea să-i intimideze pe cei din jurul ei. în plus, elita Partidului Conservator era alcătuită în mare parte din membri ai aristocraţiei. Ea provenea din pătura inferioară a clasei de mijloc; tatăl ei avusese o băcănie, deasupra căreia, în copilărie, locuia familia ei. Urmase cursurile unei şcoli de stat; majoritatea bărbaţilor din Partidul Conservator fuseseră educaţi în şcoli private, scumpe. La Oxford, a studiat chimia; majoritatea colegilor ei erau interesaţi de litere şi filosofie. Nu-i plăceau din cale afară călătoriile şi străinii; ceilalţi conservatori erau obişnuiţi să-şi petreacă zilele de concediu în afara Marii Britanii. Pe măsură ce a avansat în carieră, a adoptat un mod mai pretenţios de a vorbi şi s-a căsătorit cu un prosper om de afaceri, dar, spre deosebire de predecesorul ei, Edward Heath, care provenea dintr-un mediu asemănător cu al ei, nu a ales niciodată să devină parte a clasei sociale superioare. în schimb, statutul de intrus îi dădea mari satisfacţii. A ajutat-o să-şi întărească şi mai mult fermitatea. „Hotărârile le iei singur”, spunea ea. „Nu faci sau îţi doreşti un anume lucru doar pentru că aşa procedează prietenii tăi.”
Anthony King, un distins analist politic canadian specializat în analiza politicii

britanice, a afirmat: „Thatcher avea întotdeauna ceva din aerul acelui musafir nepoftit, sosit la o petrecere organizată de persoane pe care nu le avea la inimă”. King susţine că, asemenea altor „outsi- deri” ai politicii — precum Richard Nixon, de exemplu, sau Stephen Harper —, şi Thatcher considera că statutul acesta o ajuta deopotrivă, atât din punct de vedere psihologic, cât şi tactic. Se putea simţi superioară moral celor din jurul ei şi, în acelaşi timp, putea neglija obiceiurile şi regulile lor. De fapt, observă King, „outsiderii” s-ar putea aştepta ca strategia lor, bazată pe confruntare, să fie cea mai bună cale de a repurta succes. Thatcher putea fi şi fermecătoare când voia, dar niciodată nu se dădea înapoi să ţipe şi să bată cu pumnul în masă, fie că se afla la o reuniune a Consiliului European, fie la o întrunire de partid sau de guvern. După cum a afirmat chiar ea, mândră de comportamentul ei: „Am jignit în nenumărate prilejuri”.

Thatcher şi-a clădit cariera politică pe convingeri simple, dar solide. Nu avea timp pentru politici care să pună accent pe adeziune sau pe compromis. După cum credea ea, chiar acestea creaseră probleme Marii Britanii: guvernele, chiar şi cele conduse de conservatori, făcuseră prea multe concesii unor organisme ce nu fuseseră alese prin vot, precum sindicatele. Aşa cum a afirmat la un moment dat: „Profeţii din Vechiul Testament nu au spus: «Fraţilor, vreau consens.» Ei au spus: «Aceasta este credinţa mea. Iată ce cred eu cu patimă»„. În 1979, pe parcursul primei ei campanii electorale desfăşurate în calitate de

lider al Partidului Conservator, a declarat unui ziar că, dacă avea să fie vreodată aleasă în funcţie, nu îşi dorea un cabinet pragmatic sau de consens: „Trebuie să fie un guvern bazat pe convingeri”.

„Nu era o femeie a ideilor”, a afirmat unul dintre cei mai apropiaţi consilieri ai ei, „ci o femeie a convingerilor, iar convingerile sunt mai bune decât ideile.” Nu a fost niciodată o mare cititoare şi nu acorda cine ştie ce atenţie grupurilor de analiză politică; se baza mai mult pe experienţă, pe cunoştinţele ei şi părerile câtorva colegi de încredere. Punea la mare preţ calităţi precum cumpătarea, munca asiduă, încrederea în propriile puteri şi era foarte patriotă. Când a luat prânzul cu istoricul Andrew Ro- berts, după ce a fost forţată să se pensioneze, un chelner a făcut greşeala să o întrebe dacă voia muştar englezesc sau franţuzesc. „Englezesc!” a ţipat ea, de parcă ar fi putut încăpea urmă de îndoială.

în opinia ei, în tinereţe asistase la eforturile socialismului de a distruge treptat iniţiativele unui popor odinioară mândru. Puterea statului crescuse în detrimentul individului. Mai multe guverne interveniseră succesiv în economie, cheltuiseră în mod nesăbuit şi acumulaseră obligaţii fiscale, pe seama clasei de mijloc care trudea din greu. Dat fiind mediul social din care provenea, Thatcher înţelegea din instinct resentimentele anumitor grupuri de cetăţeni, precum micii antreprenori, liber-profesioniş- tii şi pensionarii, care simţeau că Partidul Conservator, sub influenţa unor politicieni moderaţi precum Harold Macmillan, îi abandonase şi că laburiştii aveau să fie în-

totdeauna duşmanii lor. După cum a spus cu mândrie despre ea însăşi în 1975, când candida pentru şefia Partidului Conservator: „Mi-am format toate ideile [despre Marea Britanie] până să împlinesc 17-18 ani”. Sfârşitul anilor 1960 şi începutul anilor 1970 nu fuseseră o perioadă prea uşoară pentru Marea Britanie, iar Thatcher, asemenea altor membri din aripa dreaptă a Partidului Conservator, s-a temut că ţara se afla în pragul colapsului economic. Totuşi, a afirmat un om de afaceri care a discutat pe îndelete cu ea în 1976, dincolo de convingerea că situaţia de atunci era ruşinoasă şi că trebuiau luate măsuri, Thatcher nu avea nicio soluţie politică limpede.
Norocul şi timpul au fost de partea ei. Faptul că era una dintre puţinele femei din Camera Comunelor era adesea un dezavantaj, dar Thatcher a fost alegerea evidentă când prim-ministrul de la acea vreme, Heath, a căutat o femeie pe care să o includă în guvernul său. De asemenea, a beneficiat şi de pe urma nenumăratelor motive de nemulţumire ale conservatorilor faţă de Heath, care, în opinia lor, dăduse dovadă de slăbiciune la negocierile cu sindicatele, mai ales cu minerii militanţi — motiv pentru care conservatorii au pierdut alegerile generale din 1974 în faţa laburiştilor. în cadrul partidului se forma un grup radical alcătuit din membri favorabili pieţei libere şi îngrădirii puterii exercitate de guvern asupra societăţii. Thatcher era atrasă de ideile lor. Keith Joseph, cel mai de seamă reprezentant al grupului, a evitat lupta cu Heath pentru conducerea partidului, ceea ce i-a lăsat cale deschisă lui Thatcher. A ajutat-o şi

comportamentul lui Heath, care a refuzat o retragere liniştită din fruntea partidului, gest care a afectat şansele oricărui posibil succesor moderat. în 1975, Thatcher a ajuns în fruntea Partidului Conservator.

Până la acel moment îşi desăvârşise trăsăturile sale distinctive: acea „cască" fină de păr blond, costumele şi rochiile simple, bine croite, şiragul de perle şi poşeta ameninţătoare. Un producător de televiziune o învăţase să-şi coboare tonul ca să nu aibă o voce chiar atât de stridentă. O mulţime de bărbaţi, cu funcţii foarte diferite — jurnalişti înverşunaţi, miniştri de rang inferior din guvernul ei sau adversari politici —, o considerau chiar sexy. După cum a remarcat preşedintele francez François Mitterand, „avea ochii lui Caligula şi gura lui Marilyn Monroe". în plus, accepta şi sfaturi pentru a-şi îmbunătăţi discursurile, căci avea tendinţa de a vorbi mult pe lângă subiect, aşa că a devenit o maestră a declaraţiilor succinte. A învăţat chiar pe de rost câteva glume spontane, ceea ce constituie o provocare pentru cineva lipsit de simţul umorului. Personalul său a ajuns să se teamă de expresiile ei nevinovate cu dublu înţeles: bunăoară, când i-a spus unui tânăr ucenic „N-am văzut niciodată o sculă atât de mare!" sau când a refuzat să tragă cu tunul de câmp, spunând „N-o să mă zguduie prea tare?".

Norocul a dat din nou peste Thatcher pe parcursul tumultoasei perioade denumite Winter of Discontent, iarna 1978-1979. O serie de greve din sectorul public, dintre care unele violente, i-au convins pe numeroşi alegători că sosise momentul ca sindicatele să fie aduse sub

ascultare. Partidul Laburist nu era capabil de aşa ceva. în schimb, Margaret Thatcher, o forţă proaspătă în politică, promitea un nou început. La alegerile generale din 1979, conservatorii au câştigat 339 de locuri în parlament, pe când laburiştii au obţinut 269 de mandate. Stând în faţa reşedinţei din Downing Street 10, Thatcher a făcut referire la o rugăciune pe care o învăţase cu atenţie pe de rost, special pentru acel moment: „Să aducem armonie acolo unde este dezacord". Ironia, la fel ca umorul, nu îi stătea în caracter.

Primii ani de mandat nu au fost o perioadă uşoară. Cert este că opoziţia era profund dezbinată, iar în 1981 un grup disident s-a separat de Partidul Laburist, formând Partidul Social-Democrat. Cu toate acestea, sindicatele încă ameninţau guvernul, situaţia economică se înrăutăţea şi nici măcar colegii ei de partid nu ştiau ce să mai creadă despre ea. Un grup format din conservatori influenţi, printre care şi câţiva membri ai guvernului, se opunea cu înverşunare planurilor lui Thatcher de reducere semnificativă a cheltuielilor publice. împotrivirea lor — ea i-a poreclit cu dispreţ *the wets* — i-a întărit şi mai mult hotărârea. Era convinsă că ea ştia ce era bine pentru Marea Britanie şi nu avea nici cea mai vagă intenţie de a se abate de la drumul ei. „Te întorci dacă vrei", a spus ea cu un calm desăvârşit cu prilejul conferinţei de partid din vara lui 1980. „Doamna nu este adepta întoarcerii." Membrii de rând ai partidului adorau atitudinea ei, însă în ţară, popularitatea lui Thatcher a scăzut puternic, căci rata şomajului creştea în continuare cu repeziciune — în 1981, 1 milion

de oameni nu aveau locuri de muncă —, iar firmele se închideau. Potrivit unui sondaj de opinie efectuat la sfârşitul anului, doar 23% dintre cei chestionaţi erau de părere că activitatea lui Thatcher în fruntea guvernului era pozitivă.

Iarăşi norocul — de această dată sub forma unui război, undeva departe de ţărmurile britanice — a salvat-o şi i-a asigurat un nou mandat, cu o majoritate liniştitoare. La începutul lui aprilie 1982, junta argentiniană a invadat insulele Falkland, un arhipelag revendicat vreme îndelungată de către Argentina. Generalii porniseră de la premisa că Marea Britanie, mai ales acum, când era condusă de un prim-ministru de sex feminin, nu va reacţiona. Thatcher s-a hotărât din primul moment, iar de atunci a rămas de neclintit în decizia ei: Marea Britanie avea să recupereze insulele. într-un interviu televizat în care s-a discutat despre soarta trupelor britanice, detaşate în pripă de cealaltă parte a Atlanticului, în cazul unui eşec militar, Thatcher a răspuns: „Eşec? Nu există această posibilitate". De fapt, această posibilitate chiar exista şi, din nou, norocul a jucat un rol important. Conducătorii argentinieni erau slabi, dezbinaţi şi, în cazul liderului juntei, generalul Galtieri, de cele mai multe ori beţi. Soldaţii lor nu se aşteptau să pornească la luptă şi erau prost echipaţi. O parte dintre obuzele ce au lovit navele britanice nu au explodat. Thatcher şi-a păstrat calmul şi hotărârea şi a arătat cât se putea de clar că nu încheia niciun tratat de pace până când Argentina nu înapoia insulele Marii Britanii. Până la sfârşitul războiului,

odată cu victoria britanicilor, obţinută pe 14 iunie 1982, cota de încredere în Thatcher atinsese 51%, mai mult decât dublu faţă de procentajul înregistrat cu 6 luni în urmă. Pentru Thatcher, războiul din insulele Falkland[9]- a rămas cel mai important moment din cariera sa şi un punct de cotitură în istoria britanică modernă. Disputa îndelungată şi prelungită dintre Marea Britanie şi Argentina privind posesia insulelor escaladase brusc odată cu invazia. Deşi foarte mulţi dintre consilierii săi o avertizaseră pe Thatcher că lansarea unui contraatac pe o distanţă atât de mare era imposibilă, prim-ministrul i-a contra-zis. A pus un pariu incredibil, dar a câştigat războiul şi a obţinut succesul politic. Conservatorii care îi puseseră la îndoială calităţile au fost reduşi la tăcere şi chiar şi rivalii ei au rămas impresionaţi. Pentru opinia publică, a devenit „Maggie a noastră", dovadă că Marea Britanie conta încă pe scena internaţională şi că era periculos să tragi „leul" de coadă. Aşa cum le-a spus membrilor partidului care o urmaseră cu loialitate cu prilejul unui discurs ţinut cu ocazia Concursului hipic de la Cheltenham, victoria repurtată împotriva Argentinei putea duce la renaşterea naţiunii britanice: „Am încetat să mai fim o naţiune care bate în retragere. în schimb, ne-am regăsit încrederea în noi înşine — născută din bătăliile economice purtate acasă şi testată şi confirmată la 12 000 de kilometri depărtare de casă". în funcţie de Războiul Mal- vinelor, Thatcher şi-a evaluat propriile acţiuni şi strategii politice, dar şi pe cele ale altora, şi nu i-a iertat niciodată pe cei care nu au susţinut-o

atunci. Iar victoria obţinută a transformat-o într-un politician aproape imbatabil — cel puţin aşa părea. Alan Clark, fermecătorul ateu care i-a fost unul dintre cei mai mari admiratori, i-a mărturisit la scurt timp după încheierea războiului unui colaborator apropriat: „Prim-ministrul are acum deplină libertate de acţiune”. Şi, a continuat el, „niciun alt lider nu s-a mai bucurat de o asemenea libertate de la Churchill încoace, şi nici măcar pentru acesta din urmă nu a durat multă vreme”. în anul următor, conservatorii au fost rea- leşi cu o majoritate parlamentară chiar mai mare. încrederea ei în sine era acum de nezdruncinat. Războiul demonstrase, sau cel puţin aceasta era concluzia lui Thatcher, că cele mai mari succese apăreau când acţiona pe cont propriu şi îşi asculta instinctul. Tendinţa ei, şi aşa pronunţată, de automulţumire atingea cote maxime. Orice victorie, a spus un ministru, „îi întăreşte convingerea că are dreptate în orice privinţă”. Thatcher le ţinea prelegeri membrilor guvernului ei, mult mai des decât îşi asculta miniştrii. Obişnuia să le prezinte politici asupra cărora deja se decisese, cerându-le doar aprobarea. A remaniat cabinetul, păstrându-i în guvern doar pe miniştrii docili. De obicei, după cum spuneau membrii rasei Borg din *Star Trek*, împotrivirea era zadarnică. „Trebuie să învinq”, i-a spus ea la un moment dat lui Nigel Lawson, ministrul de finanţe. Toţi cei care nu erau de acord cu ea aveau mari şanse să fie etichetaţi ca *wets* sau, un epitet şi mai ameninţător, „trădători”. Porecla ei, rostită pe ascuns, era *Attila the Hen*—.

Până la momentul organizării următoarelor alegeri, au existat semnale că entuziasmul opiniei publice faţă de doamna Thatcher şi chiar faţă de thatcherism începea să scadă. Aşa cum arăta un sondaj de opinie, oamenii o considerau „aspră” şi „nepăsătoare”, iar sub conducerea ei, guvernul părea a fi în derivă. Aceasta a îndârjit-o şi mai mult să-şi continue măreţul plan de a reorganiza societatea britanică sau, aşa cum îşi intitula unul dintre capitolele memoriilor sale, „Readucerea ordinii în lume”, în 1987, a câştigat din nou (deşi partidul ei a pierdut 21 de mandate în Parlament) şi s-a pus pe treabă cu o forţă şi hotărâre proaspete, convinsă fiind că politica ei era cea corectă. Unul dintre obiective era educaţia, căci de mult simţea că acest domeniu se afla sub dominaţia sindicatelor de stânga ale profesorilor, favorabile planurilor de învăţământ fără conţinut şi în mare parte inutile. în opinia ei, istoria trebuia să studieze faptele, nu anumite tendinţe, şi trebuia să se concentreze asupra Marii Britanii, nu asupra celorlalte state ale lumii. A acţionat în aşa fel încât să scoată şcolile publice de sub influenţa sindicatelor şi a politicienilor din provincie, două grupuri în care, după părerea ei, nu te puteai încrede.

Şi mai ambiţioasă a fost decizia de a-şi însuşi guvernarea regională, reducând puterea consiliilor locale şi adu-

cându-le şi mai mult sub ascultarea centrului. Astfel, avea de gând să le ţină în frâu cheltuielile — căci le considera risipitoare —, să le crească oarecum eficienţa şi să anihileze centrii de putere care contestau autoritatea Westminster-ului. Unul dintre instrumentele-cheie la care intenţiona să recurgă era o nouă formă de taxă locală: în locul taxelor impuse pe valoarea imobilelor — *rates*, aşa cum erau cunoscute în Marea Britanie —, toţi adulţii urmau să plătească o taxă fixă, pe motiv că toată lumea beneficia în mod egal de serviciile

publice locale. Guvernul a denumit-o *community charge* (impozit comunitar); cetăţenii i-au spus *poli tax* („capitaţie”), după numele impozitelor percepute de regi în trecut, de regulă, impopulare

.Thatcher agrea acest proiect cu mult timp înaintea alegerilor generale din 1987. Din punctul ei de vedere, noul impozit avea două mari avantaje: era simplu şi avea să fie pe placul multor proprietari de imobile conservatori care se plângeau amarnic ori de câte ori creşterea valorii caselor lor provoca şi o explozie a ratei impozitului. Prim- ministrul credea că în circumscripţiile electorale unde existau şanse reduse de reuşită — în Scoţia, de exemplu, unde conservatorii nu erau populari — o astfel de măsură, care impunea un impozit unitar, avea să fie bine primită şi să aducă guvernului mai multe voturi. Privind retrospectiv, se prea poate ca guvernul Thatcher să fi iqit cu bine după impunerea impozitului pe cap de locuitor dacă ar fi ales să-l introducă treptat, pe parcursul câtorva ani, şi dacă ar fi inclus diverse praguri de impozitare, astfel încât cei înstăriţi să plătească sume mai mari decât cei săraci. Thatcher nu era dispusă la acţiuni prudente. Cu prilejul Conferinţei

Partidului Conservator din 1987, entuziasmul pentru introducerea impozitului unitar a atins cote maxime şi existau presiuni să fie aplicat cât mai curând posibil. Thatcher, căreia mereu îi plăcuseră gesturile măreţe şi impresionante, a fost de acord.

Criticile şi opoziţia la adresa guvernului s-au intensificat. Colectarea impozitului pe cap de locuitor avea să fie o operaţiune costisitoare. Era regresiv şi nedrept, pentru că arunca o grea povară pe umerii celor săraci. Heath, care nu o iertase niciodată pe Thatcher că îl alungase de la conducerea partidului, a întrebat-o public: „Oare trebuie să schimbăm filosofia după care s-a ghidat partidul nostru în ultimul secol?” Membrii partidului erau neliniştiţi.

Mai multe studii efectuate din 1988 până la începutul anilor 1990 au arătat că, pentru foarte mulţi proprietari, inclusiv pentru simpatizanţii conservatorilor din circumscripţii-cheie, noua taxă avea să fie mai mare decât vechiul impozit pe locuinţă. în Scoţia, unde impozitul pe cap de locuitor a fost introdus devreme, popularitatea conservatorilor a avut repede de suferit — iar partidul nu şi-a revenit nici până în prezent. în 1990, introducerea impozitului pe cap de locuitor în Anglia şi Ţara Galilor a declanşat proteste de amploare.

Doar în Anglia, circa 17 milioane de persoane au refuzat să achite taxa, iar la Londra o demonstraţie în masă a rămas în memoria colectivă a locuitorilor drept una dintre cele mai înspăi-mântătoare manifestări de violenţă a civililor

.Thatcher a refuzat să dea înapoi, chiar dacă sondajele de opinie din 1989 arătau că devenise cel mai nepopular prim-ministru britanic din momentul apariţiei metodelor de măsurare a opiniei cetăţenilor, în 1939, până atunci. Faptul că lupta în numele unor principii, că vădea calităţi de lider şi că era dură — toate acestea îi aduseseră numai beneficii în trecut. Şi reuşise să îndepărteze din jurul ei aproape toate persoanele care ar fi îndrăznit să-i spună că făcea o greşeală colosală, pentru o chestiune nesemnificativă. în cele din urmă, tocmai ministrul ei de externe, Sir Geoffrey Howe, care avusese multe de îndurat şi fusese de multe ori luat peste picior, a înrăutăţit situaţia până într-un punct critic, prezentându-şi demisia. în scrisoarea sa de demisie, Sir Howe a insistat asupra relaţiei proaste şi neproductive dintre Thatcher şi Consiliul European, dar cuvintele rostite în discursul adresat Camerei Comunelor, despre „imaginea de coşmar” a lui Thatcher

faţă de Comunitatea Europeană, şi- au găsit ecou printre membrii Partidului Conservator, tot mai disperaţi să evite dezastrul iminent. Prim-ministrul, a afirmat Sir Howe, nu asculta de nimeni şi, prin maniera ei adesea improvizată de a aborda problemele de stat importante, expunea unui risc însăşi naţiunea. în noiembrie 1990, Margaret Thatcher a fost înlăturată de la putere, fiind obligată să demisioneze deoarece colegii de partid nu şi-o mai doreau ca lider. într-un interviu acordat revistei *Vanity Fair* un an mai târziu, ea a insistat asupra ideii că nu fusese niciodată înfrântă la alegerile generale, printr-o moţiune de încredere sau de către popor. S- a comparat cu un ciob de sticlă. După cum a afirmat unul dintre membrii ştaifului ei: „Nu a mai avut nicio zi fericită după ce a fost alungată din funcţie". Totuşi, nu a dat niciodată vreun semn că ar fi înţeles rolul pe care l-a jucat în propria ei decădere.

Wilson şi Thatcher au fost conducători aleşi prin vot şi deşi uneori prerogativele lor erau foarte extinse, puterea lor a fost limitată ca durată şi supusă valorilor şi instituţiilor democraţiei constituţionale. În secolul XX au trăit şi dictatori care au deţinut puterea pe viaţă, cu privilegii vaste. Cu excepţia lui Atatiirk, fondatorul Turciei moderne, cu greu putem numi câteva persoane care şi-au impus singuri anumite limite sau care au acceptat că ar fi putut greşi. în secolul XX (şi poate şi în secolul XXI) ideologiile au acaparat minţile şi sufletele adepţilor lor. Pentru cei care au crezut în marxism, fascism şi naţionalism etnic, aceste ideologii constituiau unicul adevăr. Fiecare

dintre ele cereau sacrificii în numele triumfului şi erau mult mai importante şi mai durabile decât indivizii. Având la bază combinaţia dintre aceste ideologii şi industrializare, ştiinţă, tehnologie şi mass-media, ororile secolului XX au dus la apariţia unor noi societăţi, la manipularea oamenilor şi la îndepărtarea indivizilor, categoriilor sociale şi etniilor care le stăteau în cale. Grozăviile nu s-au întâmplat de la sine; era nevoie ca un om sau o mână de oameni să le pună în mişcare. Aşa că ne întoarcem din nou la rolul de lider al individului.

Să ne gândim la cazul Chinei, de exemplu. Dacă în 1949, la momentul câştigării războiului civil de către comunişti, care au preluat astfel şi controlul asupra Chinei, liderul Partidului Comunist ar fi fost Deng Xiaoping, şi nu Mao Zedong, acesta ar fi înfiinţat în mod cert statul cu partid unic. Totuşi, este puţin probabil ca preţul plătit de chinezi în anii următori — reformele agrare introduse în grabă de Mao şi colectivizarea forţată, procese pe parcursul cărora milioane de oameni au fost ucişi în mod intenţionat sau au murit de foame; Marele Salt înainte, care a distrus o bună parte a economiei Chinei; sau frenezia nebunească şi distrugătoare a Revoluţiei Culturale — să fi fost acelaşi. Când Xiaoping a preluat puterea, după moartea lui Mao, a redus rolul statului în economie, a introdus reforme şi a demarat marile prefaceri prin care a transformat China în mod paşnic.

Asemenea lui Wilson şi Thatcher, Stalin şi Hider au elaborat teorii despre viitorul societăţii în care trăiau, dar au avut şi ambiţia, şi hotărârea de a le pune în practică. Şi ei au avut noroc şi

au fost favorizaţi de împrejurări. Hider a supravieţuit Primului Război Mondial, deşi a fost rănit în tranşeele germane. Stalin a scăpat de execuţie în timpul Rusiei ţariste şi a supravieţuit Războiul Civil rus. Cariera lui Hitler s-ar fi putut încheia în 1924, odată cu puciul său eşuat de la München, eveniment ce l-ar fi putut transforma mai degrabă în infractor decât în erou. Probabil că şi cariera lui Stalin s-ar fi putut sfârşi în aceeaşi perioadă, dacă membrii de rang înalt ai Partidului Bolşevic de atunci ar fi fost pe deplin conştienţi de afirmaţiile lui Lenin despre acesta în una dintre ultimele sale scrisori: „Nu sunt convins că [Stalin] va reuşi să folosească întotdeauna puterea cu suficientă grijă”. Mai mult decât atât, Lenin i-a îndemnat pe liderii partidului să se descotorosească de Stalin şi să pună în locul lui o persoană „mai tolerantă”. Stalin s-a asigurat însă că aceste păreri nu aveau să ajungă publice.

Ascensiunea lui Hitler la putere a avut loc într-o perioadă când Germania trecea prin vremuri tulburi — o ţară cu încrederea în sine zguduită din cauza pierderilor suferite în Primul Război Mondial, cu o societate dezbinată între curentele politice de stânga şi de dreapta şi între adepţii Republicii de la Weimar şi contestatarii ei. Totuşi, dacă nu ar fi izbucnit Marea Criză Economică, un eveniment care a afectat deosebit de grav Germania şi a convins o mare parte a populaţiei că ţara avea nevoie de măsuri radicale şi de un conducător hotărât şi puternic, probabil că Hitler nu ar fi obţinut niciodată puterea. Şansa lui Stalin s-a ivit în toamna lui 1917, odată cu prăbuşirea vechiului

regim din Rusia, în timpul Primului Război Mondial, şi cu preluarea puterii de către bolşevici (care, ulterior, aveau să îşi spună comunişti). Dintr-oda- tă, un revoluţionar puţin cunoscut a pătruns în cercul restrâns aflat la conducerea unei mari ţări. Când liderul partidului, Vladimir Lenin, a murit subit la vârsta de 54 de ani, între colegii săi au apărut certuri pe tema succesiunii, iar Stalin, cu multă răbdare, prin intrigi, a ieşit victorios.

Faptul că au reuşit să-şi consolideze cu succes puterea i-a făcut pe Hitler şi Stalin din ce în ce mai surzi la critici şi sugestii şi le-a adâncit convingerea că vedeau mai clar decât oricine în ce direcţie se îndrepta istoria şi că erau infailibili. S-au înconjurat de partizani care îi adorau, oameni linguşitori, deloc dispuşi să-şi rişte vieţile spunând ceva ce marele lor lider nu agrea sau nu dorea să audă. „Un lucru este sigur", a recunoscut Albert Speer, arhitectul preferat al lui Hitler, după război, „toţi subalternii săi, care au lucrat îndeaproape cu el o bună bucată de timp, erau absolut dependenţi de el şi i se supuneau fără să crâcnească." Pe parcursul epurărilor din anii 1930, foarte mulţi dintre colaboratorii apropiaţi ai lui Stalin şi- au pierdut rude; niciunul dintre ei nu a cutezat să protesteze. Pentru a-şi demonstra ataşamentul faţă de conducătorul său, Viaceslav Molotov a divorţat de soţia sa evreică. Ulterior, aceasta a fost arestată şi probabil că a supravieţuit doar pentru că Stalin a murit. (După aceea, cei doi s-au recăsătorit.)

Amândoi au insistat să-şi ducă la îndeplinire scopurile, chiar şi în momentele în care consecinţele dezastruoase ale politicii lor erau

evidente. Spre deosebire de Wilson şi de Thatcher însă, Hider şi Stalin nu-şi doreau doar să transforme sau să schimbe societatea; ei credeau că puteau schimba însăşi omenirea. Erau gata să sacrifice vieţi, oricâte ar fi considerat necesar, în numele ideilor lor. Milioane de oameni au murit în timp ce Hitler purta războaie împotriva unui număr tot mai mare de inamici pentru a-şi îndeplini visul: supremaţia rasei germane în lume. Şi milioane de oameni au murit pe parcursul încercării lui Stalin de a crea societatea socialistă perfectă. Aşa cum a spus la un moment dat şi Stalin, în timpul asediului asupra unui oraş important, în războiul civil dintre bolşevici şi adversarii lor, la începutul anilor 1920: avea să sacrifice 49% dintre locuitori, dacă pe ceilalţi 51% îi putea salva, „cu alte cuvinte, va salva revoluţia”. Amândoi au preferat să nu vadă cu ochii lor consecinţele planurilor elaborate de ei pentru propriile popoare, cu atât mai mult pentru restul lumii. Stalin nu a călătorit în regiunile afectate de foamete din Uniunea Sovietică în anii 1930, iar Hitler a refuzat să viziteze oraşele germane bombardate de Aliaţi în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.
Vreau să analizez în mod special decizia lui Hitler de a porni la război — ceea ce a dus la distrugerea ţării sale şi a unei bune părţi a restului lumii — şi decizia lui Stalin de a declanşa procesul de colectivizare forţată şi Marea Teroare din anii 1930, fenomene ce au devastat puternic economia şi societatea sovietică, slăbind foarte tare ţara în faţa pericolului tot mai ameninţător reprezentat de Germania şi Japonia. Dacă nu ar fi existat

Hitler, Germania ar fi putut fi condusă de un guvern naţionalist conservator, care dorea să reafirme puterea şi statutul ţării sale, inclusiv prin revizuirea Tratatului de la Versailles, obiective uşor de atins şi prin mijloace paşnice, nu doar prin război. Chiar şi liderii nazişti, asemenea lui Her- mann Goering ori Heinrich Himmler, ar fi putut încerca atingerea acestor scopuri pe cale paşnică sau s-ar fi mulţumit cu victorii parţiale. în Uniunea Sovietică, un lider comunist cu un caracter diferit de-al lui Stalin ar fi putut continua Noua Politică Economică a lui Lenin, favorabilă unui capitalism limitat şi evoluţiei treptate şi lente către socialism. Nici Hider, nici Stalin nu erau pregătiţi pentru asemenea compromisuri.
Trecutul, convingerile şi personalităţile lor sunt, prin urmare, elemente esenţiale pentru a înţelege istoria acelei perioade. Din anumite puncte de vedere, primii lor ani de viaţă au urmat o traiectorie asemănătoare, dar există şi deosebiri la fel de mari. Şi Hitler, şi Stalin au avut o copilărie nefericită şi taţi autoritari; ambii au fost mai apropiaţi de mamele lor. Stalin consuma carne şi bea alcool cu moderaţie, Hider era vegetarian, nu fuma şi bea foarte puţin alcool. Stalin întreţinea relaţii intime cu femeile; relaţiile sexuale ale lui Hitler, chiar şi cu amanta sa, Eva Braun, au rămas întotdeauna un mister. Amândoi erau nişte intruşi în lumile de care îşi doreau să aparţină: Stalin provenea din Georgia şi a vorbit întotdeauna rusa cu accent georgian, în timp ce Hider era un austriac care îşi dorea cu ardoare să facă parte din Germania. Amândoi au fost, cel puţin în primă fază, stingheri pe plan social,

chiar grosolani. Aşa cum a afirmat un membru din lumea bună germană în anii 1920, Hider arăta şi se comporta ca un ospătar-şef; lui Stalin îi plăcea să înjure ca un ţăran. Amândoi puteau fi extrem de obraznici, dar la fel de fermecători când îşi doreau. Ochii lor — albaştri şi mari ai lui Hitler şi de culoarea chihlimbarului, asemănători celor de tigru, după cum spuneau unii, ai lui Stalin — aveau o forţă irezistibilă. Lui Hitler îi plăcea la nebunie să fie stăpân pe scenă, chiar şi în cadrul evenimentelor sociale, păşind ţanţoş, ţinând monologuri, vorbind din ce în ce mai tare şi ajungând aproape să ţipe, când era pasionat de un subiect. Stalin era un orator slab şi prefera să se aşeze liniştit într-un colţ, îmbrăcat simplu, aparent prea modest pentru a se impune în faţa celorlalţi. În schimb, avea o capacitate extraordinară de efort, în timp ce Hitler era leneş şi lucra în grabă.

Cei doi lideri au fost modelaţi şi motivaţi de impulsuri asemănătoare — dorinţa de a domina, răzbunarea sau ura —, dar de idei relativ diferite. Hider, un tânăr pier- de-vară, fără rost, care trăia la Viena înainte de Primul Război Mondial, descoperise şi preluase ideile rasiste şi darwinismul social la modă în Europa în acea perioadă. Credinţa că specia umană putea fi împărţită în diverse categorii de calitate diferită şi că natura condamna rasele sau naţiunile să se lupte veşnic unele cu celelalte pentru supravieţuire s-a transformat într-o convingere adânc înrădăcinată. în opinia lui Hitler, rasa germană se afla în vârful piramidei evoluţioniste, aşadar trebuia să-şi impună voinţa în faţa popoarelor mai slabe. După cum a

afirmat şi în cadrul unui discurs ţinut la Universitatea din Erlangen în 1930, germanii erau mai îndreptăţiţi decât orice alt popor să lupte pentru stăpânirea lumii. Nu s-a abătut niciodată de la acest ţel şi de la naţionalismul său german, pătimaş.

Viziunea lui Stalin provenea din altă sursă: ideile socialiste, mai ales cele ale lui Marx, care atribuia capitalismului toate bolile societăţii omeneşti. Stalin nu s-a îndoit niciodată de faptul că socialismul — definit în moduri diverse, dar păstrând întotdeauna două trăsături: proprietatea comună şi desfiinţarea claselor sociale — avea să creeze nu doar o societate nouă, mai bună, ci şi o nouă natură umană. Şi mai credea că istoria avansa

în mod inevitabil în acea direcţie, înspre acea Utopie. Odată ce mediul se schimba, fiinţele umane urmau să devină femei şi bărbaţi socialişti, dornici să gândească, să simtă şi să lucreze împreună. Dacă era nevoie, duşmanii socialismului sau cei care refuzau schimbarea — membrii clasei superioare şi de mijloc sau ţăranii atraşi de vechile idei şi valori dăunătoare — trebuiau eliminaţi. În opinia lui Hider, caracteristicile raselor umane nu puteau fi schimbate niciodată; totuşi, rasele puteau fi purificate şi îmbunătăţite printr-un proces de

selecţie, inclusiv prin eliminarea indivizilor inapţi şi a celor inferiori. Fiecare om urma să îmbrăţişeze ideile lui călăuzitoare încă din prima parte a vieţii şi să nu se dezică de la credinţa că ele explicau şi justificau orice

.Chiar dacă amândoi aveau o influenţă hotărâtoare asupra partidelor lor şi, prin acestea, asupra instituţiilor statului, intenţia lor era să controleze pe deplin societatea. Foloseau vechile şi deja verificatele metode ale dictatorilor dinaintea lor — cenzura, represiunea şi violenţa —, dar la o dimensiune uriaşă, industrializată. Teroarea iaco- bină din timpul Revoluţiei Franceze durase mai puţin de un an, perioadă în care au fost ucise circa 42 000 de persoane, în schimb, războiul comuniştilor împotriva poporului sovietic s-a întins de la Revoluţia Rusă până la moartea lui Stalin, în 1953. Pe parcursul Marii Terori, între 1934 şi 1940, au fost împuşcate aproximativ 1 milion de persoane. Milioane de oameni au fost arestaţi ori trimişi în lagărele de muncă forţată — în gulag — de unde mulţi nu s-au mai întors niciodată. Deşi este imposibil să aflăm cifrele exacte, potrivit lui Robert Conquest, cel mai de seamă istoric specializat în studierea Marii

Terori, în acea perioadă au murit 10 milioane de oameni. Între 1933 şi 1939, naziştii au omorât 10 000 de cetăţeni germani; ulterior, războiul i-a dat ocazia lui Hitler de a ucide la scară mult mai mare pe întregul continent european.

Dictatorii din secolul XX — iar printre aceştia nu se numără doar Hitler şi Stalin, ci şi numeroşi imitatori, de la Mao, în China, până la Enver Hoxha, în mica Albanie — s-au bazat, la rândul lor, pe tehnicile moderne de marketing, persuasiune şi dezinformare în masă. În 1940, când Germania nazistă şi Uniunea Sovietică s-au aflat pentru o scurtă perioadă de timp în aceeaşi tabără, mulţumită pactului de neagresiune semnat în 1939, un interpret sovietic a fost trimis să lucreze la Berlin. A găsit aici un oraş ce îi amintea mult de atmosfera din patria lui: „Aceeaşi idolatrizare a «liderului», aceleaşi mitinguri şi parade ale maselor... O arhitectură foarte asemănătoare, ostentativă, teme eroice zugrăvite în artă, foarte asemănătoare realismului nostru socialist... O spălare a creierului ideologică de proporţii uriaşe". Ambele regimuri erau ostile creştinismului, dar se inspirau fără oprelişti din iconografia creştină pentru a-şi ridica liderii la nivelul unor personalităţi mesianice, care duceau o viaţă austeră, munceau din greu, nepăsători la propriile nevoi, pentru binele poporului lor şi puteau face miracole.

Şi Hider, şi Stalin au îngăduit apariţia cultului propriei personalităţi şi s-au hrănit cu acesta. Potrivit lui Ian Ker- shaw, principalul biograf al lui Hitler, dictatorul german trăia exclusiv pentru politică; interpretarea rolului de mare

lider — Fiihrerul — în faţa asistenţei căzute în admiraţie l-a ajutat să-şi creeze o imagine de sine şi a devenit esenţa sa. Stalin părea mai puţin dispus să fie subiectul adorării poporului rus, cel puţin pe parcursul primilor ani la putere, cu toate că Molotov, colaboratorul său apropiat, era de părere că, odată cu trecerea timpului, dictatorului georgian a ajuns să-i placă chiar prea mult să fie adulat. Stalin a justificat cultul personalităţii din perspectivă marxistă: partidul era avangarda revoluţiei pentru că deţinea monopolul asupra adevărului, dar în clipele de criză, puterea trebuie concentrată într-un singur loc sau în mâinile unei singure persoane.

Totuşi, este o greşeală să considerăm populaţia germană sau pe cea sovietică nişte mase inerte, mânate în diverse direcţii de propagandişti abili de la vârful statului, în ambele ţări, cultul personalităţii oglindea sentimentele reale şi dorinţa locuitorilor de a avea în fruntea lor un lider puternic, decisiv,

capabil să reaşeze lucrurile în ordine. La fel ca mulţi alţi europeni, germanii şi sovieticii asistaseră la dezintegrarea societăţii în care trăiau. Primul Război Mondial, revoluţia, conflictele sociale violente — iar în cazul Rusiei, războiul civil istovitor şi prăbuşirea economică şi socială —, toate aceste fenomene îi lăsaseră pe oameni la voia întâmplării. Dispariţia subită a unor instituţii vechi, aparent solide, monarhii şi republici în egală măsură, a dus la apariţia unei lumi noi, caracterizată de confuzie şi tulburări. Milioane de

nemţi şi de sovietici erau pregătiţi din punct de vedere psihologic să accepte o conducere puternică, chiar dictatorială. Tocmai pentru că nu erau nişte lideri convenţionali, cu soluţii învechite şi ineficiente, Hider şi Stalin ofereau linişte, însufleţire şi promisiunea unui nou început. Adepţii lor îi adorau necondiţionat, asemenea copiilor care îşi urmează părinţii. Unul dintre cei mai apropiaţi tovarăşi de partid ai lui Stalin îi spunea acestuia „tată”. Se pare că femeile din satul de munte Berchtesgaden, din Bavaria, unde locuia

Hitler, mâncau nisipul pe care acesta călca, în 1953, oameni din întreaga Uniune Sovietică au plâns la moartea lui Stalin

.Definiţia conducerii charismatice propuse de Max Weber, conform căreia liderul este important nu datorită funcţiei sale, ci datorită personalităţii sale, ne ajută să explicăm natura puterii deţinute de cei doi. în special Hitler a înţeles acest lucru din instinct. încă din anii 1920, el declara: „Avem nevoie de un dictator care să fie un geniu”. în scrierile şi discursurile lui regăsim o temă: modul cum fragmentarea societăţii i-a permis unei persoane ca el, „o personalitate superioară”, să preia puterea. Din- totdeauna şi-a dorit să fie numit Fiihrer, nu cancelar ori preşedinte, întrucât cele două funcţii făceau referire la un rol politic cu puteri limitate. Atât el, cât şi Stalin au recurs la teroare, fără să se bazeze exclusiv doar pe această metodă de conducere; alături le-au stat nenumăraţi oameni gata să colaboreze cu ei din proprie iniţiativă. Ker- shaw consemnează afirmaţia unui membru al Partidului Naţional-Socialist, care spunea că era datoria fiecărei persoane din Germania „să lucreze pentru Fiihrer, în conformitate cu direcţia pe care acesta şi-o dorea”. Nu trebuiau să aştepte un ordin, ci să-l anticipeze. Când Stalin a impus colectivizarea forţată în pofida opoziţiei popula- ţiei rurale, grupuri de tineri comunişti

înflăcărați din orașe și zonele urbane au dat năvală în sate, gata de orice gest, inclusiv să comită crime, pentru a-i face liderului lor pe plac.
Colectivizarea nu avea niciun sens din punct de vedere economic și a dăunat atât de tare agriculturii sovietice, încât nu și-a revenit nici până în zilele de astăzi. Totuși, în concepția lui Stalin și a celor care gândeau asemenea lui, era o decizie obligatorie pentru construirea noii societăți socialiste. Așa susținea teoria, iar teoria nu putea fi greșită. Dacă erai de altă părere, atunci însemna că puneai la îndoială chiar dreptul comuniștilor de a conduce Uniunea Sovietică. Caracteristicile proprii capitalismului ale Noii Politici Economice, ce a permis redresarea economiei sovietice din anii 1920 și i-a ajutat pe micii comercianți și pe agricultorii din zonele rurale, erau un blestem pentru Stalin și apropiații lui, o retragere tactică din drumul către clădirea socialismului, o etapă ce ar fi putut amâna pe termen nedeterminat realizarea idealului comunist. în plus, speranțele înfăptuirii unei revoluții mondiale proletare se diminuaseră, motiv pentru care Uniunea Sovietică trebuia să acționeze pe cont propriu și să construiască socialismul într-o singură țară. Materia primă esențială — o clasă numeroasă de muncitori industriali — nu exista încă. Prin urmare, pentru ca teoria să se potrivească realității cu adevărat, Uniunea Sovietică trebuia să-și dezvolte industria, ceea ce necesita capital și forță de muncă. Zonele rurale puteau acoperi ambele nevoi, sub forma exporturilor de grâne și a mâinii de lucru, adică țăranii goniți de pe

pământurile lor. Se pare că, în ceea ce priveşte procesul de colectivizare, Stalin a pornit de la premisa că astfel îndepărta şi reorganiza o categorie socială care constituia un obstacol în calea comunismului, dar şi că, acţionând eficient, creştea în mod considerabil producţia de alimente. Stalin era motivat şi de teama că statele capitaliste ostile aşteptau momentul potrivit pentru a învinge revoluţia, fie prin subminarea ei din interior, fie invadând Uniunea Sovietică. Colectivizarea şi industrializarea slujeau — cel puţin în mintea lui Stalin — un scop mai important: să întărească Uniunea Sovietică în faţa nenumăraţilor ei duşmani.

în 1928, după ce şi-a îngenuncheat oponenţii din cadrul Partidului Comunist, Stalin a anunţat un plan de dezvoltare intensivă: primul Plan Cincinal. De bunăvoie sau forţaţi, ţăranii aveau să renunţe la pământurile lor în favoarea gospodăriilor colective, devenind muncitori, ca şi cum lucrau în fabrici, sau migrând către oraşe. Avea un mare ghimpe împotriva ţăranilor — mai ales împotriva celor mai prosperi dintre ei, culacii —, poate şi pentru că provenea, la rândul său, din mediul rural. Toate averile lor — de la animale până la utilaje — urmau să treacă în posesia statului, care mai apoi confisca întreaga producţie agricolă. Din momentul în care s-a lansat în procesul de construcţie a viitorului, Stalin nu s-a abătut nicio clipă de la drumul său, chiar dacă preţul plătit devenea tot mai scump. Oare adversarii săi politici, pe care îi înfrânsese, ar fi procedat la fel? Nu vom afla niciodată, dar este foarte posibil ca ei să fi dat înapoi. Niciunul dintre

aceştia nu a avut ambiţia lui Stalin. Lev Troţki a acceptat să fie înlăturat din partid şi trimis în exil; Nikolai Buharin — considerat, la un moment dat, succesorul lui Lenin — a fost învins prin intrigi şi a consimţit tacit când Stalin a preluat puterea.

Între 1928 şi 1932, Stalin a impus cu forţa revoluţia în zonele rurale. Ţăranii ai căror strămoşi fuseseră şerbi cu doar două sau trei generaţii în urmă au renunţat în scris la pământurile lor şi s-au trezit legaţi de noile gospodării colective. Foarte mulţi dintre ei s-au opus, dar armele de care dispuneau nu se puteau compara cu cele ale statului. O mare parte dintre ţărani au preferat să-şi ardă recoltele şi să-şi ucidă vitele decât să le predea gospodăriilor colective. Potrivit estimărilor, au fost ucise circa 32 de milioane de vite dintr-un total de 70 de milioane, aproape două treimi din numărul total al oilor şi caprelor şi aproximativ jumătate dintre cai. în replică, Stalin a trimis membri de partid din oraşe şi soldaţi pentru a-şi impune voinţa. De asemenea, a epurat din partid activişti mărunţi din provincie, suspectaţi că simpatizau cu ţăranii, şi a recrutat alţi membri de partid din oraşe şi municipii, care au sosit în zonele rurale motivaţi de proiectul comunist asupra viitorului şi de credinţa de neclintit că duceau război împotriva unor duşmani reali. în fiecare regiune, completurile de judecată stabileau apartenenţa la pătura culacilor (de cele mai multe ori, criteriile pe baza cărora se făcea această deosebire erau neînsemnate: de pildă, situaţiile în care cineva avea în posesie o vacă). De regulă, adăugarea cuiva pe lista culacilor

echivala cu o sentinţă la moarte. Circa 5 milioane de bărbaţi, femei şi copii au fost trimişi în gulag, la muncă forţată. în total, au fost deportaţi 18 milioane de ţărani şi de „duşmani ai statului” din întreaga Uniune Sovietică.

Producţia agricolă a scăzut dramatic, dar Stalin a insistat în continuare pentru respectarea cotelor de predare la grâu şi la alte alimente. Era „imperativ să exportăm”. În 1931, statul a confiscat seminţele de grâu, astfel încât în anul următor nu a mai rămas nimic de semănat. Rapoartele trimise din toate provinciile consemnau că locuitorii mureau de foame. Până în 1932, foametea secerase peste un milion de vieţi în Kazahstan. Ucraina, o regiune ce fusese întotdeauna grânarul Rusiei, datorită cernoziomului de aici, a fost la fel de puternic afectată. Acum satele ucrainene erau goale, cadavrele zăceau neîngropate în lumina zilei, copiii orfani cerşeau pe marginea drumului şi circulau zvonuri despre cazuri de canibalism. Stalin, care se pare că a manifestat o ură deosebită pentru Ucraina, s-a convins singur că, indiferent de natura problemelor din ţară, ele aveau la bază lipsa de loialitate a comuniştilor ucraineni, care colaborau cu ţăranii pentru a-i sabota planul. S-a plâns că ţăranii ucraineni muritori de foame îi deranjau pe ceilalţi cu „văicărelile” lor. De asemenea, Stalin era convins că ei încercau să ajute Polonia, inamicul Uniunii Sovietice, slăbind zonele de graniţă. Deci şi aceştia erau trădători. (Toată viaţa sa, Stalin a avut obiceiul de a învinui puterile străine şi agenţii lor care sabotau ţara din interior pentru tot ceea ce nu

funcţiona în Uniunea Sovietică.) în 1933, pentru moment, şi- a potolit temerile legate de eventuale atacuri din partea statelor vecine, prin semnarea tratatelor de neagresiune cu Polonia şi Japonia. A căpătat astfel şi mai multă putere pentru a îngenunchea complet ţărănimea. Guvernul a declarat toate alimentele proprietatea statului. Oamenii erau împuşcaţi dacă ridicau un cartof putred de pe câmp sau dacă scormoneau prin ţărână după boabe de grâu.

Din câte se cunoaşte până acum, Stalin nu şi-a pus niciodată acţiunile sub semnul îndoielii. Dacă se poate imagina aşa ceva, a devenit chiar mai dur şi mai ursuz după ce a doua sa soţie, pe care se pare că a iubit-o cu adevărat, şi-a luat viaţa în toamna lui 1932, împuşcându- se. Stalin a catalogat rapoartele referitoare la foamete drept „basme" şi a pretins că oamenii care mureau de foame îşi pricinuiseră singuri această nenorocire pentru a discredita revoluţia. în 1934, el a anunţat o victorie zdrobitoare. Unul dintre acoliţii săi a declarat că Stalin realizase „cea mai măreaţă revoluţie din istorie".

După ce şi-a impus voinţa în zonele rurale, Stalin şi-a întors atenţia către acele instituţii care încă mai exercitau un anumit grad de autonomie: însuşi partidul, armata şi organele de securitate ale statului (Comisariatul pentru Afaceri Interne al Poporului — NKVD). S-a folosit de asasinarea unui activist popular din Leningrad, aşa cum era cunoscut Sankt-Petersburgul în acea perioadă, pentru a declanşa o serie de epurări împotriva a câteva mii, poate milioane, de trădători şi sabotori

aflaţi în inima statului, după cum susţinea el. L-a instalat la şefia NKVD- ului pe Nikolai Ejov, un individ mărunt, devotat regimului bolşevic, sangvinar, care a demarat o serie de „investigaţii" asupra unui număr tot mai mare de funcţionari ai statului şi de membri ai societăţii. În 1936, comunişti de seamă — subalterni de încredere ai lui Le- nin şi personalităţi-cheie ale revoluţiei — au fost condamnaţi în cadrul câtorva procese politice, în baza unor acuzaţii absurde şi neîntemeiate. S-a spus despre ei că au fost dintotdeauna trădători şi că au complotat cu scopul de a-l ucide pe Stalin. Până în 1937, acuzaţiile au devenit şi mai fantasmagorice şi înspăimântătoare. Ejov a pretins că descoperise o conspiraţie vastă, în cadrul instituţiilor statului şi în întreaga Uniune Sovietică. Scopul pretinşilor conspiratori era restaurarea capitalismului, motiv pentru care comiseseră deja acte de sabotaj, inclusiv, după cum s-a consemnat cu solemnitate, castrarea unor oi premiate.

Se pare că Stalin credea cu toată sinceritatea că revoluţia era ameninţată atât din interiorul, cât şi din exteriorul ţării. Poziţia sa ideologică îl îndemna să gândească astfel, căci fără să-şi pună vreo întrebare, accepta ideea că lupta dintre clasele sociale era inevitabilă şi permanentă. Capitalismul şi ţările capitaliste erau menite, date fiind legile istoriei, să încerce distrugerea socialismului. „Nu este oare evident că, atât timp cât există această încercuire capitalistă, agenţii puterilor străine vor trimite în interiorul ţării noastre duşmani ascunşi, spioni, diversionişti şi asasini?" a întrebat el într-un discurs dramatic adresat Co-

mitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS). Aşa că, beneficiind de ajutorul zelos al lui Ejov, a anunţat o politică „de eliminare fizică directă a contrarevoluţiei”. Cu prilejul unui toast ţinut cu ocazia celei de-a 20-a aniversări a Revoluţiei Bolşevice, Stalin a declarat: „Vom nimici iară milă pe oricine ameninţă unitatea statului socialist prin faptele sau gândurile sale — da, gândurile sale! Pentru distrugerea completă a tuturor duşmanilor, a lor şi a neamurilor lor!”

Epurările ce au urmat nu i-au cruţat nici pe mai-marii partidului, nici pe cetăţenii de rând: 98 de membri ai Comitetului Central ai PCUS, alcătuit din 139 de persoane, au fost împuşcaţi, precum şi sute de mii de cetăţeni sovietici consideraţi membri fie ai clasei sociale greşite, fie ai etniei greşite. Polonezi, ucraineni, culaci şi urmaşi ai lor, oricine credea în vreo religie — toţi erau acum duşmani ai revoluţiei. în cele din urmă, la fel a păţit şi Ejov. Şefilor birourilor locale ale NKVD-ului li s-a cerut să impună cote pentru arestări şi execuţii. Dacă nu reuşeau să propună suficiente nume, erau la rândul lor bănuiţi de sabotaj şi plăteau cu viaţa. Propriii vecini sau informatorii omniprezenţi îi turnau pe cetăţenii sovietici pentru diverse crime: pentru că spuneau un banc despre Stalin sau pentru că nu raportau altă persoană care făcuse un banc. Zeloasele cadre ale NKVD-ului au executat 386 000 de persoane doar până la sfârşitul lui 1938.

Conducerea forţelor armate a fost decimată. Mareşalul Mihail N. Tuhacevski, unul dintre marii strategi militari ai epocii sale, a fost acuzat că ar fi conspirat cu Germania hideristă

împotriva Uniunii Sovietice. A fost împuşcat în 1937, împreună cu alţi 7 generali cu funcţii importante în Armata Roşie. în epurările ce au urmat, au fost arestaţi 34 000 de ofiţeri. Două treimi dintre ei au murit, inclusiv 3 mareşali, 16 generali, 15 amirali şi 264 de colonei. în 1938, Stalin i-a spus vesel comisarului său al apărării: „Klimu, mai ai ceva locotenenţi capabili să preia comanda diviziilor?" Mareşalul Gheorghi Jukov, cel mai important general al Uniunii Sovietice în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a spus ulterior despre Stalin: „A distrus, a distrus eşalonul de top al armatei. Am intrat în război fără eşalonul de top al armatei. Nu mai aveam pe nimeni".

în timp ce Stalin distrugea agricultura şi îşi omora sau aresta o bună parte a celor mai talentaţi şi productivi compatrioţi ai săi, inamicii Uniunii Sovietice căpătau din ce în ce mai multă putere. în Japonia, militariştii cu convingeri anticomuniste profunde cârmuiau ţara, iar în 1939, în Orientul îndepărtat, a avut loc un război scurt, nedeclarat, între Japonia şi Uniunea Sovietică. Conflictul s-a încheiat odată cu semnarea unui pact de neagresiune, dar Stalin nu avea nicio certitudine că înţelegerea avea să dureze. în vest, Germania se reînarma rapid şi acţiona în aşa fel încât să îşi exercite influenţa asupra statelor vecine. Hider nu făcuse vreun secret din credinţa sa că mişcarea comunistă era un complot evreiesc. în august 1939, Germania şi Uniunea Sovietică au semnat un tratat de neagresiune, dar, din nou, şansele ca acesta să dureze erau minime. Următoarea şi aproape fatala greşeală a lui Stalin a fost să aibă încredere în Hider şi să respingă ne-

număratele avertismente în legătură cu planul Germaniei de a ataca Uniunea Sovietică în vara lui 1941. Regimul sovietic a fost pe punctul de a se prăbuşi. Unul dintre motivele comportamentului lui Stalin poate fi convingerea sa fermă şi obtuză, din anii 1930, că trebuia să continue revoluţia bolşevică după metodele lui.

Este imposibil să separăm politicile regimului nazist de persoana lui Hitler — la fel cum este imposibil să ne imaginăm istoria Uniunii Sovietice fără a-l lua în calcul pe Stalin. Amândoi şi-au modelat regimurile şi şi-au condus ţările cu o voinţă atât de fermă, încât prin dorinţele şi gândurile lor au hotărât destinele naţiunilor lor. La fel ca tovarăşii de partid ai lui Stalin, care l-au subestimat până când a fost prea târziu, nici conservatorii care, în 1933, l-au instalat pe Hitler în funcţia de cancelar nu au înţeles că aveau de a face cu un individ a cărui sete de putere nu cunoştea limite, chiar dacă avea să-i aducă moartea. în 1940, referindu-se la dictatorul german, un observator a afirmat că reprezenta „potenţialul sinucigaş *par excellence*. Nu întreţine niciun fel de relaţie, în afară de cea cu propriul *ego*. […] Se află în postura privilegiată a omului care nu iubeşte nimic şi pe nimeni altcineva în afară de el însuşi. […] Astfel că poate risca orice pentru a păstra sau a creşte puterea […] şi doar aceasta se interpune între el şi moartea sa grabnică”.

Odată ajuns la putere, Hitler a acţionat rapid, eliminând opoziţia şi aducând statul şi societatea germană sub controlul său. La o lună de la numirea sa în funcţie, în clădirea

Reichstag-ului, parlamentul german, a izbucnit un incendiu folosit ca pretext pentru a conduce ţara prin decrete. împreună cu ceilalţi lideri ai Partidului Na- ţional-Socialist a acţionat rapid, fără milă, desfiinţând restul partidelor politice, sindicatele şi toate celelalte instituţii ce le-ar fi putut sta în cale. în 1934, în Noaptea Cuţitelor Lungi, a asmuţit poliţia secretă, Gestapoul, şi unitatea de pază loială lui împotriva celor mai de vază opozanţi ai nazismului şi a organizaţiilor paramilitare naziste, al căror lider manifestase o independenţă supărătoare. Este posibil ca sute de persoane să fi murit şi mii de persoane să fi fost arestate. în cele din urmă, în 1938, capii armatei au fost îndepărtaţi în urma a două scandaluri neaşteptate. Ministrul apărării s-a însurat cu o femeie mult mai tânără, cu un trecut dubios; câteva zile mai târziu, prostituatele berlineze au început să spună — pe bună dreptate, de altfel — că una de-a lor reuşise în viaţă. De asemenea, circulau zvonuri — de această dată neadevărate — conform cărora şeful armatei ar fi fost homosexual. Ambii au fost nevoiţi să demisioneze, iar Hitler a anunţat că prelua personal conducerea forţelor armate. Pe parcursul remanierilor ce au urmat, o bună parte a ofiţerilor cu funcţii importante au fost înlăturaţi. Armata, care îl considerase pe Hider un caporal fanfaron, uşor de manipulat, a consimţit tacit la aceste schimbări. Deşi s-a temut în continuare de consecinţele politicii externe nechibzuite propuse de Hider — şi din când în când visa să-l îndepărteze din funcţie —, armata l-a urmat în acţiunile sale, care au

produs mari crime şi s-au încheiat cu înfrângerea catastrofală a Germaniei.

La fel ca Stalin, care considera lupta de clasă un adevăr de netăgăduit în istorie, Hitler nutrea aceleaşi gânduri în privinţa conflictului dintre rase. în concepţia dictatorului georgian, capitaliştii complotau împotriva socialismului; din punctul de vedere al dictatorului german, rasele inferioare, în special evreii, puneau la cale distrugerea poporului german. Teoria lui Hitler, la fel ca a lui Stalin, era înspăimântător de superficială şi putea fi utilizată pentru a explica — şi a justifica — absolut orice. „Influenţa evreimii", a afirmat el într-un discurs ţinut în 1920, „nu va dispărea niciodată, iar otrăvirea poporului nu va conteni, atât timp cât agentul cauzal, evreul, nu este îndepărtat din mijlocul nostru." Nu şi-a schimbat niciodată părerea. La fel de timpuriu, şi-a fixat restul principiilor şi al scopurilor sale esenţiale: nevoia de a se descotorosi de membrii mai slabi ai rasei germane — persoane cu dizabilităţi fizice sau mentale — şi necesitatea de a satisface evoluţia implacabilă a poporului german prin oferirea unui spaţiu vital adecvat, *Lebensraum,* care, la momentul potrivit, urma să fie acaparat de la naţiile mai puţin merituoase, precum polonezii, ucrainenii ori ruşii. Toate aceste idei s-au concretizat cu ajutorul celui de-al Doilea Război Mondial. Soluţia Finală — uciderea tuturor evreilor din Europa — a fost pusă în aplicare când victoriile naziste au facilitat construirea lagărelor morţii în Est. în Germania, războiul a dat ocazia statului german de a utiliza metoda eutanasiei împotriva propriilor cetăţeni, inclusiv a răniţilor de pe front. Tot atunci au

început şi epurările etnice în teritoriile poloneze şi sovietice cucerite, pentru a face loc coloniştilor germani.

Pentru Hitler, războiul nu era doar un instrument în mâinile poporului german; era cea mai înaltă şi nobilă formă de expresie a luptei acestuia pentru supravieţuire. Hider luptase cu bucurie pentru Germania în Primul Război Mondial şi suferise o umilinţă vecină cu agonia când războiul s-a încheiat cu înfrângerea ţării sale şi cu semnarea Tratatului de la Versailles. Era nerăbdător să-şi ia revanşa, să schimbe clauzele tratatului şi voia, nici mai mult, nici mai puţin, decât un război de pedepsire a inamicilor Germaniei. Din momentul preluării puterii, a acordat întâietate programului masiv de reînarmare şi ruperii lanţurilor Tratatului de la Versailles, aşa cum le numea el. Sfidând pe faţă prevederile tratatului, a înfiinţat aviaţia militară, a introdus obligativitatea serviciului militar şi a mărit mult efectivele armatei germane. în 1936, a trimis trupe în Renania, care, potrivit tratatului, era zonă demilitarizată. în Germania, locuitorii au încuviinţat decizia, în timp ce puterile străine nu au luat nicio măsură împotriva sa. Potrivit lui Ian Kershaw, acesta a fost momentul când Hider a devenit întâiul adept al propriului cult. într-un discurs ţinut la München, a declarat: „înaintez cu siguranţa unui somnambul pe calea pe care mi-a întins-o în faţă Providenţa”. Hybrisul îl luase sub aripa sa oblăduitoare. Succesele nu s-au oprit aici. în martie 1938, a anexat Austria la Germania. Nemţii au jubilat din nou, iar străinătatea a stat cu mâinile în sân. Apoi în vara lui 1938, Hitler şi-a întors

atenţia către statul vecin Cehoslovacia, cerându-le conducătorilor ei să cedeze Regiunea Sudeţi- lor, unde trăia o comunitate importantă de germani. Cehoslovacii au cerut sprijinul Marii Britanii şi Franţei. Chiar dacă generalii săi nu erau de aceeaşi părere, Hitler era pregătit de război, dar în luna septembrie, la München, în ultimul moment, britanicii şi francezii au convins guvernul cehoslovac să predea Regiunea Sudeţilor. Hider repurtase o victorie fără vărsare de sânge, dar s-a mâniat că nu primise ocazia de a porni la război, motiv pentru care a socotit întotdeauna Acordul de la München drept una dintre cele mai mari greşeli ale sale. îl îngrijora şi faptul că poporul german nu manifesta spiritul războinic şi entuziasmul corespunzător. în cadrul unei întâlniri cu un grup numeros de editori şi jurnalişti germani, cancelarul a vorbit despre nevoia de a-i pregăti pe nemţi, astfel încât „vocea interioară a poporului să ceară treptat recurgerea la forţă”.

La acel moment, planurile lui erau foarte bine puse la punct. Prevedea o serie de războaie, fiecare dintre ele fiind o trambulină pentru următorul conflict. Avea să înceapă cu Marea Britanie şi Franţa, după care urma să atace Uniunea Sovietică, apoi Statele Unite ale Americii, pe care le considera marea ameninţare geostrategică la adresa dominaţiei Germaniei pe mapamond, şi, în final, restul lumii. Deja se gândise la avantajele acestor victorii. în Europa, Germania anexa teritoriile ocupate de popoarele de origine germanică: Alsacia, Lorena, Belgia, Olanda şi, probabil, nordul Franţei şi ţările scandinave. Ţările din sudul Europei deveneau state-satelit ale

Germaniei sau ale aliatei ei, Italia. în est, munţii Ural erau o linie de demarcaţie numai bună între Imperiul German şi Japonia, o altă aliată. Pentru o perioadă, Imperiul Japonez controla Asia. Teritoriul Africii urma să fie delimitat în trei părţi: Italia ocupa nordul, Germania, o bună parte a Africii Subsahariene şi, eventual, Africa de Sud, un stat prieten, prelua regiunile sudice. în ceea ce privea viitorul îndepărtat, după înfrângerea Statelor Unite ale Americii, proiectul lui Hitler nu mai era atât de limpede. Se aştepta însă ca rasa germană să ducă în cele din urmă o luptă împotriva japonezilor.

Recent ocupatele teritorii din est urmau să fie colonizate de nemţi, care aveau să primească ferme. Populaţia băştinaşă trebuia izgonită sau ucisă. Poate că aveau să fie cruţaţi pentru a fi folosiţi ca mână de lucru ieftină sau ca sclavi, dar în acest caz era obligatorie sterilizarea lor. în octombrie 1939, la scurt timp după izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, Hitler l-a numit pe Heinrich Himmler în funcţia de comisar al Reichului pentru consolidarea rasei germane, având misiunea de a duce planul la bun sfârşit.

Iniţial, războiul s-a desfăşurat exact aşa cum sperase Hitler. La sfârşitul verii, el şi Stalin au semnat un pact de neagresiune ce includea şi o înţelegere secretă, prin care statele situate între Germania şi URSS erau împărţite între cele două puteri. La începutul lui septembrie, după ce s-a obţinut neutralitatea Uniunii Sovietice, Hitler a acţionat imediat şi a invadat Polonia. Deşi Marea Britanie şi Franţa au declarat război

Germaniei, au asistat neputincioase la cotropirea Poloniei, mai întâi de către Germania, apoi de către Uniunea Sovietică. Victoria rapidă repurtată în Polonia a confirmat — dacă mai era nevoie de confirmări — concepţia lui Hitler, anume că era mai priceput decât oricare dintre generalii săi. După cum a afirmat şi într-un discurs, ţinut în faţa a aproximativ 200 de ofiţeri de rang înalt în noiembrie 1939: „Trebuie să descriu cu toată modestia propria persoană: sunt de neînlocuit. Nu m-ar putea înlocui niciun militar, niciun civil. [...] Voi lovi şi nu voi capitula. Soarta Reichului depinde de mine".

în primăvară, a dat ordin pentru invadarea Franţei, care a capitulat după şase săptămâni. Britanicii conduşi de Churchill au refuzat o înţelegere cu Germania, iar Hitler, cu inima îndoită, a dat ordin armatei sale să pregătească invazia. Când Hermann Goering, comandantul forţelor aeriene, a propus bombardarea sau chiar cotropirea Marii Britanii, Hitler a acceptat în grabă. Deja îşi întorcea atenţia către următorul său mare duşman, Uniunea Sovietică. în orice caz, era convins de eficienţa unei campanii de bombardare a Marii Britanii în comparaţie cu o invazie pe mare. Hitler a respins cu brutalitate obiecţiile generalilor săi, care au şovăit în faţa perspectivei unui război pe două fronturi. îndată ce Uniunea Sovietică se preda, Marea Britanie nu avea de ales şi îi urma exemplul. Hitler a ignorat realitatea: treptat, preşedintele Franklin Delano Roosevelt influenţa lucrurile astfel încât Statele Unite ale Americii să ajute

Marea Britanie, iar britanicii nu dădeau niciun semn că ar fi interesaţi să semneze pacea.

Pe 22 iunie 1941, Hitler a invadat Uniunea Sovietică. Dqi armatele sale i-au nimicit pe soldaţii sovietici slab pregătiţi şi au avansat sute de kilometri spre est, nemţii nu şi-au atins ţintele, printre care se numărau Leningrad şi Moscova, înainte de venirea iernii. Se spune că mai mulţi generali germani le-au cerut librarilor berlinezi copii ale memoriilor generalilor lui Napoleon din 1812, când armata franceză şi-a găsit sfârşitul în Rusia. Armata Roşie şi-a revenit şi a luptat cu îndârjire, bătând în retragere, în timp ce partizanii atacau liniile de aprovizionare tot mai lungi ale germanilor. Chiar dacă atunci nu era un fapt evident, atacul asupra Uniunii Sovietice a declanşat prăbuşirea lui Hitler.

în luna decembrie a aceluiaşi an, dictatorul german a comis cea de-a doua mare greşeală, când Japonia, aliata sa, a atacat baza americană de la Pearl Harbor. Statele Unite ale Americii, cu toate efectivele şi resursele lor militare, au intrat în război în Asia. Cu toate acestea, SUA nu erau încă implicate în luptele din Europa şi probabil că nu ar fi intervenit niciodată, dacă Hitler, într-un gest de mare bravadă, nu le-ar fi declarat război.
Până la sfârşitul lui 1943, Hitler a început să-şi dea seama că era foarte posibil ca Germania să nu obţină marea victorie la care visa. Cel puţin nu de această dată. Aşa că şi-a pus speranţele într-o pace separată cu Uniunea Sovietică sau, poate, cu Statele Unite ale Americii şi Marea Britanie, ceea ce i-ar fi permis să se ocupe pe rând de inamici. în vara lui 1945, chiar şi în

momentul în care forţele Aliaţilor avansau dintre est şi vest în direcţia Berlinului, Hitler tot mai aştepta un miracol. Pentru a încetini ofensiva trupelor Aliaţilor, a ordonat să se distrugă tot ce mai rămăsese din infrastructura germană. Când Speer i-a reproşat că făcea un mare rău poporului german, Hitler a răspuns că, dacă Germania era înfrântă în război, oamenii erau oricum pierduţi şi nu aveau de ce să mai supravieţuiască. în aprilie 1945, din buncărul său, Hitler a acceptat în sfârşit realitatea — Germania suferise o înfrângere totală. Pe 20 aprilie, dictatorul german s-a sinucis. Războiul, a spus el în ultimul său testament, avea să rămână în amintire drept „cea mai glorioasă şi curajoasă manifestare a dorinţei unei naţiuni de a exista”.

Toţi cei patru lideri prezentaţi în acest capitol — Wilson, Thatcher, Hider şi Stalin — au trăit în epoci ce le- au oferit mari oportunităţi şi toţi patru au avut chemarea şi convingerea de a profita de pe urma acestora. Succesele lor le-au întărit atât de mult încrederea în sine, încât au ajuns să se arunce încăpăţânaţi cu capul înainte. Grecii credeau că hybrisul era adesea pedepsit printr-o întoarcere dramatică a sorţilor destinului. Wilson şi Thatcher chiar au plătit un preţ, resimţind umilinţa prin înfrângerea politică. Hitler s-a sinucis când a înţeles că visurile sale de a stăpâni lumea se spulberaseră. Stalin a fost singurul dintre cei patru care nu a plătit preţul mândriei sale nemăsurate în timpul vieţii. Dar, dacă există viaţă după moarte, poate că a fost martor la sfârşitul tuturor lucrurilor pentru care a trudit, odată cu prăbuşirea comunismului în întreaga

lume, dispariţia Uniunii Sovietice şi fărâmiţarea imperiului ei din Europa de Est.

[1] în 1389, în urma Bătăliei de la Kosovopolje (Câmpia Mierlei), când armatele sârbo-bosniace au fost învinse de cea turcească, Serbia a devenit vasală Imperiului Otoman. *(N. red.)*

- în timpul tragediilor greceşti, actorii care îi interpretau pe zei erau coborâţi pe scenă cu ajutorul unor macarale (*mekhane).* Romanii au folosit însă expresia într-un sens mai larg, în situaţii în care conflictul era rezolvat brusc, prin intervenţia forţei divine — accepţiune pe care o are şi în prezent: întâmplare sau persoană apărută la momentul potrivit. *(N. red.)*

[5] Cunoscut în istoriografia românească şi ca Războiul Malvinelor, după denumirea spaniolă a arhipelagului. *(N. red.)*

— „Găina Attila", în engleză. Joc de cuvinte cu trimitere la „Attila the Hun" (Attila Hunul), un epitet pentru femeia agresivă şi puternică. *(N. red.)*

[u] Kliment Voroşilov (1881-1969), comandant militar, prieten şi colaborator politic al lui Stalin, preşedintele prezidiului Sovietului Suprem al Uniunii Sovietice (1953-1960), comisar al apărării (1925-1940). *(N. red.)*

3. Cutezătorii

Pe i decembrie 1783, patru dintre cei mai de seamă aristocraţi francezi s-au numărat printre membrii cortegiului care a însoţit un balon imens, în dungi de culori ţipătoare, roşu cu galben, la locul de unde urma să îşi ia zborul, în Grădinile Tuileries din inima Parisului. O mulţime numeroasă, de aproape

jumătate de milion de oameni, dintre care mulţi donaseră bani pentru confecţionarea balonului, i-a privit pe dr. Alexandre Charles şi asistentul său, Nicolas-Louis Robert, urcându-se în coşul din nuiele de răchită, plin cu balast, haine de blană şi o gustare uşoară — pui rece şi şampanie; funiile au fost tăiate, iar balonul s-a ridicat spre cer. „La ce serveşte un balon?” l-a întrebat cineva pe Benjamin Franklin, aflat printre spectatori. Acesta a răspuns: „La ce serveşte un nou-născut?

”Deşi fraţii Montgolfier deja îşi începuseră experimentele cu baloane cu aer cald, acesta era primul zbor cu oameni şi care folosea mult mai eficientul hidrogen. Balonul a pornit spre nord-vest şi a aterizat la circa 45 de kilometri

de Paris. Robert s-a dat jos din coş pentru a descărca balonul, iar Charles şi-a luat din nou zborul, ridicându-se la 3 000 de metri altitudine, uimit să vadă soarele apunând pentru a doua oară în aceeaşi zi. Au început să-l doară urechile, aşa că a făcut câteva manevre pentru a îndrepta balonul înapoi către pământ. „Nimic", a spus el ulterior, „nimic nu va reuşi vreodată să egaleze acel moment de bucurie absolută ce mi-a străbătut întregul trup la momentul decolării. M-am simţit de parcă aş fi zburat departe de Pământ, de toate problemele şi persecuţiile lumii, pentru totdeauna. Nu era o simplă stare de încântare. Era un fel de extaz fizic... Am strigat către colegul meu, monsieur Robert: «Am terminat-o cu Pământul. De acum înainte cerurile sunt casa noastră!»„
în următorul deceniu, zeci de baloane cu oameni la bord au fost înălţate în aer în Europa şi America de Nord. în 1785, a avut loc primul zbor încununat de succes peste Canalul Mânecii (urmat de un prim deces, după prăbuşirea unui balon în timp ce traversa canalul). Patru ani mai târziu, Jeanne-Geneviève Garnerin a intrat în istorie drept prima femeie care a sărit cu paraşuta din- tr-un balon. Două decenii mai târziu, Sophie Blanchard devenea aeronaută a flotei aeriene regale în timpul monarhiei franceze restaurate. Fragila şi neînfricata Sophie, care fusese una dintre favoritele lui Napoleon, era cunoscută pentru zborurile ei individuale, în timpul cărora, îmbrăcată în rochii albe, mulate, purtând pălării minunate, decorate cu pene colorate, făcea acrobaţii şi aprindea artificii. A murit în 1819, în timpul unui spectacol uimitor,

când hidrogenul din balonul ei a luat foc, iar ea a căzut în gol. Pericolele nu i-au oprit însă pe piloţii de baloane nici până în ziua de astăzi. Câteodată cutezătorii îşi riscă doar propriile vieţi, însă alteori mizele sunt mult mai mari. în 1940, Winston Churchill a preluat conducerea Marii Britanii când simpla existenţă a poporului britanic era în joc. Pe 10 mai, a ieşit cu maşina din curtea Palatului Buckingham, după ce tocmai fusese numit prim-ministru. „Sper că nu este prea târziu", i-a spus el bodyguardului său. „Mă tem însă că da. Ne rămâne doar să facem tot ceea ce ne stă în putinţă." într-adevăr, situaţia era sumbră. Armata germană avansa pe teritoriul Franţei, creând disensiuni între forţele aliate. Regimentele belgiene cedau şi era tot mai clar că francezii îşi pierdeau dorinţa de a lupta. Britanicii şi unii dintre soldaţii francezi se retrăgeau către porturile de la ţărm. Până pe 20 mai, britanicii începuseră să planifice o evacuare în masă din portul Dunkerque, unde se adunaseră până la acel moment peste 300 000 de oameni. Nu exista nicio certitudine că urmau să fie salvaţi. Pe plan intern, Churchill avea de a face cu un cabinet dezbinat, căci unii dintre membrii guvernului propuneau ca Marea Britanie să afle părerea lui Hider despre eventualele condiţii de pace. în opinia lui Churchill, Marea Britanie nu avea nimic de câştigat, deoarece ar fi negociat dintr-o poziţie inferioară. „Dacă am continua să luptăm, chiar şi în cazul unei înfrângeri, nu ar trebui să ni se propună condiţii mai proaste", le-a spus el colegilor săi, „decât ni s-ar oferi acum."

Din perspectiva din care îl cunoaştem pe Hitler în zilele de astăzi, Churchill a avut dreptate alegând să lupte în continuare. în schimb, prim-ministrul nu avea de unde să ştie, cu toate că, probabil, a intuit, intenţia lui Hider de a distruge şi de a cuceri complet Marea Britanie. Timp de două zile, membrii cabinetului britanic au analizat situaţia, fără a ajunge la o concluzie. Neville Cham- berlain, predecesorul lui Churchill, şi lordul Halifax, ministrul de externe, erau în favoarea unei propuneri oficiale adresate Germaniei prin intermediul Italiei. Churchill l-a convins pe Chamberlain să treacă de partea lui, lăsându-l pe Halifax izolat. Pe 28 mai, Churchill şi-a anunţat colegii din guvern: „Vom continua şi vom lupta, aici sau altundeva, iar dacă această lungă poveste are să se încheie, bine ar fi să se întâmple nu prin predare, ci doar în momentul în care ne vom tăvăli fără cunoştinţă, la pământ". Nu era convins că Marea Britanie avea să supravieţuiască; nu era nici măcar sigur dacă el avea să mai trăiască; după cum i-a mărturisit unui consilier mai apropiat, nu ar fi fost o surpriză să moară în trei luni. însă, aşa cum demonstrase de-a lungul carierei, Churchi- 11 era în cea mai bună formă când se confrunta cu situaţii critice.

Haideţi să ne imaginăm pentru o clipă un alt scenariu pentru derularea istoriei. Dacă Marea Britanie ar fi căzut la

înţelegere cu Germania, supremaţia lui Hitler în Europa ar fi fost indiscutabilă. Probabil că Germania tot ar fi atacat Uniunea Sovietică — acest pas făcea parte din planul pe termen lung al dictatorului german —, dar forţele aeriene britanice nu ar mai fi bombardat Germania, soldaţii sovietici nu ar mai fi primit provizii din partea englezilor, iar Statele Unite ale Americii nu ar mai fi avut niciun aliat în Europa şi în Extremul Orient pentru a lupta împotriva puterilor Axei. în plus, nu ar mai fi existat nici Marea Britanie independentă, statul care

a servit ca punct de pornire pentru debarcarea trupelor Aliaţilor în 1944. Lumea noastră ar fi fost cu adevărat foarte diferită

.Oare ce îi face pe unii oameni mai temerari decât alţii? Ce îi determină să se lanseze în atmosferă sau în spaţiu; să escaladeze munţi sau să se strecoare în peşteri întunecoase, în subteran; să-şi rişte viaţa practicând sporturi extreme? Iar această îndrăzneală nu este caracteristică doar anumitor profesii. Istoria ne oferă nenumărate exemple de inventatori şi de oameni de ştiinţă — Ale- xander Graham Bell ori Mărie Curie — care şi-au riscat viitorul şi fericirea pentru operele lor sau de antreprenori care au pariat totul pe o anumită investiţie. Pe măsură ce descoperă din ce în ce mai multe despre structura genetică a fiinţelor umane, cercetătorii reuşesc să identifice gene ce stau la baza anumitor trăsături, indiferent că ne referim la înclinaţia către fericire, violenţă sau asumarea de riscuri. Cu toate acestea, oamenii de ştiinţă susţin tot mai des că mediul înconjurător influenţează procesul de declanşare a anumitor trăsături, altminteri latente. Profesorul Tim Spector de la King's College din Londra, specializat în studiul gemenilor identici, crede că mediul în- conjurător ar putea juca un rol chiar mai important în dezvoltarea personalităţii decât genele. Până astăzi, încă nu avem un răspuns clar în această privinţă.

Ori de câte ori căutăm acele caracteristici comune persoanelor care îşi asumă riscuri, regăsim aproape invariabil curiozitatea — dorinţa de a descoperi ce se află dincolo de linia orizontului, de exemplu — şi hotărârea de a afla anumite lucruri. Şi, desigur, răbdarea. Să ne gândim la primii aventurieri plecaţi din Europa pe mare, către oceanele neexplorate, fără să ştie dacă aveau să cadă sau nu de pe hartă odată ce ajungeau la capătul lumii. Urcându-se la bordul unor bărci cu vele, care acum ni se par incredibil de mici şi de fragile, au făcut faţă furtunilor, lipsurilor, bolilor şi adesea ţărmurilor ostile din întreaga lume. Au fost urmaţi de exploratorii care au traversat Americile sau Africa pe jos sau cu barca, croindu-şi cu greu drum prin păduri dese, câmpii vaste şi pustii, de- a lungul râurilor cu ape iuţi ori peste trecători montane aflate la mari înălţimi.
Cei plecaţi în primele expediţii pe Everest, în anii 1920, explorau un munte învăluit aproape complet în mister, de la împrejurimi până la structură. Primele două expediţii au fost în mod evident misiuni de recunoaştere prin regiunea Tibet, în mare parte necunoscută, cu văi adânci, platouri şi trecători montane înalte. Absolut toată încărcătura expediţiei, de la echipamente până la hrană, a fost transportată pe cai sau pe măgari şi, când s-au atins altitudini mai mari, bagajele au fost cărate de hamalii din regiune sau de membrii expediţiei. Oamenii au străbătut în continuare Tibetul, luni întregi, cu picioarele umflate, cu probleme de respiraţie, adesea slăbiţi de febră sau de dizenterie, încercând să găsească o rută către

Everest. în cele din urmă, Oliver Wheeler, un tânăr to- pograf canadian, a făcut această descoperire, găsind trase- ul către trecătoarea North Col, de sub pisc. Acest alpinist priceput, care se perfecţionase încă din tinereţe escaladând Munţii Stâncoşi din Canada, a lucrat o bună parte din timp departe de restul membrilor expediţiei pentru a cartografia o suprafaţă de circa 350 de kilometri din jurul Everestului, urcând din pisc în pisc pentru a-şi stabili punctele de observaţie şi a face fotografii utile operaţiunii de cartografiere. El şi

hamalii săi, ducând în spate încărcături grele, au campat adesea la înălţimi de peste 6000 de metri, ascultând vuietul lugubru al vântului în timp ce ploaia, lapoviţa, zăpada şi bolovanii desprinşi de pe munte izbeau pământul din jurul corturilor lor. Majoritatea celorlalţi membri ai expediţiei era formată din britanici, supravieţuitori ai Primului Război Mondial, proaspăt încheiat. George Mallory, cel mai iscusit alpinist al generaţiei de dinainte de război, îşi lăsase acasă soţia şi copiii. în ultima sa scrisoare, datată 24 mai 1924, i-a scris preaiubitei sale Ruth, dintr-un cort

aşezat undeva sus pe Everest: „Lumânarea aproape că a ars în întregime, iar eu trebuie să mă opresc. Draga mea, îţi doresc tot binele de care sunt eu în stare — sper că grijile tale se vor spulbera înainte să primeşti această scrisoare —, odată ce vei primi şi cele mai bune veşti, care vor ajunge la tine şi cel mai repede. Avem o şansă la mie să reuşim, dar trebuie să ne încercăm norocul şi ne mândrim cu asta”. Pe 9 iunie, el şi Sandy Irvine, tovarăşul său de escaladări, un alpinist mai tânăr, au fost văzuţi pentru ultima dată dintr-

un punct de observaţie aflat la altitudine mai mică: se aflau la circa 240 de metri sub pisc şi se pare că avansau spre vârful muntelui. Nu o să aflăm niciodată dacă şi-au dus misiunea la bun sfârşit. Trupul mumificat al lui Mallory a fost descoperit în 1999

.La un moment dat, întrebat fiind de ce şi-a dorit să escaladeze Everestul, Mallory a răspuns simplu: „Pentru că este acolo”. Pentru oamenii de ştiinţă, provocările sunt de alt ordin, dar curiozitatea şi motivaţia de a găsi o soluţie rămân neschimbate. Doctorul Barry Marshall era un internist neînsemnat, aproape necunoscut din Perth, oraş situat pe ţărmul vestic al Australiei. în anii 1980, a ajuns să creadă din toată convingerea că ulcerele stomacale şi, de fapt, cea mai mare parte a cancerelor de stomac erau provocate de bacterii. Părerea generală răspândită în lumea medicală era că la baza acestor boli se aflau factori precum stresul, excesul de alcool sau mâncărurile picante. Tratamentul standard, neschimbat de decenii, era următorul: pacienţii trebuiau să se relaxeze, să ia anti- acizi, să mănânce alimente fade şi să bea mult lapte. Mai existau o serie de leacuri care variau de la tratamentul cu antidepresive până la operaţii prin care se extirpa o parte din stomac. Dacă Marshall avea dreptate, un tratament cu antibiotice putea vindeca ulcerul. Existau şi ceva dovezi în favoarea teoriei sale. Somităţile din lumea medici- nei au rămas deosebit de sceptice, la fel şi companiile de farmaceutice, care obţineau câştiguri frumoase din comercializarea antiacizilor şi a antidepresivelor. Marshall nu s-a bucurat de cine ştie ce susţinere pentru cercetarea sa şi, din motive etice, nu şi-a putut testa teoria pe pacienţi sănătoşi. Prin urmare, a devenit propriul său cobai.
Marshall a înghiţit un amestec ce conţinea bacterii prelevate din stomacul unui bolnav de

ulcer. îşi aminteşte cum i-a ghiorţăit uşor burta. Cinci zile mai târziu vomita cu regularitate, era extenuat şi nu mai avea poftă de mâncare. După alte cinci zile, şi-a făcut o biopsie gastrică şi a descoperit că bacteriile suspecte îi acaparaseră complet stomacul şi că suferea de inflamaţii grave şi de gastri- tă, principala cauză a cancerului stomacal. La acel moment, i-a povestit soţiei sale despre experimentul lui. Bineînţeles că ea s-a înfuriat, dar a fost de acord să-i permită să continue testul fără să ia antibiotice încă două zile. De îndată ce a luat medicamentele, doctorul şi-a revenit. în 2005, teoria sa, acum acceptată de cea mai mare parte a specialiştilor din lumea medicinei, i-a adus Premiul Nobel pentru medicină. Este liniştitor să ştim că Marshall lucrează astăzi la vaccinurile antigripale.

Cei care îşi asumă riscuri sunt de cele mai multe ori şi nişte persoane optimiste, convinse că aeronava construită de ei se va ridica de această dată de la pământ sau că noua companie înfiinţată de ei va avea succes. Un jurnalist britanic din Hong Kong l-a întrebat la un moment dat pe un localnic de ce mergea în continuare la cazino, când şansele de câştig erau atât de mici. Bărbatul l-a contrazis pe un ton categoric: şansele erau cincizeci la cinci-zeci, pentru că fie câştiga, fie pierdea. Şi vârsta poate juca un rol în disponibilitatea unui om de a-şi asuma riscuri: tinerii au tendinţa să creadă că vor trăi pentru totdeauna sau că vor primi de multe ori o a doua şansă, în timp ce bătrânii ştiu că acest lucru nu este adevărat. Când eram adolescentă, mă puteam urca în *montagnes russes*; acum nu aş mai putea să o fac nici din

iubire, nici pentru bani. Sunt prea conştientă de lucrurile care ar putea decurge greşit. însă nu toţi cei care îşi asumă riscuri sunt complet nepăsători în faţa pericolelor. Mulţi dintre aceştia mai degrabă înţeleg şi acceptă posibilitatea că ar putea da greş, că ar putea avea probleme şi că ar putea provoca chiar şi dezastre, care să-i afecteze atât pe ei, cât şi familiile şi pe semenii lor. însă pentru ei provocările şi speranţa de a câştiga merită asumarea acestui risc. Conştientizarea faptului că există posibilitatea de a eşua sau de a muri dă un plus de savoare riscului. La un moment dat, l-am intervievat pe un general canadian despre operaţiunile de menţinere a păcii. Interlocutorul a fost receptiv şi atent, dar în prezent, îmi aduc cel mai bine aminte cuvintele pe care le-a rostit când am oprit reportofonul. Foarte puţini soldaţi, a mărturisit el, ar recunoaşte acest lucru în public, dar o bună parte a atracţiei faţă de profesia noastră se datorează sentimentului că poţi muri în orice moment. Este aceeaşi senzaţie de care ai parte, a continuat el, când conduci motocicleta cu viteză mare sau când faci *bungeejumping*. Lordul Reith, fondatorul şi, o bună perioadă de timp, directorul British Broadcasdng Corporation, a vorbit relativ deschis despre acest sentiment în memoriile sale despre perioada petrecută pe Frontul de Vest în Primul Război Mondial. Se afla la conducerea unei divizii de transport, sarcină deloc banală precum pare, căci el şi oamenii săi trebuiau să conducă vehiculele încărcate cu provizii până la linia frontului, pe drumuri secerate de focurile de mitralieră şi de artileria inamicului. Cu toate

acestea era fericit, de fapt, extaziat. „Este interesant să mergi pe lângă un câmp de napi”, a remarcat el, „ştiind că, în orice clipă, te poţi opri din mers din cauza acelui modv final.” Când a suferit răni grave şi a fost trimis înapoi în Marea Britanie, a fost furios şi nerăbdător de a se reîntoarce pe front. „Sunt mai dezgustat decât pot spune în cuvinte”, a scris el celor de acasă. „Mă acomodasem atât de bine şi îmi plăcea munca, totul.” Apoi a adăugat: „Mi-am stricat cea mai bună uniformă”. (Memoriile sale nu au fost publicate până în anii 1960, poate pentru că nu se potrivea cu literatura antirăzboinică tot mai populară a unor scriitori precum Siegfried Sassoon ori Wilfred Owen.) Indiferent de motive, unii oameni îşi vor asuma de bunăvoie riscuri; altora li se va cere să se expună pericolelor şi se vor surprinde pe ei înşişi de modul cum le vor face faţă. Libussa Fritz-Krockow provenea dintr-o veche familie de latifundiari din Pomerania, provincie aflată la acel moment în estul Germaniei. (Astăzi, graţie sorţii războiului, este situată în Polonia.) S-a măritat, în cadrul ultimei ceremonii de modă veche a iuncherilor, organizate pe moşia familiei sale, în vara lui 1944, exact după de-barcarea din Normandia, când Aliaţii înaintau spre Germania, iar armatele sovietice avansau dinspre Est. Familiile tradiţionale, asemenea celei din care făcea şi ea parte, îşi trimiseseră dintotdeauna fiii să lupte în armata prusacă, iar valorile la care acestea ţineau erau masculine şi militare: disciplina, ordinea, supunerea faţă de persoanele cu grad mai înalt şi faţă de stat şi sacrificiul de sine. În perioada următoare,

aceste valori nu aveau să mai însemne mare lucru.
în memoriile sale, intitulate *Hour ofthe Women,* Fritz- Krockow povesteşte cum a învăţat să se descurce cu soldaţii ruşi din forţele de ocupaţie, să mituiască oficialităţi, să scotocească după obiecte folositoare şi să fure alimente. împreună cu mama ei, ea a preluat de la tatăl vitreg, descurajat de prăbuşirea lumii în care trăise, responsabilitatea pentru întreaga familie, printre membrii căreia se număra şi fiica ei nou-născută. Bărbaţii erau curajoşi, dispuşi să cadă cu onoare în luptă, a observat ea, fără urmă de amărăciune. „în schimb, au dat greş când au trebuit să plece capul şi să se târască în patru labe ca să culeagă spanacul de care aveam nevoie ca să nu murim de foame — atunci onoarea şi simţul datoriei nu îşi găseau rostul. Aceste sarcini ni s-au încredinţat nouă.”
După o călătorie istovitoare prin Germania ocupată de Aliaţi şi dincolo de graniţele acesteia, a reuşit să aducă micul grup de femei pe care îl avea în grijă, printre care se numărau şi fetiţa nou-născută, şi mama ei, în siguranţă în Vest. Femeile şi-au dat seama că preaiubitul lor tată vitreg se afla într-un lagăr din zona rusească. Fritz-Kroc- kow a făcut o ultimă călătorie în Est, dincolo de graniţă. A identificat lagărul şi a găsit un loc, ferit de ochii paznicilor ruşi, unde gardul era făcut doar din şipci de lemn. I-a şoptit prin crăpăturile gardului unui prizonier care tocmai trecea prin dreptul ei să-i transmită tatălui ei vitreg un mesaj: să vină la locul de întâlnire pe timpul nopţii. A făcut rost de un levier şi s-a furişat înapoi către locul de întâlnire. Spre disperarea ei, tatăl vitreg a

refuzat să plece: era prea dificil şi prea periculos şi nu voia să-i rişte şi ei viaţa. A consimţit să o urmeze de abia când aceasta a strigat că nu ştia ce să facă mai departe şi unde să se ducă fără ajutorul lui.

Uneori oamenii îşi asumă riscuri din onoare sau pentru că nu doresc sau nu găsesc alte soluţii. O bună parte a generalilor aflaţi la conducerea armatelor europene înainte de Primul Război Mondial conştientizau că schimbările din domeniul tehnologiei aveau să îngreuneze şi să mărească preţul atacurilor asupra unor poziţii bine apărate. Războaiele din întreaga lume — Războiul Civil american sau, mai recent, Războiul ruso-japonez din 1904-1905 — şi conflictele purtate chiar pe teritoriul Europei, precum Războaiele Balcanice din 1912 şi 1913, au arătat impactul progresului din domeniul armelor de foc. Artileria cu rază lungă de acţiune, noile mitraliere, puştile mai precise şi mai rapide ale infanteriei — toate acestea la un loc creau o zonă mortală de luptă, un perimetru ce adesea măsura 900 de metri sau chiar mai mult, unde atacatorii erau nevoiţi să avanseze. Cu toate acestea, cei care puneau la punct strategia de atac plecau în continuare de la premisa că armatele lor aveau să declanşeze ofensiva odată cu izbucnirea războiului. Aşa cum sperau strategii militari, un număr mai mare de soldaţi mai bine antrenaţi şi motivaţi decât regimentele de apărare avea să copleşească duşmanul şi să obţină victorii decisive. Când a izbucnit criza din 1914, aceştia s-au aflat în poziţia unor jucători care trebuiau să rişte totul sau nimic. în plus, onoarea le cerea acelaşi lucru. „Are să fie o luptă fără de speranţă”, a scris şeful Statului-Major austriac

amantei sale, „dar trebuie purtată, căci o monarhie atât de veche şi o armată atât de glorioasă nu poate apune atât de ruşinos.” Asemenea statelor-majore de dinaintea Primului Război Mondial, grupurile pot pune preţ pe asumarea de riscuri. Istoricii au purtat nenumărate dezbateri aprinse dacă nu cumva răspândirea protestantismului, cu insistenţa lui asupra responsabilităţii individuale şi a recompenselor pentru munca asiduă şi cumpătare, a favorizat ascensiunea capitalismului. Mai recent, observatori atenţi precum Gillian Tett, Michael Lewis şi Andrew Sorkin au explicat criza economică din 2008 din perspectiva valorilor bancherilor implicaţi, pentru care asumarea de riscuri mai mari pentru obţinerea de recompense mai consistente devenise norma, iar prudenţa era considerată laşitate (şi, în plus, nu aducea nici mari recompense sub formă de bonusuri). Mulţi dintre comercianţii care creau şi lansau pe piaţă instrumente financiare tot mai periculoase se asemănau cu soldaţii dintr-o companie (iar majoritatea dintre ei erau bărbaţi). De exemplu, la Banca Morgan Guaranty din Londra, angajaţii departamentului special însărcinat cu misterioasele şi foarte profitabilele cesiuni de risc de insolvenţă (*credit default swaps* — CDS), remuneraţi deosebit de bine, se mândreau că erau diferiţi de restul funcţionarilor băncii. ‚Aveam sentimentul că eram speciali, altfel decât toţi ceilalţi, o echipă restrânsă şi foarte unită”, a spus un angajat. Pe măsură ce repurtau succes după succes, iar recompensele deveneau mai mari, şi ei, şi alţii asemenea lor au crezut că era imposibil să piardă vreodată.

în sens contrar, valorile colective pot avea efectul opus şi pot descuraja asumarea de riscuri. De mult timp, oamenii de ştiinţă se întreabă dacă civilizaţia clasică a Chinei, cu armonia şi cultura ei literară, nu a militat cumva împotriva inovaţiei. Aducem în discuţie un singur exemplu: un funcţionar civil care a inventat, la un moment dat, o pompă ce punea în circulaţie aerul proaspăt în mine — facilitând pe această cale săpăturile mai adânci — a fost lăudat de împărat pentru calitatea poemului scris cu scopul de a descrie pompa, şi nu pentru invenţia în sine. Oare această diferenţă de valori ne ajută să înţelegem avântul Marii Britanii în timpul Revoluţiei Industriale, în contrast cu China, în ciuda progresului timpuriu al acesteia din domeniul tehnologic? în secolul nostru, inovaţia este privită drept elementul-cheie, poate cel mai important, al unei economii sănătoase. în 2015, cercetătorii canadieni de la Universitatea Concordia din Montreal au publicat un studiu interesant despre un exerciţiu de brainstorming realizat cu un grup de studenţi din Canada şi Taiwan. Ambele grupuri trebuiau să răspundă creativ la anumite întrebări; de exemplu, care ar fi beneficiile practice ale celui de-al doilea deget mare de la o mână? Studenţii canadieni, despre care se afirma că sunt produsul unei culturi mai individualiste, au propus de două ori mai multe idei. Erau, de asemenea, mai pregătiţi să-şi promoveze propriile idei şi să le critice pe cele ale colegilor lor decât taiwanezii, care proveneau dintr-o cultură mai colectivistă. (în ceea ce priveşte calitatea răspunsurilor, echipa asiatică a primit un scor ceva mai mare, aşa că

ne putem întreba ce a încercat, de fapt, studiul să demonstreze.)

Poate că istoria ne poate ajuta, oferindu-ne exemple în timp ce căutăm răspunsuri. Vreau să analizez oameni din epoci şi societăţi diferite, care şi-au asumat, fiecare în felul său, mari riscuri şi care au schimbat, pe această cale, lumea lor şi, poate, pe a noastră. Max Aitken a fost un antreprenor cu o contribuţie importantă la transformarea mediul canadian de afaceri înainte de Primul Război Mondial, jucând ulterior un rol semnificativ în viaţa publică britanică. Richard Nixon şi-a asumat un risc politic uriaş şi, posibil, unul personal când a vizitat Beijingul, în 1972. Vizita sa a pus capăt perioadei de stagnare şi a inaugurat o altă etapă în relaţiile sino-americane. Marele explorator Samuel de Champlain a îmbogăţit cunoştinţele europenilor despre Lumea Nouă, dar a şi întemeiat prima colonie permanentă franceză din Canada.

Când se compară cu americanii, canadienii se întreabă adesea dacă sunt suficient de individualişti. Unde sunt, se întreabă ei câteodată, acei Bill Gates, Steve Jobs sau Henry Ford canadieni? Oare canadienii sunt prea prudenţi? Un subiect abordat permanent în discursurile prim-ministrului Stephen Harper a fost capacitatea cetăţenilor canadieni de a fi cu adevărat buni antreprenori. Cu toate acestea, tot el subliniază că guvernul său întreprinde nenumărate acţiuni pentru a încuraja inovaţia şi asumarea de riscuri. În 2011, el a anunţat Anul Antreprenorului, „pentru a informa opinia publică despre importanţa antreprenorilor în economia Canadei şi pentru a aduce un omagiu

ambiţiei şi devotamentului lor”. Roger Martin, multă vreme decan al Rotman School of Management de la Universitatea din Toronto, şi-a petrecut o bună parte a carierei îndemnându-i pe conaţionalii săi, prin intermediul a zeci de articole, discursuri şi cărţi precum *Playing to Win: How Strategy Really Works*, să aibă o gândire mai îndrăzneaţă. Oare ar trebui canadienii să se teamă că sunt în urmă în cursa internaţională pentru succes?

Poate că istoria ne oferă ceva motive de consolare. Deşi astăzi nu ne amintim prea multe lucruri despre el, Max Aitken, mai bine cunoscut după titlul adoptat ulterior, de lord Beaverbrook, este unul dintre faimoşii şi de succes antreprenori ai Canadei. Şi-a asumat mari riscuri în domeniile afacerilor, politicii şi al presei scrise, dar a câştigat avere, putere şi influenţă atât în Canada, cât şi în Regatul Unit. Beaverbrook provenea dintr-un mediu social care mai degrabă descuraja aspiraţia cuiva de a realiza mari averi. Deşi ulterior şi-a construit imaginea unui om care, la vârsta copilăriei, suferise de sărăcie, încât umblase desculţ, familia sa dusese un trai bun raportat la standardele vremii (şi, dacă se întâmplase ca Beaverbrook să nu poarte pantofi, fusese doar din iniţiativa lui). Tatăl său, un cleric prezbiterian, sperase ca fiii săi să studieze la universitate şi să aibă cariere respectabile. Dar Max şi-a dorit altceva.

Născut în 1879, Beaverbrook era un copil mărunţel, neatrăgător, cu un rânjet larg şi urechi mari, iar la maturitate avea să fie un bărbat scund şi urât. Un „Buddha malefic” — astfel l-a descris unul dintre biografii săi.

Beaverbrook a fost un copil neastâmpărat, care nu avea răbdare să ducă la bun sfârşit activităţi de rutină. Şi aşa a rămas toată viaţa. „Nimic”, a spus el în 1922, „nu este mai rău decât consecvenţa.” Era un individ inteligent, dar nu îi plăcea şcoala; chiulea de la ore şi lua note proaste. Nu se supunea ordinelor şi îşi sfida în nenumărate ocazii părinţii. Mama sa, având un caracter mai dur decât tatăl său, îl bătea, ceea ce nu l-a oprit niciodată de la alte greşeli. Ori de câte ori se încingeau prea tare spiritele acasă, obişnuia să plece, iar câteodată se ascundea în casa unui vecin înţelegător. Reuşea întotdeauna să-şi facă prieteni utili — în oarecare măsură datorită farmecului său de netăgăduit, dar şi pentru că avea capacitatea de a analiza personalitatea celor din jurul său, intuind atât punctele forte, cât şi slăbiciunile lor. încă de mic, a arătat interes deosebit pentru afaceri şi talentul de a descoperi oportunităţi. A preluat sarcina de a transporta ziare pe o anumită rută şi, ulterior, a subcontractat livrarea acestora. La vârsta de 14 ani, a împrumutat tiparniţa ziarului local unde lucra, pentru a-şi deschide propria revistă, afacere de scurtă durată. Pentru a creşte vânzările, a anunţat un concurs cu premii pentru cele mai bune eseuri. A fost unul dintre puţinele sale eşecuri în afaceri, iar ziarul a fost scos din circulaţie după trei ediţii.
La vârsta de *16* ani a renunţat definitiv la şcoală şi, cu ajutorul unui prim mentor, viitorul prim-ministru canadian R.B. Bennett, s-a angajat ca funcţionar juridic şi practicant la o firmă de avocatură în orăşelul New Brunswick din Chatham. Dreptul îl plictisea la fel de mult

ca şcoala şi a fost atât de apatic, încât a fost concediat după un an. S-a mutat în Halifax, capitala provinciei Noua Scoţie şi centrul de afaceri al provinciilor maritime[11]. Aici şi-a câştigat o vreme pâinea vânzând asigurări din uşă în uşă. Când s-a plictisit şi de această activitate, şi-a croit drum către Vest, spre Calgary, unde până la acel moment Bennett îşi făcuse deja un renume ca avocat de succes şi politician novice. Bennett nu a reuşit sau nu şi-a dorit să-l angajeze în compania sa, aşa că Beaverbrook s-a lansat în diferite tentative de afaceri de calitate inferioară, precum o sală de popice. încercarea lui de a vinde carne taberelor unde locuiau lucrătorii feroviari a dat grq, când carnea s-a stricat. A fost nevoit să plece din oraş, lăsându-şi datoriile neachitate. Acum avea 20 de ani, era un ratat, dar însetat de succes şi dornic să obţină toate lucrurile frumoase pe care viaţa le poate oferi cuiva, de la bani până la femei.

întors în provinciile maritime, Beaverbrook a trăit o experienţă pe care a denumit-o ulterior „convertirea" sa. S-a decis să nu mai piardă vremea, aşa cum a susţinut el apoi. Avea să renunţe la pariuri — cel puţin la cărţile de joc — şi, în schimb, să se dedice muncii asidue şi traiului cumpătat. Era un moment bun în procesul de dezvoltare al Canadei, iar el dispunea de acele calităţi necesare, de la ambiţia necruţătoare până la flerul pentru afaceri, pentru a profita de context. în anii 1890, ţara trecea printr-o perioadă înfloritoare, ce oferea antreprenorilor curajoşi nenumărate oportunităţi în minerit, industria manufacturieră şi finanţe. înarmat cu ambiţia proaspăt

dobândită, Beaverbrook a început să vândă riduri de valoare pentru o parte dintre companiile de servicii publice recent înfiinţate. La scurt timp după aceea, şi-a dat seama că banii grei îi câştiga proprietarul care garanta întreaga chestiune a noilor titluri de valoare sau obligaţiuni. Norocul l-a lovit din nou şi i-a atras atenţia lui John Stairs, un om de afaceri bogat şi respectat din Halifax. Se spune că Beaverbrook şi-ar fi făcut apariţia în biroul lui Stairs, spunând tuturor celor prezenţi că fusese angajat ca asistent personal al acestuia. Indiferent care ar fi adevărul, cu siguranţă Stairs a rămas impresionat de cutezanţa şi calităţile lui Beaverbrook, aşa că l-a implicat pe tânăr în afacerile sale, tot mai extinse. Beaverbrook îşi găsise chemarea în cele din urmă. S-a dovedit un excelent negociator şi astfel a pus bazele marii sale averi. în 1903, s-a numărat printre membrii fondatori ai Royal Securities Corporation, ce avea să joace un rol important în înfiinţarea de noi companii canadiene, influente în sectoarele lor de activitate, precum Montreal Engineering Company şi controversata Canada Cement Company. Avea talentul de a alege persoane potrivite şi competente, dar nu era niciodată uşor să lucrezi cu el. Dqi putea fi fermecător când îşi dorea şi insuportabil de linguşitor cu persoanele de care avea nevoie, obişnuia să îşi hărţuiască angajaţii. Risipa de orice fel îl scotea din minţi; una dintre temerile lui era folosirea în exces a hârtiei de scris a întreprinderii sale şi irosea multă energie încercând să convingă companiile feroviare să-i returneze banii, dacă nu folosea biletul de întoarcere cumpărat. Cu

toate acestea, era destul de generos cu membrii familiei lui, chiar dacă prefera să îi vadă cât mai puţin.
Pe măsură ce a avansat în ierarhia socială canadiană, Beaverbrook şi-a angajat un croitor personal, a învăţat să joace golf şi s-a alăturat unor cluburi respectabile. în 1906, s-a căsătorit cu Gladys Drury, o tânără dintr-o distinsă familie din Halifâx. Era roşcată, mai înaltă decât el şi mult mai frumoasă. într-un pasaj din autobiografia sa, neinclus în versiunea oficială publicată, a recunoscut că s-a însurat doar pentru că ajunsese într-o etapă a vieţii şi carierei sale când o soţie părea perfect utilă şi mult-aştep- tată. „Aşa că am încheiat ceea ce am considerat a fi cel mai bun mariaj. Nu spun că i-am făcut ei viaţa mai uşoară, poate doar mai interesantă şi mai palpitantă." Gladys a fost o soţie bună, fidelă, a crescut copii şi a administrat casele tot mai mari ale familiei. Nu s-a plâns nici când Beaverbrook a demonstrat că avea putere de seducţie la fel de mare când venea vorba de femei, pe cât era de con- vingător în afaceri şi politică. Foarte multe femei, de la actriţe până la marile frumuseţi din societate şi, foarte probabil, sora mai mică a soţiei sale îl considerau irezistibil. Le fermeca, le amuza şi le răsfaţa cu haine de blană şi diamante. Cu toate acestea, când Gladys a murit subit la vârsta de 39 de ani din cauza unei tumori pe creier, Beaverbrook a fost — pentru o vreme — copleşit de durere şi, probabil, l-a încercat sentimentul vinovăţiei. (A avut, de asemenea, mare grijă să ardă aproape toate scrisorile ei.)

în 1907, Beaverbrook era milionar, într-o perioadă în care acest lucru era încă o raritate, iar averea sa a crescut în continuare, pe măsură ce îşi asuma risc după risc. După cum a scris ulterior într-un tratat intitulat *Success:* „Analizează balanţa dintre profit şi pierderi, înainte să porneşti la cucerirea lumii financiare, iar apoi du-te spre victorie — dacă balanţa justifică iniţiativa". Nu era atât de simplu pe cât suna din gura lui. în anii de dinaintea Primului Război Mondial, Beaverbrook se afla adesea pe marginea succesului sau a eşecului, iar starea lui sufletească oscila, de la exaltare până la o tristeţe profundă. Toată viaţa sa a fost ipohondru convins, dar a avut şi probleme fizice reale, ca urmare a stresului. Când o afacere ajungea într-un punct de criză, suferea de insomnii, coşmaruri şi dureri de stomac. Ori de câte ori reuşea să încheie cu succes încă o afacere, se dezumfla. De îndată ce înfiinţa o companie, avea tendinţa de a-şi pierde interesul pentru ea, preferând să retragă profitul şi să treacă la noi provocări.

în Canada acelor vremuri, regulile din domeniul afacerilor nu erau atât de stricte, dar Beaverbrook le-a ignorat oricum. Prospectele sale pentru noi idei de afaceri erau nişte opere de artă, care adesea aveau vagă legătură cu realitatea. Companiile sale scoteau cu regularitate la vânzare titluri de valoare mai scumpe decât proprietăţile ce serveau drept garanţie. Era, de asemenea, foarte priceput să crească preţul capitalului şi să se asigure că el şi colaboratorii săi culegeau primii profitul companiilor lor. Cu toate acestea, proverbială era abilitatea lui de a fuziona mai multe

companii — trei astfel de operaţiuni gigantice în numai un an —, şi de fiecare dată a ieşit mai bogat din combinaţiile sale. Numeroşii lui duşmani, printre care se numărau şi foşti asociaţi, susţineau că obţinea profit în detrimentul partenerilor săi.
Un scandal public de proporţii a izbucnit când Sir Sandford Fleming, un inventator şi antreprenor canadian mai vârstnic şi foarte respectat, l-a acuzat în public pe Beaverbrook că ar fi furat milioane de dolari din compania Canada Cement, apărută în urma ultimei mari fuziuni realizate de acesta prin unirea mai multor întreprinderi canadiene mai mici. Este posibil ca acuzaţiile să fi fost nedrepte (iar Beaverbrook să fi procedat la fel ca alte personalităţi respectabile din domeniul afacerilor), însă ele au apărut în contextul creşterii nemulţumirii opiniei publice faţă de afaceriştii lipsiţi de scrupule şi lacomi. Pentru toată lumea, de la agricultorii din Vest, ne-mulţumiţi de puterea căpătată de băncile de pe coasta estică, până la reformatorii progresişti din întreaga ţară, Beaverbrook ajunsese să încarneze defectele capitalismului. Un istoric canadian care a examinat în detaliu cariera şi afacerile lui Beaverbrook a concluzionat că, „deşi apela adesea la înşelăciune şi bravadă pentru a culege cele mai mari profituri cu putinţă din fiecare tranzacţie, acţiunile sale nu au fost niciodată frauduloase sau penale”.Zvonurile privind afacerile dubioase aveau să-l însoţească pe Beaverbrook tot restul vieţii, chiar dacă a devenit o personalitate respectată şi influentă atât în Canada, cât şi în Marea Britanie. Din când în când, a încercat să

facă faţă direct acuzaţiilor. După cum i-a spus în 1911 noului său prieten Winston Churchill: „Există dezaprobare la adresa mea despre care trebuie să ai cunoştinţă. Eu am creat toate trusturile mari din Canada. Niciunul nu este un trust rău, dar agricultorii din Vest mă atacă foarte des şi uneori foarte agresiv”. Churchill, pe care Beaverbrook îl amuza, l-a crezut pe cuvânt. Alţii, inclusiv Clementine, soţia lui Churchill, s-au arătat mai puţin înţelegători. Ea şi-a îndemnat la un moment dat soţul: „Exorcizează acest drăcuşor din sticlă[11]”. După cum a afirmat şi J.H. Tho- mas, cunoscut politician laburist, „Max Aitken provenea din Newcastle, New Brunswick. Newcastle nu a fost suficient de mare pentru Max, aşa că a plecat la Halifax. Dar nici Halifax nu a fost suficient de mare, aşa că s-a dus la Montreal. Montreal nu a fost suficient de mare, aşa că a plecat la Londra. Nici măcar Londra nu este suficient de mare. Aşa că va pleca în iad”. Pe parcursul îndelungatei sale cariere, nenumărate persoane din anturajul lui Beaverbrook au ajuns la concluzia că era un individ malefic, având plăcerea de a face rău. „Cu cât îl vedeam mai des”, a scris generalul Alan Brooke, cel mai important consilier al lui Churchill pe probleme militare în perioada celui de-al Doilea Război Mondial, „cu atât mai puţin îmi plăcea şi cu atât mai puţină încredere aveam în el. Un geniu malefic, care avea cea mai rea influenţă cu putinţă asupra lui Winston.” Probabil că Beaverbrook a bănuit că Brooke îl antipatiza, dar nu l-a băgat în seamă. Asemenea multor altor persoane care şi-au asumat riscuri în viaţă, inclusiv Churchill, pe

Beaverbrook nu-l interesa părerea altora despre el.
în 1910, urmat de noua sa soţie, Beaverbrook s-a mutat la Londra. Avea doar 31 de ani, avere imensă şi ambiţie incredibilă. Pentru un bărbat sau o femeie ambiţioasă din colonii, o astfel de decizie era ceva obişnuit. Londra se afla în inima celui mai mare imperiu al lumii şi oferea oportunităţi şi mai bune pentru a face avere, a obţine putere şi influenţă. Beaverbrook deja avea destui bani, dar îşi dorea să obţină şi restul. Iar în Canada nu îi mai rămăseseră provocări cărora să le facă faţă (în plus, compatrioţii priveau tot mai critic schemele sale financiare). A închiriat un apartament la Londra, a vizitat la întâmplare câteva obiective turistice — ceea ce l-a plictisit — şi a cumpărat fără vreun motiv anume compania de automobile Rolls-Royce. Şi-a condus în continuare afacerile din Canada (a deschis un birou londonez pentru Royal Securities), dar universul politicii şi al ziarelor i se părea mai interesant.
Apelând la şarmul său personal, şi-a croit cu rapiditate impresionantă drum prin societatea britanică. Prin intermediul cunoştinţelor sale iniţiale, a cunoscut tot felul de oameni, de la Rudyard Kipling, care i-a devenit prieten, până la Bonar Law, deja politician conservator de vază. în toamna lui 1910, cel din urmă l-a convins să candideze pentru un loc în parlament. Circumscripţia electorală aleasă, aflată lângă Manchester, nu era un fief conservator. Candidatul avea puţine şanse de reuşită, mai ales în cazul unui tânăr foarte puţin cunoscut, sosit din colonii. Beaverbrook a

tratat situaţia aşa cum proceda în afaceri, investind din plin resurse şi organizându-şi campania cu meticulozitate. în Ashton-under-Lyne nu se mai văzuse niciodată aşa ceva; ştaiful de campanie al lui Beaverbrook a împărţit întreaga circumscripţie în districte, atribuin- du-i fiecăruia câte un agent electoral. în discursurile sale din campanie, Beaverbrook manipula de regulă electoratul, folosind informaţiile în avantajul său — de exemplu, susţinea că studiase Dreptul. Conştient că nu era un bun orator, a rugat-o pe soţia lui să ţină cea mai mare parte a discursurilor publice în numele lui. A câştigat alegerile, obţinând 196 de voturi. Astfel a început scurta sa carieră de politician.

începutul nu a fost de bun augur. în calitate de membru al parlamentului, Beaverbrook era apatic şi lua foarte rar cuvântul. Nu acorda mare atenţie disciplinei de partid, aspect deloc surprinzător de altfel; organizatorii par- lamentari ai partidului i-au cerut să participe la dezbaterile Camerei Comunelor. Din motive obscure, a fost totuşi învestit cavaler. (Duşmanii săi din Canada au sugerat că era o recompensă pentru donaţiile lui consistente către Partidul Conservator). în acelaşi timp, Beaverbrook s-a lansat într-o altă direcţie, de magnat al presei, în 1911, a făcut prima investiţie, în ziarul *Daily Express,* publicaţie pe care, nu după multă vreme, a cumpărat-o şi prin intermediul căreia avea să poarte campanii pentru cauzele sale preferate, de la propaganda în favoarea parti- dului său, Empire Free Trade, până la politica de conciliere din anii 1930.

în acelaşi an, Beaverbrook s-a trezit în una dintre acele situaţii care îi plăceau mult, în mijlocul unei lupte complexe şi unor negocieri. De această dată nu era vorba de afaceri, ci de politică. în urma demisiei lui Arthur Balfo- ur, funcţia de lider al Partidului Conservator era vacantă, iar Beaverbrook l-a susţinut pe prietenul său Bonar Law împotriva celorlalţi concurenţi. Law avea predispoziţia de a şovăi, chiar de a da înapoi, ori de câte ori simţea că gestul său dăuna partidului, iar Beaverbrook a depus mult efort pentru a-l menţine pe prietenul său în cursa pentru şefia partidului. De asemenea, el a tras sforile din culise pentru a declanşa o campanie „spontană" de presă în favoarea lui Law. La un an de la sosirea sa la Londra, Beaverbrook a avut satisfacţia de a influenţa alegerea unui lider important; ceilalţi doi candidaţi de seamă din partid s-au retras, iar Law a devenit noul şef al Partidului Conservator. într-o scrisoare privată, secretarul lui Balfo- ur l-a acuzat pe Beaverbrook, „micul aventurier canadian", că manipulase rezultatele din umbră, într-o manieră necinstită. în anii următori, acuzaţia a fost adesea reluată. Ea cuprindea o mare doză de adevăr. în criza po- litică din 1916, când Henry Asquith a fost înlăturat din funcţia de prim-ministru şi înlocuit cu David Lloyd Ge- orge, din cauza modului cum condusese ţara pe perioada războiului, Beaverbrook a jucat un rol-cheie (dqi nu chiar atât de măreţ, pe cât a susţinut el ulterior) atât în subminarea poziţiei lui Asquith, cât şi în apropierea dintre Bonar Law şi Lloyd George, astfel încât cel din urmă să obţină sprijinul conservatorilor pentru guvernul său de coaliţie.

Lloyd George l-a recompensat pe Beaverbrook cu un titlu şi, un an mai târziu, l-a inclus în guvern ca ministru al informaţiei.
în 1922, când nu s-a mai bucurat nici de susţinerea lui Lloyd George, Beaverbrook a contribuit cu succes la înlăturarea lui de la şefia guvernului şi readucerea la putere a conservatorilor, cu Law în calitate de prim-ministru. în 1924, Law a murit, iar de atunci Beaverbrook nu a mai exercitat niciodată o asemenea influenţă ca în trecut. Bineînţeles că încă mai conta în viaţa politică britanică şi, prin cercul său larg de prieteni şi reţeaua sa de ziare — între timp, cotidianului *Daily Express* i se alăturaseră *Sunday Express* şi *Evening Standard* —, făcea în continuare valuri. în 1929, a încercat să-l înlăture pe succesorul lui Law, Stanley Baldwin, din funcţia de conducător al Partidului Conservator, ceea ce i-a prilejuit lui Baldwin să rostească faimosul său discurs despre „puterea fără responsabilitate — privilegiul prostituatelor de-a lungul timpului". Baldwin nu l-a iertat pe Beaverbrook, care, în cea mai mare parte a anilor 1930, a rămas în afara cercului puterii.
în contextul izbucnirii celui de-al Doilea Război Mondial, când Churchill a preluat funcţia de prim-mi- nistru, Beaverbrook a pătruns din nou în grupul restrâns al celor puternici. Churchill, atacat înaintea declanşării războiului de ziarele lui Beaverbrook pentru poziţia fermă adoptată împotriva Germaniei, a fost mai iertător decât Baldwin şi l-a numit ministrul producţiei aeriene.
Beaverbrook a preluat postul cu entuziasmul său caracteristic (deşi generalul Brooke critica

metodele haotice ale noului ministru) şi l-a înveselit pe Churchill în cea mai întunecată perioadă a războiului. Cu toate acestea, niciodată nu s-a putut abţine de la intrigi şi şi-a închipuit chiar că ar fi putut să-l înlocuiască pe Churchill. În perioada postbelică, Beaverbrook a agitat din nou spiritele — de exemplu, s-a lansat într-o campanie cu scopul de a împiedica aderarea Marii Britanii la Piaţa Comună —, dar influenţa sa nu mai era cea de odinioară. A murit în 1946, în conacul său imens din Surrey. Călătoria sa în viaţă, începută la casa parohială din New Brunswick, a fost lungă, iar în urma lui, Beaverbrook a lăsat nenumăraţi duşmani, câţiva prieteni şi foarte multe schimbări.
în cazul lui Beaverbrook, afacerile erau domeniul unde şi-a riscat avuţia şi reputaţia; în schimb, politica era un joc în care se putea implica sau nu, după bunul plac. Pentru politicienii cu normă întreagă, miza este alta. Aceştia practică o meserie din care pot fi concediaţi, aşa cum s-a întâmplat în cazul lui Bismarck, eliberat din iunqie de monarhul său, ori al lui Margaret Thatcher, alungată de propriii colegi, de pe o zi pe alta. în sistemele democratice, politicienii trăiesc cu gândul că electoratul îi poate respinge ori de câte ori au loc alegeri.
Din anumite puncte de vedere, Richard Nixon a fost un politician ale cărui şanse de izbândă la alegeri erau cât se poate de mici, în special într-o perioadă în care imaginea conta. în faimoasele sale dezbateri televizate cu John F. Kennedy, opinia publică l-a perceput pe Nixon drept un individ prefăcut şi a fost deranjată de transpiraţia lui abundentă, cu toate că l-a

înfrânt prin argumentele sale pe Kennedy. Nu se pricepea nici să mângâie copiii pe cap, nici să bată străinii pe umăr. „Pentru mine, să fiu un tip jovial şi prietenos nu este ceva natural”, s-a plâns el la un moment dat unui jurnalist. „Nu pot să fac confidenţe oricui.” încercările sale de a-i face pe oaspeţi să se simtă în largul lor aveau adesea chiar efectul opus celui scontat. Nimeni nu gusta glumele lui penibile. „Era un om căruia îi lipsea cu desăvârşire farmecul personal”, a spus un coleg de-ai săi de rang înalt, „căci nu înţelegea câtuşi de puţin care era distanţa adecvată de păstrat în relaţiile cu alţi oameni.” Nixon era invidios pe multe dintre calităţile contemporanului şi predecesorului său, John E Ken- nedy: familiaritatea relaxată, subliniată de zâmbetul larg şi părul ciufulit, uşurinţa cu care lovea o minge de fotbal de colo-colo sau cu care se urca la bordul bărcii sale părăsind Hyannis Port. Lui Nixon nu i-a reuşit niciodată să intre în pielea unui astfel de personaj. Când pornea într- o plimbare „spontană” pe plaja californiană, gazetarii chicoteau pe înfundate văzându-i pantofii de piele lustruiţi şi pantalonii de stofa. Pentru a-i îmbunătăţi imaginea, colegii l-au convins să-şi ia un câine, iar animalul a fost ademenit cu un pachet întreg de biscuiţi pentru a se apropia de stăpânul său. Iar când a încercat să confere stil şi demnitate biroului prezidenţial, aşa cum procedase cu succes Kennedy, treburile au mers anapoda. După ce l-a vizitat pe preşedintele francez Charles de Gaulle, Nixon a comandat noi uniforme, alb cu auriu, pentru forţele de ordine ale Casei Albe. Presa le-a comparat cu costumele din operele de comedie,

iar uniformele au dispărut, deşi câteva astfel de piese vestimentare au reapărut ulterior la un concert de muzică rock.

Din alte puncte de vedere, importante de altfel, Nixon era potrivit pentru politică. Dădea dovadă de multă ambiţie şi era un jucător din fire; de fapt, tânăr ofiţer fiind, pe când lupta în Pacificul de Sud în cel de-al Doilea Război Mondial, câştigase bani frumoşi jucând poker. Deşi îi plăcea la nebunie să dramatizeze şi să exagereze acele momente din viaţa sa când totul îi era potrivnic, credea, de asemenea, că prin determinare şi stăpânire de sine putea depăşi obstacolele ivite în cale. „Dacă eşti cât de cât de inteligent", i-a spus el unui prieten vechi, „şi dacă supărarea ta este suficient de profundă şi de puternică, îţi dai seama că poţi schimba aceste concepţii prin virtute, printr-o bună performanţă personală, iar aceia care au totul nu fac decât să stea în fund şi să se îngraşe." în studenţie, s-a înscris în echipa de fotbal, cu toate că era prea scund. „Trebuia să-l lovesc foarte violent pe micuţ", şi-a amintit un jucător mai masiv decât el despre antrenamentele alături de Nixon. „Oh, Dumnezeule, cât a mai căzut." La maturitate, când deja intrase în viaţa politică, unul dintre filmele preferate ale lui Nixon (alături de *Ocolul pământului în 80 de zile)* a fost *Patton*. în filmul realizat în 1970, generalul din al Doilea Război Mondial este înfăţişat ca un intrus curajos şi dârz, care — aspect foarte important, de altfel — deţine controlul şi are, de regulă, dreptate când cei din jurul său se pierd cu firea şi, în plus, se mai şi înşală.

Ceea ce nu l-a oprit pe Nixon să se considere totuşi şi o victimă lipsită de noroc. Aflat într-o călătorie prin Asia, înainte să devină preşedinte, i-a spus unui diplomat care aştepta împreună cu el în aeroportul din Saigon că sigur avionul avea să întârzie. „Dacă există o posibilitate să mi se întâmple ceva rău, atunci nu are cum să mă ocolească.” Iar pe parcursul carierei sale chiar i s-au întâmplat lucruri rele, totul culminând cu afacerea Watergate. Cu toate acestea, în prezent ne amintim şi de realizările lui Nixon, mai ales de deschiderea relaţiilor cu China.

în 1952, generalul Dwight Eisenhower a acceptat candidatura tânărului senator Nixon pentru funcţia de vicepreşedinte din partea republicanilor, fără să aibă prea multe informaţii despre el. în perioada imediat premergătoare alegerilor prezidenţiale, cariera lui Nixon a fost la un pas să se încheie, când au apărut zvonuri despre existenţa unui fond, pe

care el şi familia sa îl folosiseră pentru a se susţine financiar pe timpul mandatului de senator. Eisenhower nu a oferit nicio declaraţie, atitudine considerată suspectă, însă dinspre culmile muntelui Olimp au circulat zvonuri potrivit cărora cei mai importanţi consilieri ai generalului îşi doreau ca Nixon, candidatul pentru funcţia de vicepreşedinte, să se retragă. în absenţa unui ordin direct, Nixon a refuzat un astfel de gest şi a ţinut un discurs, cunoscut ulterior ca *Checkers speech.* în una dintre extraordinarele prestaţii din viaţa sa, Nixon a

vorbit despre familia sa şi cum se chinuiau să supravieţuiască din salariul lui. Pat nu deţinea obiecte de lux, precum o haină din blană de nurcă — doar un respectabil palton republican de stofa. Da, a spus el, un donator le oferise un câine — pe Checkers —, dar nu avea de gând să-l înapoieze, deoarece fetiţele lui îl adorau. Discursul a fost un triumf, iar Nixon a devenit vicepreşedinte odată ce republicanii au câştigat alegerile prezidenţiale

.Eisenhower nu a avut încotro şi l-a păstrat alături pe Nixon, dar nu a ajuns niciodată să-l placă sau să aibă încredere în el. Nixon a încercat zadarnic să se infiltreze în cercul restrâns de prieteni al bărbatului mai vârstnic, apucându-se chiar şi de golf sau de pescuit la muscă, sporturi ce nu se potriveau unei

persoane atât de neîndemânatice din fire. în 1956, Eisenhower a propus ca Nixon să preia o funcţie ministerială şi să lase vicepreşe- dinţia în mâinile altcuiva. însă Nixon a refuzat din nou — ţinta lui era să ajungă preşedinte, iar funcţia de vicepreşedinte deţinută la acel moment îi oferea o rampă de lansare mai bună. Eisenhower nu a insistat, dar când s-a pus problema prqedinţiei, nu l-a ajutat pe Nixon să obţină nominalizarea necesară. în 1960, când preşedintelui căruia tocmai i se încheia mandatul i s-a cerut să numească o contribuţie importantă a lui Nixon pe perioada administraţiei sale, Eisenhower a răspuns: „Dacă îmi laşi timp de gândire o săptămână, poate că o să-mi vină ceva în minte". Kennedy a câştigat alegerile cu o diferenţă extrem de mică. Nixon a încercat să revină în prim-plan candidând pentru funcţia de guvernator al statului California în 1962, dar a suferit o nouă înfrângere umilitoare. A ţinut în faţa reporterilor un discurs înverşunat şi dezlânat, iar următoarele cuvinte au rămas celebre: „N-o să-l mai aveţi la îndemână pe Nixon, ca să daţi în el, pentru că, domnilor, aceasta este ultima mea conferinţă de presă..."

Bineînţeles că nu a fost ultima sa conferinţă, căci Nixon nu putea abandona politica. S-a angajat la o firmă de avocatură din New York, dar a depus în continuare eforturi pentru a ajunge preşedinte, ţinând discursuri în întreaga ţară şi călătorind în străinătate pentru a fi la curent cu situaţia internaţională. în 1968, omul pe care mulţi îl socoteau o cauză pierdută a fost ales preşedinte. Mandatul lui Nixon este astăzi umbrit de amintirea evenimentelor din

Vietnam, Cambodgia, Chile şi, mai ales, de afacerea Watergate, când a încercat să se folosească de funcţia de preşedinte pentru a obstrucţiona justiţia. Dar această perioadă a cunoscut şi succese, precum destinderea relaţiilor Statelor Unite ale Americii cu Uniunea Sovietică şi, poate cel mai important lucru, restabilirea relaţiilor cu Republica Populară Chineză.

Acum, când relaţia dintre cele două state este normală, chiar dacă uneori tensionată, ne amintim cu greu cât de diferită era situaţia în 1968. Cele două ţări nu au avut absolut nimic de a face una cu cealaltă de la momentul acaparării puterii de către comunişti, în 1949. în Războiul din Coreea, izbucnit în 1950 şi încheiat printr-un armistiţiu în 1953, cele două puteri s-au înfruntat. Amintirea războiului şi a miilor de soldaţi decedaţi din ambele tabere a constituit un obstacol în calea încheierii păcii. Prăpastia dintre cele două puteri părea de netrecut, căci ambele state îşi aduceau insulte şi acuzaţii reciproce. Statele Unite ale Americii se încăpăţânau să-i recunoască în continuare pe naţionaliştii din Taiwan ca reprezentanţi legitimi ai poporului chinez, iar Mao şi guvernul său comunist îşi declaraseră ferm devotamentul faţă de blocul sovietic.
Partidul Republican adoptase o poziţie ostilă de neînduplecat faţă de ceea ce membrii săi numeau „China Roşie" şi îi acuzase pe democraţi că reuşiseră, într-un fel sau altul, să piardă China în faţa comuniştilor şi că, în general, ar fi fost prea îngăduitori cu ideologia comunistă. Iar Nixon se numărase printre cei mai vehemenţi anticomunişti. încă de la

începutul carierei sale politice, îşi defăimase cu succes adversarul liberal, Helen Gahagan Douglas, care candida din partea Partidului Democrat, spunând despre ea că „era roz până în măduva oaselor", în Congres, avea reputaţie de vigilent „vânător de Roşii", deşi era mai moderat decât colegul său de partid, senatorul Joe McCarthy. Prin faimoasa *Kitchen Debate*, ţinută la Expoziţia Naţională Americană de la Moscova, din 1959, Nixon s-a bucurat de aprecieri deosebit de favorabile pe plan intern, când l-a confruntat pe Nikita Hruş- ciov în faţa unei machete în mărime naturală înfăţişând o bucătărie americană.

Cu toate acestea, Nixon avea şi o altă latură: internaţionalistul convins că Statele Unite ale Americii trebuiau să se implice în întreaga lume, chiar şi în ţările cu valori foarte diferite de ale americanilor. El credea că ţara sa ar fi trebuit să se alăture Ligii Naţiunilor şi susţinea aderarea SUA la Organizaţia Naţiunilor Unite după cel de-al Doilea Război Mondial. Nixon credea că Planul Marshall, ce contribuise la refacerea Europei, fusese alegerea corectă, în interesul Americii, aşa cum era şi angajamentul Americii faţă de NATO. Când a preluat preşedinţia, în 1969, ştia că nu trebuia să-i aibă la inimă pe sovietici, dar era gata să colaboreze cu ei pentru a aduce cursa înarmării sub control şi a stabili un climat general de înţelegere *0détente).*

în ceea ce privea China, Nixon cocheta deja de câţiva ani cu ideea că această ţară trebuia scoasă din „izolarea ei furioasă" şi inclusă în comunitatea naţiunilor. Decizia avea să aducă un beneficiu ordinii mondiale, dar şi, aspect

extrem de important de altfel, Statelor Unite ale Americii. Nixon credea — greşit, după cum s-a dovedit ulterior — că putea scoate Statele Unite ale Americii din Războiul din Vietnam, un conflict din ce în ce mai costisitor şi detestat de opinia publică, dacă reprezentanţii Chinei, principalul susţinător şi furnizor al comuniştilor vietnamezi, acceptau să-i preseze pe aceştia să cadă la pace cu Statele Unite ale Americii. Era convins, de asemenea (iar de această dată nu se înşela), că o apropiere între ţara sa şi China urma să-i convingă pe liderii sovietici să adopte o atitudine mai rezonabilă în negocierile privind limitarea cursei înarmărilor, care ajunseseră într- un punct mort. Mai presus de toate, destinderea relaţiei politice cu Uniunea Sovietică, dar şi cu China avea să readucă Statele Unite ale Americii, al căror prestigiu şi credibilitate fuseseră atât de grav afectate de Războiul din Vietnam, înapoi în prim-planul politicii mondiale.

Spre marea surprindere a consilierului său pe probleme de securitate naţională, Henry Kissinger, odată ce a intrat în funcţie, Nixon a discutat despre stabilirea unui eventual contact cu guvernul de la Beijing, chiar şi despre recunoaşterea acestuia. Asemenea oricărui alt jucător eficient, Nixon îşi calculase cu atenţie şansele de izbândă. Dată fiind binecunoscuta sa poziţie anticomunistă, şansele de a i se aduce acuzaţii că ar fi fost un politician îngăduitor şi slab erau mult mai mici decât în cazul unui preşedinte democrat. Lobby-ul în favoarea Chinei, odinioară un grup puternic, cu relaţii sus-puse, ai cărui membri se opuneau discuţiilor de orice fel cu Mao şi guvernul

acestuia, îşi pierdea din resurse în contextul în care o bună parte din cei mai importanţi reprezentanţi ai lui se stinseseră. Generaţia mai tânără de americani nu mai împărtăşea aceeaşi antipatie viscerală faţă de comunişti. În fond şi la urma urmei, Statele Unite ale Americii făcuseră faţă sovieticilor vreme de ani de zile. Nixon se baza pe faptul că aripa conservatoare a opiniei publice americane avea să aibă încredere în el şi în abilitatea lui de a negocia la fel de eficient şi de ferm cu chinezii şi spera că liberalii urmau să-i întâmpine ideea cu braţele deschise, drept o măsură care anunţa o lume mai paşnică. În condiţiile în care Henry Kissinger era clar de partea lui Nixon, Statele Unite ale Americii au iniţiat o serie de contacte secrete în Pakistan şi România, state ce întreţineau bune relaţii cu China.
Nixon a avut noroc la capitolul sincronizare. Chinezii şi, cel mai important, Mao, care încă lua deciziile-cheie, treceau printr-o fază de izolare la începutul anilor 1970. Erau în relaţii proaste cu aproape toţi vecinii lor, mai puţin cu micuţa Coree de Nord şi cu Vietnamul de Nord, însă niciunul dintre aceste state nu era un aliat de încredere. China nu avea deloc legături cu Japonia şi Taiwan şi nu se înţelegea bine cu India, cu care pornise la război în 1960. Cel mai îngrijorător aspect pentru conducerea de la Beijing era însă că puternica Uniune Sovietică, cu care China se învecina în nord, devenise tot mai ostilă. Cele două puteri comuniste se distanţaseră una de cealaltă într-o dispută publică spectaculoasă, la începutul anilor 1960. Pe parcursul deceniului al şaptelea, Uniunea Sovietică şi-a sporit în mod vizibil efectivele

militare din Extremul Orient, în timp ce Mao avertiza că poporul chinez era pregătit de un război de gherilă împotriva invadatorilor. În 1969, au avut loc ciocniri armate între soldaţii sovietici şi cei chinezi de-a lungul graniţei comune, iar la Moscova se vorbea despre lansarea unui atac nuclear preventiv împotriva Chinei. Veştile despre un posibil atac-surpriză au ajuns la urechile conducerii chineze şi au contribuit la schimbarea dramatică a modului de gândire al lui Mao — el a ajuns la concluzia că sosise vremea să îmbunătăţească relaţia cu Statele Unite ale Americii. Iar când Mao se răzgândea, China îl urma.

Nixon nu deţinea toate aceste informaţii, deşi americanii cunoşteau prea bine tensiunile dintre sovietici şi chinezi, aşa că risca o umilinţă publică dacă se afla că iniţiase contacte timide cu Beijingul şi dacă liderii chinezi îl refuzau. Un schimb complicat de mesaje secrete s-a desfăşurat în cea mai mare parte a lui 1970 şi în prima jumătate a lui 1971. Existau indicii tot mai clare că atitudinea era mai binevoitoare în ambele tabere. Nixon a renunţat la orice referire la „China Roşie” în favoarea formulei „Republica Populară”, iar în aprilie 1971, membrii echipei naţionale chineze de tenis de masă, prezenţi la un turneu internaţional în Japonia, i-au invitat pe neaşteptate pe omologii lor americani să le viziteze ţara pentru un joc amical. (Chinezii chiar i-au lăsat pe americani, net inferiori valoric, să câştige.) Pe 2 iunie, după un alt schimb de mesaje secrete şi mai multe dovezi publice de bunăvoinţă, Washingtonul a primit o invitaţie

călduroasă de la Ciu Enlai, premierul chinez, care îi propunea lui Nixon să-l trimită pe Kissinger în China pentru a stabili termenii unei vizite ce urma să fie efectuată de prqedinte însuşi. După cum au mărturisit ulterior ambii politicieni, aceasta a fost ca o vizită pe cealaltă faţă a lunii. Mai ales după marile tulburări stârnite de Revoluţia Culturală de la sfârşitul anilor 1960, China se izolase puternic de restul lumii; doar câtorva jurnalişti străini li se permitea, în condiţii deosebit de stricte, să intre în Beijing. Americanii nu mai vizitaseră oraşul din 1949

.Vizita efectuată de Kissinger în luna iulie a acelui an a rămas secret de stat până când delegaţia americană s-a întors în siguranţă acasă. Nixon şi Kissinger au pus întotdeauna mare preţ pe discreţie, deoarece — pe bună dreptate, de altfel — negocierile deosebit de delicate trebuiau purtate departe de ochii publicului şi de aşa manieră încât adepţii liniei intransigente din America să nu aibă timp să strângă rândurile opoziţiei. Sperau, de asemenea, să ţină la distanţă Departamentul de Stat, instituţie pe care amândoi o detestau, astfel încât cei doi să-şi asume meritele unei schimbări de amploare şi să-şi consolideze imaginea pe care o vor avea, ulterior, în istorie. Este posibil să fi fost mânaţi de un scop egoist, dar au fost şi curajoşi. O vizită în China era o întreprindere riscantă din mai multe puncte de vedere. Opinia publică americană şi reacţiile aliaţilor americanilor erau greu de prevăzut. Era imposibil de prezis comportamentul chinezilor. Oare aveau să-l umilească pe Kissinger şi să-l trimită înapoi cu bagajele în spinare? în fond şi la urma urmei, cu doar câţiva ani în urmă, China părea cuprinsă de nebunie, căci Mao îi instigase pe tinerii studenţi — organizaţi în Gărzile Roşii — să atace şi să ucidă reprezentanţii autorităţilor din fabrici, partid, învăţământ şi universităţi. Străinii şi orice chinez care întreţinea relaţii cu lumea exterioară fuseseră priviţi cu multă ură, devenind ţinte ale atacurilor şi fiind catalogaţi drept duşmani ai poporului chinez. Mulţimi indignate de oameni, organizaţi în Gărzi Roşii, prădaseră şi incendiaseră misiunea britanică din Beijing şi îi bătuseră pe diplomaţii sovietici

şi pe familiile acestora, obligându-i să se târască în patru labe pe sub portretele lui Mao. Vizita lui Kissinger a decurs lin, dar cea a lui Nixon, stabilită pentru februarie 1972, încă prezenta riscuri. Astăzi, ştim că unii dintre cei mai importanţi lideri comunişti din China încă se opuneau îmbunătăţirii relaţiilor cu Marea Satană, aşa cum erau, de regulă, denumite Statele Unite ale Americii. în septembrie 1971, Lin Biao, ministrul apărării, a dispărut subit în împrejurări învăluite în mister. Conform unei teorii, care a circulat de atunci, Lin complota împotriva lui Mao, tocmai din cauza strângerii relaţiilor cu Statele Unite ale Americii, proces în desfăşurare la acel moment.
în februarie 1972, când s-a urcat la bordul avionului prezidenţial, lângă Washington, se pare că Nixon nu avea cine ştie ce temeri în legătura cu siguranţa sa fizică pe parcursul vizitei în China, poate şi pentru că nu se ştiau prea multe despre chestiunea Lin Biao. Singurul motiv de îngrijorare pentru Nixon şi consilierii săi era că încă nu primiseră vqti de la Beijing privind o eventuală întrevedere cu Mao. Dacă preşedintele american — primul preşedinte al SUA care vizita vreodată China — se întorcea acasă fără să se fi întâlnit cu cel mai puternic conducător din ţară, avea să facă impresie proastă, se făcea de râs şi, mai rău de atât, se arăta ca un om slab. Nenumăraţii duşmani ai Americii din întreaga lume aveau să jubileze. Când americanii au ajuns în cele din urmă la Beijing, Ciu Enlai, sosit la aeroport în întâmpinarea oaspeţilor, nu şi-a luat niciun angajament în privinţa eventualei întrevederi. însă americanii nu ştiau — printre multe alte

lucruri pe care nu le aflaseră până la acel moment despre China — că, la începutul lui 1972, Mao se îmbolnăvise şi nu exista nicio certitudine că putea fi pus pe picioare pentru a-şi putea întâmpina oaspeţii. Medicii săi trudiseră din greu să-l însănătoşească şi, la momentul sosirii lui Nixon, Mao se putea ridica singur în picioare pentru a face câţiva paşi. Cu toate acestea, decizia de a organiza o întâlnire era în mâinile liderului chinez. În după-amiaza în care a sosit Nixon, în timp ce americanii se instalau la locurile lor de cazare, Ciu a primit un telefon neaşteptat de la Mao; dorea să îl întâlnească imediat pe Nixon. Spre spaima delegaţiei americane, inclusiv a agenţilor serviciului secret, Nixon, vizibil uşurat şi încântat, împreună cu Kissinger s-au repezit într-o limuzină chinezească şi au dispărut în trombă către locul de întâlnire. întrevederea a fost spectaculoasă nu prin conţinutul discuţiilor — frazele rostite de ambele părţi au fost, în mare parte, banale —, ci pentru simplul fapt că a avut loc. Marca începutul unei noi relaţii şi o revoluţie în domeniul relaţiilor internaţionale.

Urmau să treacă mai mulţi ani pentru ca vizita să dea roade. Nixon a fost alungat de la conducere în 1974, ca urmare a afacerii Watergate, iar succesorul său, Gerald Ford, nu avea niciun interes să insiste pentru normalizarea relaţiei dintre cele două state, căci după moartea lui Mao, în 1976, în China a urmat o luptă prelungită pentru putere. China şi Statele Unite ale Americii au restabilit relaţiile diplomatice depline de abia în 1979, iar comerţul firav, investiţiile şi libera circulaţie a oamenilor s- au intensificat, atingând cota

incredibilă din zilele de astăzi, doar în anii 1980. Oare ce s-ar fi întâmplat dacă nu ar fi existat hotărârea şi iniţiativa curajoasă a lui Nixon? Unii afirmă că îmbunătăţirea relaţiei dintre cele două mari puteri ar fi fost inevitabilă, pentru că ambele aveau de câştigat din această destindere, dar la fel s-ar putea spune şi despre relaţia dintre Iran şi Statele Unite ale Americii. Cu toate acestea, au trecut deja 36 de ani de când cele două ţări au întrerupt orice legătură, o perioadă mai lungă decât cea a marelui îngheţ dintre China şi Statele Unite ale Americii. Eu cred că iară Nixon nu am fi asistat la niciun dezgheţ vreme de ani de zile, poate nici măcar până în zilele de astăzi. Nixon a plecat pe lumea cealaltă crezând că deschiderea faţă de China a fost cea mai mare realizare a sa, chiar dacă a fost umbrită, poate pentru totdeauna, de afacerea Watergate, „acea chestiune prostească, atât de prostească”.

De la spartani până la găştile din oraşele zilelor noastre şi de la satele de mineri până la porturile locuite de pescari din întreaga lume, anumite grupuri au pus curajul mai presus chiar decât propria viaţă. Gărzile de corp din-tr-un club de noapte din

apropierea oraşului Delhi provin dintr-un sat din vecinătate, în care tradiţia de a lupta pentru a-şi proteja căminele de străini este bine înrădăcinată. Tinerii se antrenează de mici ca luptători, învăţând legendele din poemele epice hinduse. în Prusia, iar mai apoi în Germania, clasa latifundiară a iuncherilor, din care provenea şi Bismarck şi ai cărei membri predominau în rangurile superioare ale armatei germane, îşi creştea copiii să devină adulţi curajoşi şi supuşi. Manfred von Nostitz, un prieten de-ai mei de la Universitatea din Toronto,

unul dintre urmaşii lui Bismarck, îşi aminteşte de ultimele clipe ale unei lumi acum dispărute. în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, pe când era copil, locuia pe moşia Bismarck, în partea estică a Germaniei. Străbunica sa, căreia şi el, şi verii lui trebuiau să i se adreseze cu *Excellenz,* i-a învăţat pe băieţi să folosească furculiţa şi cuţitul cu ambele mâini. „Când veţi creşte mari", le-a spus ea, „veţi fi soldaţi şi s-ar putea să vă pierdeţi un braţ, dar va trebui să mâncaţi civilizat întotdeauna." în timp ce trupele sovietice îşi continuau ofensiva, apropiindu-se din ce în ce

mai tare de Germania, bătrâna a refuzat să plece împreună cu restul familiei şi muncitorilor de pe moşie. S-a pregătit: a dat ordin să i se sape mormântul adânc în pământ, căci odată ce soseau sovieticii, „nu avea să mai rămână nimeni care să ducă această sarcină la bun sfârşit”, şi şi-a împuşcat preaiubiţii câini cu puşca de vânătoare. A aşteptat doar pentru a-i arăta comandantului sovietic împrejurimile casei, după care s- a sinucis

.înainte de izbucnirea Primului Război Mondial, în cea mai mare parte a Europei, duelurile dintre ofiţeri erau privite cu bunăvoinţă de oficialităţile armatei, fiind considerate o modalitate de a îmbunătăţi calităţile militare. Ministrul de război al Prusiei a protestat în faţa liderului guvernului, când s-a discutat despre

scoaterea acestei practici în afara legii: „Tradiţia duelului este bine înrădăcinată, iar duelul face parte din codul nostru de onoare. Acest cod este o valoare şi, pentru Corpul Ofiţeresc, o comoară de neînlocuit”. Britanicii erau desconsideraţi pentru că interziseseră obiceiul cu multă vreme în urmă, dar nobilimea engleză avea multe dintre trăsăturile evidente ale omologilor lor de pe celălalt mal al Canalului Mânecii. în 1914, după ce a trăit prima oară experienţa războiului, Julian Grenfell, originar dintr-o veche familie aristocratică, le-a scris rudelor sale: „*Ador* războiul. Este ca un picnic imens, dar fără inutilitatea unui picnic. Nu m-am simţit niciodată atât de bine, nu am fost niciodată atât de fericit”. A murit un an mai târziu, urmat, la două luni, de fratele său mai tânăr. în minunatele ei romane, Molly Keane, care provenea dintr-o familie de moşieri protestanţi anglo-irlandezi, îi înfăţişează călărind, plecând la vânătoare şi pornind la război cu aceeaşi abnegaţie nechibzuită. Această mentalitate ne ajută să înţelegem convingerea multor europeni din ajunul Primului Război Mondial că urmau un conflict palpitant şi o victorie sigură. Asemenea culturii, şi geografia poate încuraja spiritul aventurier. Locuitorii din zonele de coastă au avut încă de pe vremea fenicienilor tendinţa de a privi dincolo de mări. Marii exploratori ai Renaşterii, care au luat calea apelor, proveneau — fapt deloc surprinzător, de altfel — din Genova, Veneţia, din oraşele de pe ţărmurile Portugaliei ori din insulele britanice. Erau mânaţi de curiozitate şi de lăcomie. Dacă ar fi putut găsi o rută maritimă rapidă către

Asia, ar fi putut transporta bogăţiile aici, în Europa, obţinând mari câştiguri. Deşi Columb a sperat mereu că putea ajunge în Asia înaintând spre vest, cei care au păşit pe urmele sale, precum Cortés şi Pizarro, şi- au dat seama că existau bogăţii mult mai aproape decât cele din Asia. Printr-o combinaţie de cutezanţă, noroc şi nechibzuinţă, conquistadorii au distrus mari imperii, au jefuit bogatele mine de aur şi de argint ale băştinaşilor, iar pe ei i-au luat în sclavie. Odinioară ambiţia fusese considerată un viciu în Europa, în schimb, în timpul Renaşterii gândirea europeană s-a schimbat, iar până la mijlocul secolului al XVI-lea, s-a transformat în virtute.

Este posibil ca anumite tipuri de societăţi să fie predispuse să dea naştere la mai multe sau mai puţine persoane care îşi asumă riscuri, dar, dacă privim dincolo de timp şi de spaţiu, putem identifica anumite trăsături comune acestor oameni. Bineînţeles că ambiţia este una dintre ele, dar să nu uităm de capacitatea lor de a găsi oportunităţi în împrejurări în care noi, ceilalţi, nu am vedea decât nişte obstacole de netrecut. Când te confrunţi cu eşecuri ori cu dificultăţi, importante sunt, desigur, hotărârea şi insistenţa, aşa cum s-a întâmplat în cazul lui Churchill. Nu ar trebui să subestimăm nici răbdarea.

Samuel de Champlain, explorator, etnograf, botanist, cartograf şi colonizator, a traversat de 27 de ori Oceanul Atlantic între 1599 şi 1635. Plecând din Franţa, adesea iarna târziu, el şi echipajul său au sfidat pericolele din Atlantic, navigând în bărci care nu erau mai lungi decât două autobuze aşezate unul în spatele celuilalt.

Asupra lor s-au abătut furtuni năprasnice (una dintre acestea, în 1603, a durat 17 zile), au trecut pe lângă aisberguri amenințătoare și prin cețuri groase — toate acestea în ape puțin cunoscute și explorate. În mai multe situații, călătoriile lui Champlain aproape că au luat sfârșit, sub amenințarea naufragiului pe bancuri ascunse, unde apa era puțin adâncă, sau a impactului cu țărmuri stâncoase. Conștiincios, Champlain a explorat coastele Americii de Nord și și-a croit drum în amonte, pe mărețul fluviu Saint Lawrence, înspre teritoriile unde azi se găsesc orașele Québec și Montreal. Și în aceste zone primejdiile au fost mari: praguri, curenți periculoși, popoare indigene care puteau fi sau nu ostile și corsari englezi.

Apoi a urmat linia vastului continent însuși; poate că Champlain se gândea că va ajunge la lacuri de sare imposibil de atins și în China, aflată undeva nu foarte departe, dar nimeni nu știa, nici măcar călăuzele sale indiene, ce se întindea dincolo de linia orizontului. Iar în timpul explorărilor, el își asuma și riscuri: putea da peste animale periculoase sau peste popoare ostile. Teritoriul însuși era o veșnică încercare, cu păduri dese și întortocheate, lacuri și fluvii ce te îndrumau către regiuni și mai necunoscute, temperaturi extreme, de la veri caniculare, când norii de țânțari și muște dădeau târcoale călătorilor, până la ierni lungi, când soseau zăpezile și se împuținau alimentele. Champlain a călătorit sute de kilometri în canoe și pe jos. A învățat cum să traverseze pragurile râurilor sau să transporte ambarcațiunile și încărcăturile acestora pe

fluvii. La un moment dat, când ajuta la transportul bărcilor în amonte pe o porţiune periculoasă a fluviului Ottawa, a pierdut controlul propriei bărci şi a fost învăluit de apele învolburate, aproape de stânci. Funia, pe care o ţinea înfăşurată în jurul mâinii, aproape că i-a smuls braţul din încheietură. „Am ţipat cu voce tare către Dumnezeu”, a scris el mai târziu, „şi am început să trag canoea spre mine. Apoi mi-a fost adusă înapoi de un curent, aşa cum se întâmplă adesea pe aceste ape... Aproape că mi- am pierdut viaţa.” în toamnă, pe drumul de întoarcere către Franţa, s-a confruntat cu noi pericole, căci se apropia iarna. Să-ţi petreci acest anotimp în America de Nord însemna să mori, probabil, de foame şi mai mult ca sigur să te îmbolnăveşti.

Prima iarnă (1608-1609) aproape că a distrus în totalitate colonia pe care o întemeiase în Québec. Iarna a început devreme, iar la mijlocul lui noiembrie deja ningea. Râurile şi lacul au îngheţat din cauza frigului năprasnic, dar a nins mai puţin decât de obicei. Nu a fost o binecuvântare, ci un dezastru. Coloniştii nu şi-au putut acoperi cu zăpadă zidurile caselor recent construite, iar indienilor, de ajutorul cărora francezii depindeau pentru a obţine vânat, le-a fost greu să avanseze în clăpari de-a lungul lanţurilor montane îngheţate. în plus, contribuind la această nenorocire, vânătoarea de castori şi pescuitul de ţipari, de regulă surse de hrană, nu au dat mari roade. Disperaţi, membrii tribului Innu[14], vlăguiţi de puteri, i- au implorat pe francezi să le dea alimente. Champlain le- a oferit ce a putut, dar proviziile se împuţinau, iar iarna nu

dădea semne să ia sfârşit. Coloniştii s-au îmbolnăvit de dizenterie şi scorbut. Până la venirea primăverii, doar 8 din cei 28 de francezi sosiţi iniţial în colonie au supravieţuit. Champlain era însă hotărât să-şi continue misiunea.

Acest individ extraordinar ar fi putut avea o carieră încununată de succes fără să plece vreodată din Franţa. în schimb, a ales să-şi dedice viaţa explorărilor şi visului său de a întemeia o colonie franceză în America de Nord. După cum a scris în 1613, într-o carte pe care i-o dedica puternicei regine-mame a Franţei: „DOAMNĂ, dintre toate cele mai utile şi admirabile arte, cea a navigatului mi-a părut a deţine întotdeauna primul loc în inima mea; căci, cu cât este mai primejdioasă şi mai presărată de nenumărate pericole şi naufragii, cu atât este mai stimată şi mai preamărită, deasupra tuturor celorlalte, nefi- ind sub nicio formă potrivită celor care duc lipsă de curaj şi hotărâre. Prin această artă, dobândim cunoştinţe despre diferite ţări, regiuni şi regate; prin ea, atragem şi aducem în ţările noastre tot soiul de bogăţii; prin ea, idolatria păgânismului este spulberată, iar creştinismul, recunoscut în toate colţurile pământului". Viaţa şi cariera lui Champlain sunt o componentă importantă a întâlnirii complexe dintre Lumea Veche şi Lumea Nouă şi a istoriei Noii Franţe, care a lăsat în urmă o moştenire ce a ajutat la modelarea naţiunii moderne canadiene.

Nu ştim sigur cum arăta. Portretul despre care foarte multă lume credea că i-ar fi aparţinut lui Champlain s-a dovedit a reprezenta un faimos şarlatan şi a fost realizat în secolul al XIX-lea.

Singura reprezentare care l-ar putea înfăţişă pe adevăratul Champlain se găseşte pe o gravură ce descrie o bătălie în care el şi aliaţii săi, huronii, luptă împotriva irochezilor, în apropierea unui loc cunoscut astăzi drept lacul Champlain, în nord-estul Statelor Unite ale Americii. Pe gravură este înfăţişată silueta măruntă a unui european, probabil inspirată dintr-o schiţă realizată de Champlain însuşi. îmbrăcat în platoşă, purtând coif pe cap, acest bărbat cu barbă trage dintr-un model timpuriu de puşcă. Din moment ce în imagine apar şi palmieri, este greu să avem încredere deplină în această gravură.

Nu dispunem de foarte multe detalii nici despre primii ani de viaţă ai lui Champlain. Ştim că s-a născut cândva în jurul anului 1570, în sud-vestul Franţei, la acea vreme o regiune cu populaţie majoritar protestantă. Probabil că şi unele dintre rudele sale erau, la rândul lor, protestante, dar părinţii lui Champlain erau catolici. Tensiunile

dintre cele două confesiuni creştine deja declanşaseră războiul civil din 1562, un conflict ce avea să ardă la foc moc-nit, soldându-se cu atrocităţi de ambele tabere, pe tot parcursul copilăriei lui Champlain. în 1598, s-a încheiat pacea, când regele Henric al IV-lea s-a dezis în mod ostentativ de religia protestantă, în favoarea catolicismului, proclamând, de asemenea, şi toleranţă religioasă pentru protestanţi. După cum susţine cel mai recent biograf al său, Champlain a manifestat, probabil ca urmare a propriilor

experienţe, un angajament profund pentru înţelegerea şi toleranţa între popoare de culturi şi credinţe diferite. Champlain era un om foarte religios, dar credea şi spera că oamenii din Lumea Nouă aveau să se convertească de bunăvoie la creştinism

.Descoperirea lui Columb din 1492, Lumea Nouă, a zdruncinat o bună parte a părerilor iniţiale ale europenilor. Nu numai că a devenit imediat clar că teritoriul Americilor era mult mai vast decât crezuseră la început europenii, dar abunda şi de popoare care aveau propriile obiceiuri, religii şi coduri, adesea foarte diferite de cele din Europa. Această descoperire a dat naştere unei dezbateri îndelungate dacă locuitorii continentelor proaspăt descoperite făceau sau nu parte din aceeaşi rasă umană cu europenii, controversă aprigă la momentul la care Champlain atingea vârsta maturităţii. (Am fi cuprinşi de un sentiment asemănător, de şoc şi de nesiguranţă, dacă am descoperi viaţă şi altundeva în cosmos.) Pretutindeni în Europa, reacţiile faţă de descoperirea acestor popoare până atunci necunoscute au îmbrăcat una dintre următoarele două forme: americanii erau

fie nişte sălbatici inocenţi şi nobili care trăiau în deplină armonie unii cu ceilalţi şi cu natura, fie nişte animale violente, lipsite de moralitate şi predispuse la destrăbălare în relaţiile sexuale şi la orori precum canibalismul. În orice caz, trebuiau convertiţi la creştinism.
Odată cu trecerea timpului, a apărut cel de-al treilea curent de opinie, bazat, în mod paradoxal, pe mărturiile unor misionari stabiliţi printre popoarele indigene, cărora le-au învăţat limba: băştinaşii din Americi trăiau în societăţi la fel de complexe precum cele europene şi aveau propriile sisteme de organizare şi valori şi propria religie. Chiar şi Cortés, cel care a distrus Imperiul Aztec, a fost impresionat: „Voi spune doar că aceşti oameni trăiesc aproape asemenea locuitorilor Spaniei, în ordine şi armonie ca acolo, şi, ţinând cont că sunt nişte barbari, aflaţi atât de departe de a-l cunoaşte pe Dumnezeu, izolaţi de naţiunile civilizate, este cu adevărat remarcabil să vezi ce au realizat la toate capitolele…" În eseul său *Despre poştalioane*, publicat în 1588, eseistul francez Montaigne ironizează opinia lipsită de temei a europenilor, conform căreia bătrânul continent ar fi meritat să cucerească popoarele recent descoperite. Aztecii, susţine el, nu au fost cuceriţi de o civilizaţie superioară: „În ceea ce priveşte pietatea, respectarea legilor, bunătatea, caracterul liberal şi sinceritatea lor: ei bine, ne-a prins bine că am avut mai puţine asemenea însuşiri decât ei; căci tocmai superioritatea este cea care i-a ruinat, i-a vândut şi i- a trădat".

Se pare că părerile lui Champlain se situau undeva între înţelegerea şi admiraţia crescândă pentru popoarele indigene ale Americilor şi speranţa pătimaşă că acestea aveau să fie convertite la creştinism. în prima sa călătorie către Lumea Nouă, în 1599, a navigat spre sud, înspre Caraibi şi America Centrală. A realizat prima din ceea ce avea să devină o serie de hărţi detaliate şi precise ale Lumii Noi. într-un stil ce avea să-i devină caracteristic, a luat notiţe amănunţite, consemnând tot ceea ce îi ieşea în cale. Pe drumul spre

Ciudad de México, a fost uimit de frumuseţea peisajului înconjurător: „M-am minunat la vederea măreţelor păduri de palmieri, cedri, lauri, portocali şi lămâi, varză-palmieri, guava şi avocado, abanoşi, lemn roşu şi lemn de băcan...” A descris nenumăratele specii de păsări şi culturi sădite de localnici. Aceştia amestecau boabe de cacao, miere şi mirodenii pentru a pregăti o băutură hrănitoare, iar din roşcove preparau un ulei ce vindeca rănile. A consemnat şi câteva obiceiuri şi credinţe locale „foarte prosteşti”, dar critica tratamentul pe

care îl aplicau spaniolii noilor lor supuşi şi asprimea Inchiziţiei. în cele din urmă, credea Champlain, spaniolii trebuiau să permită libertatea de gândire

.A fost însă interesat să cerceteze regiunile aflate mai la nord, până la zona ce formează în zilele de astăzi ţărmul estic al Statelor Unite ale Americii şi provinciile maritime din Canada, unde teritoriul nu fusese încă pe deplin revendicat sau explorat. între 1604 şi 1607, a studiat şi a cartografiat o bună parte a ţărmului, pornind de la Noua Scoţie de astăzi înspre sud, până la Cape Cod. Cu timpul, a devenit tot mai convins că fluviul Saint Lawrence era elementul-cheie al rutei către Asia şi al viitorului puterii franceze în Lumea Nouă. Negustorii francezi şi britanici deja întreprindeau călătorii anuale pe anumite porţiuni în susul fluviului pentru a face rost de blănurile de castori pe care le foloseau pălărierii de la Londra şi Paris în cele mai scumpe produse ale lor. Champlain nu era foarte interesat de comerţ; principalele sale scopuri erau descoperirea de teritorii şi resurse, zone unde francezii se puteau stabili, pe care le puteau dezvolta şi unde puteau aduce misionari care să convertească popoarele indigene. în plus, spera să găsească o rută către Asia şi bogăţiile acesteia. După cum a

scris despre el unul dintre prietenii lui, Champlain era devotat ideii de „a călători chiar şi mai departe, de a converti popoare, de a descoperi Orientul, fie prin Nord, fie prin Sud, pentru a ajunge în China”. Nu a găsit niciodată ruta către Asia, deşi îi chestiona în repetate rânduri pe localnicii întâlniţi în cale, tot mai adânc pe teritoriul continentului, dacă ajunseseră vreodată la o mare sărată. Numele dat pragurilor din apropiere de Montreal — Lachine (în franceză, China) — evocă locurile căutate de el.

Momentul ales de Champlain pentru explorarea şi colonizarea Lumii Noi era unul prielnic: guvernul francez lua acum serios în calcul construirea unei flote şi întemeierea de colonii. într-un fel sau altul, Champlain reuşea să strângă suficienţi bani în fiecare an pentru a-şi continua misiunea. în timp ce avansa înspre vest, pe fluviul Saint Lawrence, căuta teritorii numai bune pentru întemeiat aşezări şi desena hărţi detaliate, decorând marginile acestora cu fructele şi legumele descoperite în Lumea Nouă. Nenumăratele sale scrieri publicate preaslăveau marea promisiune a vastelor teritorii nerevendicate. în 1603, când şi-a aruncat pentru prima dată privirea pe teritoriul unde avea să fie întemeiat viitorul oraş Québec, a lăudat pădurile dese, viile şi pomii fructiferi de aici. Champlain era sigur că solul avea să dea recolte bogate şi bănuia că găsise diamante în rocile din regiune. Ajuns mai în amonte, înspre Montreal, a consemnat: „Aici găseşti struguri, pere, alune de pădure, cireşe, coacăze şi agrişe din belşug. Mai cresc şi anumite rădăcini mici, de mărimea unei nuci, cu gust de

trufe, foarte gustoase, fie prăjite, fie fierte”. Champlain, care era, la rândul său, un grădinar pasionat, visa să creeze o agricultură înfloritoare prin „ingeniozitatea şi talentul uman”. Iar dacă se dovedea că Saint Lawrence chiar era ruta către Asia, aşa cum credea, francezii aveau să facă mari averi din impozitele vamale, pe care puteau să le folosească pentru finanţarea de noi aşezări. în 1618, şi-a aşternut pe hârtie viziunea: o serie de colonii înfloritoare, ce deveneau tot mai bogate din comerţul cu cherestea, blănuri, minereuri şi produse agricole. într-o zi, spera el, la nord de aşezarea Québec avea să se ridice un mare oraş, care să poarte numele de Ludovica, în onoarea lui Ludovic al XIII-lea.

Deşi nu a trăit pentru a vedea Ludovica şi nici oraşele ce s-au dezvoltat de-a lungul fluviului Saint Lawrence, Champlain a întemeiat coloniile atât de importante pentru ceea ce avea să urmeze. Era un administrator talentat şi un lider capabil să amăgească guvernul sau să-i terorizeze pe negustorii şovăitori pentru a face rost de fondurile necesare. Le-a insuflat curaj oamenilor săi, ajutându-i să facă faţă provocărilor climei canadiene, ameninţărilor cu jaful din partea englezilor sau olandezilor şi atacurilor irochezilor. în iarna lui 1606, aflat în Acadia, prima dintre coloniile franceze, situată astăzi în Noua Scoţie, Champlain a menţinut moralul oamenilor săi în contextul în care proviziile se împuţinau, înfiinţând Compania Bunei Dispoziţii pentru a-i încuraja pe colonişti să rivalizeze unii cu ceilalţi la vânătoare şi pescuit, astfel încât să le poată oferi tuturor un ospăţ. Aşa cum a spus

Champlain la un moment dat, un bun lider „trebuie să fie liberal, în concordanţă cu oportunităţile din jurul său, curtenitor chiar şi cu duşmanii, oferindu-le toate drepturile la care sunt îndreptăţiţi. în plus, nu trebuie să fie crud, nici răzbunător, asemenea celor obişnuiţi cu fapte inumane, care se dovedesc a fi mai degrabă barbari decât creştini, căci, dacă se foloseşte de succesul său cu amabilitate şi cumpătare, va fi stimat de toată lumea, inclusiv de duşmanii săi, care îi vor aduce onoruri şi îi vor arăta respect”.

A trebuit să fie întotdeauna diplomat, şi nu doar la curtea franceză. Pentru a-şi îndeplini visul — cel de a explora şi de a supravieţui în vastele regiuni necunoscute —, s-a bazat foarte mult pe principiul construirii de bune relaţii cu indienii. Fără alimentele primite de la băştinaşi, nici Champlain, nici micuţele colonii pe care le-a întemeiat nu ar fi putut supravieţui primelor ierni aspre. Champlain şi-a dat seama că trebuia să dovedească dibăcie în cadrul unei reţele complexe de alianţe şi duşmănii. Primul său contact a fost cu un grup vorbitor de limbi algonchine, pe care francezii i-au numit Montag- nais (munteni). Aceştia trăiau în apropierea râului Sague- nay, ce se varsă în Saint Lawrence în locul unde cel din urmă încă este lat. Şi mai în amonte de fluviul Saint Lawrence trăiau alte triburi vorbitoare de algonchină, iar la nord de lacul Ontario se aflau aliaţii algonchini ai Confederaţiei Huronilor. Rivalii acestei coaliţii nu foarte strânse erau cele cinci triburi ale Confederaţiei Irocheze, care stăpânea întreaga regiune aflată la sud de lacul Ontario, teritoriile dintre lacurile Ontario

şi Erie, dar şi o bună parte a rutelor comerciale pe care se transportau blănuri şi care duceau înspre zonele aflate şi mai la vest. Francezii au avut de ales între aceste două tabere şi, în 1603, au optat pentru indienii pe care deja îi cunoşteau, şi nu pentru irochezii ceva mai îndepărtaţi. Deşi Champlain mai lua din când în când legătura şi cu ceilalţi, iar în câteva împrejurări a părut aproape de a semna cu ei un acord de pace, războaiele izbucneau mereu, iar francezii erau ferm devotaţi algonchinilor. în singura gravură în care ne este înfăţişat, Champlain trage cu puşca într- un grup de războinici irochezi.

Deşi urca adesea la bordul navelor sale şi se întorcea toamna în Franţa, Champlain a petrecut multe ierni în Canada. Primele sale reacţii faţă de popoarele indigene din Americi au reflectat prejudecăţile tipice epocii sale; Champlain era de părere că aceştia nu aveau legi potrivite sau o religie proprie şi îşi dorea din tot

sufletul să fie convertiţi la creştinism. Totuşi, nu i-a trecut niciodată prin cap ideea că băştinaşii erau inferiori din punctul de vedere al intelectului sau al potenţialului faţă de europeni. în 1603, după primele sale întâlniri cu membrii tribului innu, a notat că aceştia trăiau din vânătoare şi pescuit. Dar, a adăugat el, „sunt sigur că, dacă cineva le-ar arăta cum să cultive pământul, ar învăţa suficient de repede, căci sunt inteligenţi şi receptivi şi gata să răspundă tuturor întrebărilor pe care le adresezi”. El şi misionarii săi francezi au demarat

discuţii teologice cu căpeteniile indiene şi câteodată rămânea fără cuvinte încercând să explice avantajele religiei sale. „Nu întotdeauna puteau înţelege ce anume încercam să le transmitem”, a scris el. „Nu întotdeauna le spuneau ceva ce putea fi transpus în cuvinte.” Indienii au sugerat ca francezii să se mute împreună cu familiile lor printre ei, astfel încât să le poată arăta prin puterea exemplului ce însemna creştinismul. ‚Acest lucru”, a notat Champlain, „mi s-a părut cu judecată...

”Champlain i-a abordat încă de la început pe indieni cu mintea deschisă şi curiozitate, şi, odată cu trecerea timpului, a ajuns să le înţeleagă şi mai bine societatea şi să lege prietenie cu unii dintre ei. În iarna 1615-1616, a trăit împreună cu huronii, însă nu pentru că aşa şi-a dorit. Huronii au decis să-l păstreze printre ei la sfârşitul unei campanii lansate în toamnă împotriva irochezilor, parţial ca garanţie că nu avea să fie declanşat un nou atac, dar şi pentru sfaturile sale. „Neputând face nimic”, a scris el, „a trebuit să mă resemnez şi să am răbdare.” A profitat de ocazia ivită pentru a studia flora şi fauna din regiune, dar şi „obiceiurile, comportamentul, stilul de viaţă, sistemul social” al gazdelor sale.

Pe parcursul îndelungatei perioade petrecute în Noua Franţă, a asistat la nenumărate ceremonii ale indienilor şi a fost uimit de modul cum funcţiona forma lor de guvernare. „De regulă, acţionează în baza votului majorităţii, dar câteodată se lasă pe mâinile unei persoane pe care o respectă dintr-un motiv anume.” Oare a comparat vreodată acest sistem cu autocraţia din Franţa natală? A practicat şi metoda diferenţierii, pentru a-i analiza pe indieni mai degrabă ca indivizi, decât potrivit unor stereotipuri, „în cea mai mare parte”, a scris el într-unui din jurnalele sale de călătorie, „oamenii sunt bucuroşi şi au inima bună, deşi unii sunt ursuzi. Atât bărbaţii, cât şi femeile sunt puternici şi bine făcuţi. Foarte multe femei şi fete sunt atrăgătoare, au chipuri frumoase, pielea curată şi trăsături uniforme.” A notat cu atenţie detalii despre obiceiurile lor, descriind, de exemplu, ceremonia

practicată înaintea plecării la război, când femeile se dezbrăcau şi dansau înspre canoe, unde se loveau unele pe celelalte cu vâslele. „Am băgat de seamă că au grijă să nu se rănească şi se feresc unele de loviturile celorlalte.” A povestit care erau obiceiurile lor de nuntă, cum îşi creşteau copiii sau îşi îngropau morţii şi a descris în amănunt veşmintele şi obiectele decorative ale acestora. I-a poreclit pe indienii odawa[1]* *Cheveux-Relevés*, după modul cum bărbaţii îşi îngrijeau părul. „îl piaptănă undeva sus pe cap şi îl aranjează cu mai multă atenţie decât o curtezană franceză, cu toate bigudiurile şi pudrele ei. Sunt un popor chipeş şi merg de colo-colo dezbrăcaţi, înarmaţi doar cu câte o bâtă. Pentru a-şi decora trupurile, îşi stropesc pielea şi îşi mânjesc chipurile în culori vii, îşi găuresc nările şi îşi atârnă mărgele de urechi. M-am împrietenit cu ei şi am ajuns să-i cunosc chiar foarte bine pe unii dintre ei.”

Se pare că prietenia a fost sinceră de ambele tabere. în mai 1633, când Champlain a revenit în aşezarea sa din Québec după o absenţă de mai mulţi ani (pentru o scurtă perioadă de timp, teritoriul fusese ocupat de englezi), un grup numeros de indieni innu a sosit la bordul cano- elor să-l întâmpine. Champlain a făcut un gest în direcţia lucrărilor de construcţie, inclusiv către fort, şi a spus: „Când acea măreaţă casă va fi ridicată, tinerii noştri băieţi se vor căsători cu fiicele voastre şi, din acel moment, vom fi un singur popor”. Mai târziu în aceeaşi vară, între 500 şi 600 de indieni din tribul huron au coborât în aval de-a lungului fluviului pentru a-l întâmpina, aducându-i

cadouri, inclusiv valoroase suluri de haine din blană de castor. Un iezuit a asistat la o reuniune a consiliului la care au participat Champlain şi între 50 şi 60 de căpetenii indiene; preotul a consemnat că aceştia s-au ridicat pe rând în picioare, exprimându-şi bucuria resimţită la momentul întoarcerii lui Champlain şi că „veniseră toţi să se încălzească lângă focul lui”. Din păcate, deşi nu avea cum să ştie, Champlain şi coloniştii săi aduseseră cu ei şi bolile europene care aveau să secere în mod sinistru societăţile indigene. Pe parcursul epidemiei de pojar din anii 1630, două treimi dintre locuitorii Confederaţiei Huro- nilor au murit.

în 1635, Champlain a suferit un atac cerebral grav şi a început să se pregătească de moarte. S-a stins din viaţă în ziua de Crăciun şi toţi locuitorii Québecului au sosit la înmormântarea sa. Ulterior au venit şi delegaţiile huroni- lor, cu salbe bogate, în speranţa că francezilor aveau să le „sece lacrimile şi să treacă mai uşor peste suferinţa provocată de moartea lui Monsieur de Champlain”. Québec şi Montreal, aşezările întemeiate de acesta în amonte de fluviul Saint Lawrence, începeau în cele din urmă să se dezvolte şi să se întreţină singure. în 1633, Champlain sosise aici însoţit de 150 de colonişti, iar în anii următori au mai venit câteva sute, iar apoi mii de oameni. între 1630 şi 1680, au ajuns aici peste 1 000 de franţuzoaice; potrivit estimărilor, mai mult de două treimi dintre francezii stabiliţi cu multă vreme în urmă în America de Nord sunt urmaşii acestora. Deşi Champlain nu avea cum să cunoască acest lucru la momentul morţii sale,

pusese cu succes bazele prezenţei franceze în Canada.

După cum ştim, riscurile pot avea avantaje, dar nu acesta este singurul motiv care îi interesează pe cei care şi le asumă. Curiozitatea, ambiţia, hotărârea — toate acestea îndeamnă anumite persoane să-şi asume riscuri chiar şi când şansele de izbândă sunt descurajatoare. Un rol important îl joacă şi indiferenţa faţă de obiceiuri sau faţă de părerile altora. Cel mai important aspect este că oamenii care îşi asumă riscuri sunt gata să accepte sacrificiile, chiar şi eşecul, în timp ce noi, ceilalţi, preferăm să rămânem liniştiţi acasă. în *Stăpânul inelelor*, hobbiţii sunt mulţumiţi cu viaţa lor de zi cu zi şi cu universul primitor al Comitatului; majoritatea lor nu îşi doresc să afle mai multe informaţii despre lumea exterioară, cu pericolele şi freamătul ei. însă unde am fi noi oare fără acele persoane care chiar îşi asumă riscuri în domeniul ştiinţei, politicii ori afacerilor? Indiferent că sunt stimulaţi de setea de aventură, de lăcomie sau de ambiţie, lumea merge înainte datorită acestor bărbaţi şi femei.

- Denumire dată provinciilor canadiene din Est: New Brunswick, Noua Scoţie şi Insula Prinţului Edward. *(N. red.)*

[u] Referinţă la nuvela *The Bottle Imp*, scrisă în 1891 de Robert Louis Stevenson. (TV. *trad.*

J) încă din perioada coloniilor franceze li s-a spus *Montagnais. (N. red.)* [11] Sau Outaouais, aţa cum i-au numit francezii. *(N. red)*

4. CURIOZITATEA

I^n 1841, o tânără englezoaică de familie bună i-a scris mamei sale:

„Graţie unei ciudăţenii prezente în sistemul meu nervos, sesizez anumite lucruri pe care nimeni altcineva nu le poate percepe... Percep intuitiv chestiunile ascunse: acele lucruri ferite văzului, auzului sau simţurilor obişnuite. Acest har de unul singur nu are să-mi slujească cine ştie ce în procesul descoperirii, dar mai am un talent extraordinar, şi anume cel de a raţiona logic şi capacitatea de a mă concentra”. Mediul din care provenea Ada Lovelace era unul complicat. Mama ei, profund religioasă, se căsătorise cu romanticul

lord Byron, cunoscut poet romantic şi imoral, cu un destin tragic. Se pare că cei doi se căsătoriseră din dragoste (a contat, probabil, şi averea ei, ce egala datoriile lui imense), dar până să se nască Ada, deja se despărţiseră. Lady Byron era hotărâtă să contracareze moştenirea periculoasă a tatălui Adei, aşa că şi-a trimis fata să studieze matematica în speranţa că ştiinţa avea să-i dezvolte latura calmă şi raţională. Ada s-a îndrăgostit cu patimă de această materie

.Cu toate că şi Ada s-a căsătorit, cu un bărbat care a devenit ulterior Earl de Lovelace, a reuşit cumva să îmbine datoria de mamă şi soţie cu dorinţa de a-şi folosi creierul, în 1832, pe când avea 17 ani, a avut marele noroc de a-l

cunoaşte pe Charles Babbage, matematician şi inventator strălucit, cu care s-a împrietenit rapid. Acesta îşi petrecuse o bună parte a vieţii construind calculatoare mecanice, şi în anii 1840, când Ada căuta ceva cu care să-şi ocupe timpul, lucra la proiectul Motorului Analitic — un model timpuriu de computer —, ce urma să utilizeze cartele perforate pentru a executa calcule aritmetice complexe. A avut viziunea unei unităţi centrale de procesare, a unui software şi a unei memorii cu acces aleatoriu (RAM) cu ioo de ani înainte ca acestea să devină realitate, însă tehnologia vremii nu era suficient de avansată pentru ca proiectul lui să fie pus în aplicare. Ada a fost fascinată de idee şi, făcând un efort considerabil de imaginaţie, a văzut în Motorul Analitic o maşinărie capabilă să reprezinte mai mult decât matematică: „Motorul poate să-şi aranjeze şi să-şi combine seriile de cifre ca şi cum acestea ar fi litere sau orice alt tip de simbol generic”. A mers chiar mai departe, preconizând că într-o zi oamenii vor avea capacitatea de a construi maşinării capabile de diverse sarcini, precum cea de a compune muzică. I-a scris lui Babbage: „Dacă aş merita sau aş putea fi folosită de tine, capul meu ţi-ar aparţine”. Pe parcursul anilor în care cei doi au colaborat, Ada a scris serii întregi de instrucţiuni despre cum putea fi programat Motorul Analitic pentru a efectua calcule aritmetice. în 1980, Departamentul Apărării Statelor Unite ale Americii a numit un limbaj de programare în onoarea ei.

Când am alcătuit lista personalităţilor din istorie caracterizate într-un mod excepţional de manifestarea curiozităţii, am remarcat cu

stupoare că mi-au trecut prin minte mai ales nume de femei. Bănuiesc că aceasta nu înseamnă că femeile sunt mai curioase din naştere decât bărbaţii, ci că, de cele mai multe ori, femeilor le-a fost mai greu să-şi urmeze propria cale. Pe parcursul istoriei, femeile au fost nevoite să sfideze reguli stricte referitoare la aşteptările societăţii în ceea ce le priveşte. Primele femei interesate să urmeze cursurile şcolilor de medicină s- au confruntat cu profesori bărbaţi care fie refuzau să le înveţe materia, fie încercau să le înspăimânte, astfel încât să le determine să abandoneze studiul. Englezoaicelor plecate în India pentru a se alătura soţilor lor pe vremea când provincia încă făcea parte din Imperiul Britanic li se reamintea frecvent că trebuiau respectate regulile comportamentale ale Indiei Britanice (British Raj); nu era indicat să manifeste mare interes pentru arta şi obiceiurile localnicilor sau pentru locuitori. Curajoasele aventuriere pornite în explorări în Africa ori în Orientul Mijlociu au fost privite dezaprobator de restul femeilor şi, tot în atâtea rânduri, au fost înţelese greşit de partenerii lor de călătorii. în majoritatea societăţilor, ambiţiile femeilor au fost descurajate. S-a sugerat că femei precum regina Eli- sabeta I, împărăteasa Ecaterina cea Mare şi împărăteasa Wu, care au exercitat o mare putere datorită drepturilor conferite prin căsătorie sau din naştere, erau într-o oarecare măsură imperfecte sau chiar nişte monştri. Elisabeta era Regina Virgină şi, ca atare, neîmplinită ca femeie, în timp ce despre împărăteasa Ecaterina ori despre împărăteasa Wu se spunea că ar fi avut un apetit sexual iqit

din comun, satisfacându-şi poftele şi descotorosindu-se apoi de zeci de amanţi, la fel cum ar fi procedat un conducător de sex masculin. între timp, lucrurile s-au schimbat, bineînţeles, dar poate că nu la fel de mult precum ne place câteodată să credem. Nimeni nu ar spune despre un politician de sex masculin că este „strident”, aşa cum s-a întâmplat atât de des cu Margaret Thatcher sau cu Hilla- ry Clinton, care încă se mai confruntă cu această percepţie. în afaceri, femeile sunt „despotice”, în timp ce bărbaţii sunt „eficienţi”.

Cu toate acestea, în prezent, cu preponderenţă în soci- etăţile dezvoltate, femeile au mai multe şanse la o carieră decât mamele ori bunicile lor. Nu mai auzim că femeile nu au mintea sau rezistenţa necesare să conducă afaceri sau să urmeze o carieră juridică ori că nu sunt suficient de puternice pentru a fi pompieri sau ghizi montani. Dacă auzim

astfel de opinii, ne întrebăm unde s-a ascuns până la acel moment respectivul om de Neanderthal. Iar istoria femeilor, studiul trecutului sau prezentului acestora, privită din mai multe perspective, precum cea sociologică sau cea economică, este acum o materie serioasă. Pe când eram studentă la Universitatea din Toronto, în anii 1960, nu se predau cursuri despre istoria femeilor (pe acelaşi tipar existau şi puţine cursuri despre istoria negrilor, a aborigenilor ori a homosexualilor şi foarte puţine materiale referitoare la istoria clasei

muncitoare). De regulă, în indicele manualelor noastre nu găseai intrări pentru termenul „femeie”. Din moment ce întrebările pe care le adresăm istoriei reflectă de cele mai multe ori subiectele de interes din prezent, de abia în anii 1970, odată cu evoluţia rapidă a mişcării feministe, foarte mulţi istorici, majoritatea de sex feminin, au început să studieze viaţa femeilor pe parcursul secolelor

.Era adesea o provocare, căci însemnările din trecut aparţin în mare parte unor bărbaţi, iar opiniile femeilor sunt mai greu accesibile, lucru cu atât mai vizibil pe măsură ce te întorci şi mai mult în trecut. Bineînţeles că există totuşi câteva izvoare istorice: splendidele scrisori despre societatea pariziană sau despre viaţa la curtea lui Ludovic al XIV-lea pe care le-a aşternut pe hârtie eleganta Madame de Sevigne, o persoană având vaste cunoştinţe,

pentru a-şi amuza preaiubita fiică în secolul al XVII- lea; sau poemele lui Safo, din Antichitate. În secolul al Xll-lea, stareţa Hildegard din Bingen, care a întemeiat şi a condus mănăstiri pe malul Rinului, a scris nenumărate volume despre teologie, dar şi despre botanică şi medicină, iar Heloîse şi Abelard, amanţii cu destin tragic, şi-au scris scrisori după marea nenorocire abătută asupra lor. El era unul dintre cei mai de seamă filosofi din Europa şi studenţi de pe întregul continent veneau la Paris să-i asculte învăţăturile. Ea era mai tânără, inteligentă şi, aspect neobişnuit pentru o femeie din secolul al Xll-lea, foarte educată. Cei doi s-au cunoscut în casa unchiului ei şi s-au îndrăgostit. Ea a rămas însărcinată cu Abelard, iar cei doi s-au căsătorit în secret pentru a nu-i pune cariera în pericol. înfuriat, unchiul lui Heloi'se l-a castrat pe Abelard şi i-a obligat să locuiască în abaţii diferite. în corespondenţa lor, cuplul schimbă păreri despre limbaj, teologie şi etică, iar ultimele cercetări susţin nu numai că Heloi'se era adevărata autoare a scrisorilor ce îi sunt atribuite, ci şi o persoană cu teorii importante şi care gândea independent, influenţându-l pe Abelard din punct de vedere intelectual. Mi-ar plăcea să cred că şi declaraţia pătimaşă a iubirii ei este la fel de autentică: „Dacă Au- gustus, în calitate de conducător al întregii lumi, a binevoit să mă onoreze prin căsătorie şi mi-a oferit întreaga lume să o stăpânesc pe veşnicie, să fiu numită prostituata ta mi se pare un lucru mai scump şi mai demn decât să fiu împărăteasa lui". Două secole mai târziu, o englezoaică mai înaintată în vârstă, cu o fire independentă, pe nume

Margery Kempe şi-a dictat memoriile, descriindu- şi călătoria spirituală şi aventurile prin care a trecut când şi-a părăsit familia — avea 14 copii — pentru a pleca într-un pelerinaj în Ţara Sfântă.

în plus, istoricii au descoperit că uneori pot apela şi la alte surse pentru a aprofunda şi a completa istoria femeilor. Stilurile din pictură şi sculptură în care au fost înfăţişaţi Fecioara Maria şi Pruncul Isus pe parcursul secolelor transmit multe informaţii despre modul cum era privită maternitatea în diferite epoci. Vechile registre de la curţile regale, indiferent că tratează dispute despre proprietate sau ilegalităţi, au fost folosite pentru a înţelege mai bine căsătoriile şi statutul femeilor. Din analiza întreprinsă asupra literaturii populare apar şi câteva nuanţe; simplul fapt că civilizaţia chineză clasică a lăsat în urmă atâtea poveşti şi poeme despre mame şi soacre dominatoare pare să ne sugereze cât se poate de clar că femeile din China nu erau acele fiinţe slabe, supuse voinţei bărbatului, aşa cum le era menirea. Când am încercat să înţeleg, pentru prima mea carte, viaţa femeilor britanice din India Britanică, spre norocul meu, am avut la dispoziţie o bună parte a memoriilor şi corespondenţei lor, dar am consultat şi arhivele guvernamentale din India. Potrivit documentelor, oficialităţile erau îngrijorate că englezoaicele nu ar fi primit educaţia ori îngrijirea medicală cuvenită sau că ar fi avut un comportament denaturat, cel puţin din punctul de vedere al standardelor oficiale — de pildă, situaţii în care misionarele de sex feminin pre-dicau în bazaruri sau în care femeile se

căsătoreau cu bărbaţi indieni. Am citit tratate scrise de ginecologi, unde femeile erau sfătuite cum să-şi păstreze sănătatea şi puritatea în mediul periculos din India, ghiduri pentru întreţinerea gospodăriei dedicate femeilor din India şi multe alte lucrări în afara celor ce îmi vin acum în minte.
Graţie nenumăratelor lucrări din domeniul istoriei feminismului, acum înţelegem şi apreciem mai bine modul cum au acţionat femeile, în ciuda constrângerilor specifice epocii, clasei sociale şi zonei geografice în care trăiau, reuşind cu toate acestea să-şi delimiteze un spaţiu unde să poată fi ele însele şi să nu se abată de la propriile interese. Asemenea indivizilor care şi-au asumat riscuri, menţionaţi în capitolul precedent, aceste femei erau înzestrate cu hotărâre şi cu puterea de a nu ceda. în cele ce urmează, aş vrea să le scot în evidenţă curiozitatea, acea sete de a cunoaşte mai multe despre oameni, despre alte regiuni, despre faună şi floră ori despre trecut. Erau receptive la ideile şi experienţele noi, indiferent cât de străine sau tulburătoare ar fi putut fi. Aşa cum a spus la un moment dat Fanny Parkes, care a cutreierat o bună parte a Indiei în prima jumătate a secolului al XlX-lea, după ce a asistat la o scenă în care un grup de hinduşi evlavioşi atârnau de nişte cârlige înfipte în carne: „Am fost foarte dezgustată, dar, în acelaşi timp, deosebit de fascinată”.
în timp ce Imperiul Britanic se extindea şi se configura într-un ansamblu organizat de colonii pe parcursul secolelor al XVIII-lea şi al XlX-lea, femeile din insulele britanice se găseau în postura de a-şi urma soţii în toate colţurile

lumii. Trimiteau scrisori interminabile acasă, iar multe dintre ele îşi publicau memoriile, alegând titluri precum *Roughing It în the Bush* sau *Trekking în Kashmir* — majoritatea acestor volume zac necitite pe rafturile bibliotecilor, aducând aminte de o lume dispărută. Nu trebuie să le privim pe autoare doar ca pe nişte personaje din fotografii vechi, în culori sepia, îmbrăcate în haine caraghioase. Ele au fost femei în carne şi oase, care au făcut faţă unor provocări pe care mulţi dintre noi le-ar considera copleşitoare: să fii azvârlit de colo-colo în vase şubrede; să fii zdruncinat kilometri întregi pe şa sau în căruţe rudimentare; să naşti în condiţii medicale precare — asta dacă aveai noroc — ori să-ţi pierzi viaţa răpus de boli precum tifosul sau holera, pe vremea când nu existau antibiotice; să fii înţepat de viespi sau muşcat de câini turbaţi. Cu toate acestea, şi-au păstrat simţul umorului şi curiozitatea, fiind deosebit de interesate de noile împrejurimi unde se găseau.

„Obişnuită cu viaţa mondenă", a scris autoarea anonimă a volumului *Canadian Letters* la începutul anilor 1790 despre o asemenea femeie, „se supune cu voioşie inconvenienţelor inevitabile ale unei colonii de abia înfiinţate". Elizabeth Simcoe era o moştenitoare importantă, proprietara unui conac impresionant şi tihnit din vestul Angliei şi, la vârsta de 25 de ani, deja mamă a şase copii. Pe când avea doar *16* ani, s-a îndrăgostit şi s-a căsătorit cu colonelul John Graves Simcoe, un individ mult mai în vârstă. Chiar şi la acea vârstă fragedă era o fiinţă cu o voinţă de fier.

Soţul ei luptase împotriva americanilor în timpul revoltei celor Treisprezece Colonii, iar această experienţă îl transformase într-un tory mai devotat ca niciodată Imperiului Britanic, care nutrea o ură profundă faţă de orice revoluţie, fie ea americană, fie, după 1789, franceză.

în 1790, a fost numit guvernator al Canadei de Sus, o colonie recent întemeiată. Funcţia nu era atât de măreaţă pe cât părea la prima vedere; populaţia coloniei număra circa 10 000 de oameni, iar fermele şi puţinele orăşele ridicate aici se aflau la mari distanţe unele de celelalte, răsfirate de-a lungul râurilor şi lacurilor. (în schimb, Canada de Jos avea o populaţie de 150 000 de locuitori şi oraşe stabile, precum Québec şi Montreal.) O bună parte a locuitorilor Canadei de Sus era formată din nou-veniţi, monarhişti refugiaţi din Statele Unite ale Americii, iar Simcoe a încurajat mii de oameni să se mute în regiune, promiţându-le pământuri numai bune de cultivat. Pe parcursul următorului deceniu, zona pustie s-a redus, căci terenul a fost curăţat, s-au ridicat ferme şi s-au pus bazele viitoarei provincii prospere Ontario. Cu toate acestea, noua colonie se confrunta în Sud cu o ameninţare cât se poate de reală: americanii ar fi putut foarte bine să se alăture Franţei revoluţionare în războiul împotriva Marii Britanii, iar Simcoe avea la dispoziţie doar câteva regimente.

La îndemnul soţului ei, doamna Simcoe şi-a abandonat patru dintre cei mai vârstnici copii, lăsându-i în grija familiei şi a prietenilor. A acceptat ideea că era cea mai bună variantă pentru educaţia lor şi a răsuflat uşurată când o

prietenă apropiată şi de încredere i-a luat în îngrijire. De la distanţă, primea cu sufletul deschis orice frântură de informaţie trimisă din Anglia şi transmitea nenu- mirate sfaturi şi mustriri când afla detalii despre viaţa lor. Doi dintre mezini — printre care şi un bâieţel de numai 3 luni —, dar şi slujitorii au pornit spre Canada ali- turi de soţii Simcoe. Prin mormanul de valize, giseai şi haine de copii, jucirii, rochii de seari, rufarie, porţelanuri, scaune pliante, paturi de copii, plase de ţânţari, preţioasele ei ustensile de desen şi un cort din pânză groasi, pe care îl cumpiraseri de pe moşia exploratorului James Cook. Pentru ci misiunea soţului ei a fost întârziaţi, vasul pe care se îmbarcaseri nu a plecat pe mare decât la sfârşitul lui septembrie, periclitând traversarea în siguranţi a oceanului. Au intrat numaidecât în ape agitate, pe o vreme rea de furtuni. „Sunt mai degrabă amuzaţi de dificultăţile pe care le întâmpinăm la cină”, a scris doamna Simcoe, „când, în pofida faptului că avem cea mai mare grijă, farfuriile sunt azvârlite de colo-colo prin toate codoanele încăperii.” Câteodată vijelia era prea mare pentru a găti, iar călătorii supravieţuiau mâncând biscuiţi uscaţi. Apa intra prin hublouri, le era frig şi erau uzi leoarcă. Fragila doamnă Simcoe era plină de vânătăi de la loviturile primite când era azvârlită dintr-un cotlon în altul al navei. Pe 14 octombrie, au intrat într-o zonă cu vânt năprasnic, care a bătut încontinuu câteva zile. Valurile erau ca „nişte munţi”, a scris ea, şi, când s-a încumetat să se urce pe punte, a trebuit să se agaţe de un tun. Nici contabilul vasului nu a fost de prea mare ajutor, căci, cu o

plăcere nemaipomenită, oferind detalii înfiorătoare, a povestit că în ziua respectivă comemora alte două naufragii anterioare. „Să povesteşti despre asemenea pericole pe o asemenea vreme”, a remarcat doamna Simcoe, „nu mi se părea foarte amuzant”. Şi-a făcut de lucru învăţând un nou imn şi copiind schiţe de vase.

Până la sfârşitul lunii, au ajuns în Noua Scoţie, iar la bordul navei lor s-a urcat o ciliuzi de care aveau mare nevoie pentru a ajunge la fluviul Saint Lawrence. Se făcuse deja frig, iar funiile îngheţaseră, în timp ce vasul înainta lent, în amonte, prin zăpadă şi ceaţă. Pe 11 noiembrie au ajuns în cele din urmă în Québec, destinaţia lor pe perioada iernii. Doamna Simcoe a fost dezamăgită — „un loc posomorât pentru un oraş” —, dar

odată ajunsă pe uscat, şi-a făcut de lucru şi s-a implicat în viaţa socială deosebit de activă de aici. Iarna a trecut repede, într-un mod plăcut, cu baluri, concerte, vizite turistice şi de curtoazie. A traversat fluviul Saint Lawrence, acoperit de gheaţă, într-o *carriole*, aşa cum erau denumite săniile localnicilor. „Peisajul de pe râu”, a scris ea la sfârşitul lui februarie, „este acum foarte animat; mulţimile de oameni patinează; *carriolele* sunt mânate frenetic (aşa cum fac, de regulă, canadienii), iar pe gheaţă s-au construit gherete, unde se vând prăjituri şi

lichior, iar înăuntru sunt plite.

”La venirea primăverii, fără prea mare tragere de inimă, dar hotărâtă să profite deplin de situaţia în care se afla, după cum îi stătea în fire, a pornit spre colonia soţului ei. A avut parte de una dintre acele schimbări bruşte de temperatură cu care sunt obişnuiţi canadienii, iar în iunie, a descoperit că Montrealul căzuse pradă unui val de căldură şi a consemnat amuzată văicărelile santinelei: „Doar o bucată de hârtie maro desparte acest loc de infern”. Grupul şi-a croit drum în amonte cu barca, pe jos sau călare, de-a lungul malului, când vâltorile erau prea puternice. A dormit în ferme, hanuri, corturi, pe puntea bărcii, iar la un moment dat, când patul i s-a părut prea murdar, pe o masă. La începutul lui iulie, au ajuns în Kingston, principalul oraş din Canada de Sus, o aşezare cu aproximativ 50 de case din lemn. Străzile erau nişte poteci înnămolite, pe care se iveau pe alocuri buturugile copacilor recent tăiaţi. Deşi Kingston fusese luat în calcui ca posibilă capitală a Canadei de Sus, Simcoe a decis că relieful era prea plat şi că oraşul se afla prea aproape de graniţa americană pentru a putea fi apărat. Expediţia a pornit spre sud şi vest, traversând lacul Ontario la bordul unei goelete dotate cu arme aparţinând guvernului, în direcţia oraşului Niagara, situat la gura de vărsare a râului cu acelaşi nume ce leagă lacurile Erie şi Ontario. Simcoe prefera să numească oraşul Newark, nume pe care îl considera mai civilizat, deşi nici că se puteau observa urme de

civilizaţie dincolo de cele circa 20 de barăci din lemn şi câteva clădiri publice dărăpănate, numite în mod pompos Navy Yard. Şi-au petrecut vara în corturi, iar doamna Simcoe a pus să i se construiască un umbrar din ramuri proaspete, unde îşi petrecea zilele scriind scrisori, primind oaspeţi sau aju- tându-şi soţul. „E sfioasă şi vorbeşte puţin", a transmis ducele de Rochefoucauld-Liancourt, un aristocrat francez în exil, care călătorea prin America de Nord, „dar este o femeie cu judecată, frumoasă şi plăcută, care îşi îndeplineşte toate îndatoririle de mamă şi de soţie cu cea mai scrupuloasă exactitate. Când vine vorba de datoria ei de soţie, merge atât de departe, încât îndeplineşte şi rolul de secretară personală a soţului ei. Talentul de a desena, de care se foloseşte numai pentru a schiţa hărţi şi planuri, îi oferă ocazia de a-i fi deosebit de utilă guvernatorului." (în jurnalul ei, doamna Simcoe nu s-a arătat la fel de binevoitoare faţă de duce şi oamenii săi: „înfăţişarea lor este cât se poate de democratică şi murdară".)

Membrii familiei Simcoe şi-au petrecut iarna în cortul lor din pânză, unde aveau două camere cu tapet şi sobe. într-una dintre încăperi dormeau şi primeau oaspeţi, iar cealaltă era odaia copiilor. în ianuarie, doamna Simcoe a născut o fetiţă. La scurt timp după aceea, a rămas singură, căci, însoţit de un mic grup de oameni, soţul ei a pornit într-o călătorie spre sud, către Détroit, la graniţa cu Statele Unite ale Americii. A minimalizat pericolele — vremea, terenul accidentat sau americanii înşişi — cu care s-ar fi putut confrunta bărbatul ei. „Sunt atât de convinsă", a scris ea, „că această

călătorie va fi spre folosul sănătăţii guvernat, [orului], încât mă bucur că a ales să-şi asume această sarcină.” Iar ea avea să fie atât de ocupată, i-a scris unei prietene care trăia în Anglia, încât era imposibil ca timpul să nu treacă repede. în anul următor, moartea neaşteptată a ultimului copil născut a fost unul dintre puţinele momente când s-a simţit deprimată. „Amintirea pierderii unui copil atât de promiţător”, a scris ea unei prietene apropiate din Anglia, „trebuie să rămână o perioadă îndelungată un aspect dureros.”
Şi-a păstrat cu un aer hotărât buna dispoziţie în cea mai mare parte a timpului, chiar şi când a fost înţepată de insecte şi nu a mai putut să-şi mişte un braţ, când un incendiu izbucnit în bucătăria ei provizorie de lemn i-a distrus porţelanurile fragile, când un cufăr plin cu haine a căzut în apă sau când a trebuit să se mute în oraşul Québec împreună cu copiii, în iarna lui 1794-1795, din cauza războiului iminent cu Statele Unite ale Americii. Nici viaţa socială nu putea fi simplă într-o societate atât de restrânsă şi intimă precum cea din Canada de Sus, unde i se analiza cu atenţie fiecare mişcare, iar oamenii şuşoteau răutăcios. Se spunea că şi-ar fi băgat nasul în chestiuni ce ţineau de guvernare. „îmi pare rău că guvernatorul nu a ieşit neînsoţit, căci oamenilor nu pare să le placă Petecoat Laws”, s-a plâns Hannah Jarvis, soţia unui funcţionar. Doamna Jarvis căuta mereu nod în papură; de exemplu, doamna Simcoe ratase două baluri publice, „primul pentru că a născut, cel de-al doilea din cauza febrei, *se zice”*. Când colonelul Simcoe a decis, din motive de securitate perfect

întemeiate, să întemeieze noua capitală a coloniei, York, într-un port numai bun aflat pe ţărmul nordic al lacului Ontario, doamna Jarvis a comentat din nou: „Toată lumea se îmbolnăveşte în York, dar nu contează: doamnei îi place oraşului, prin urmare tuturor trebuie să ne placă. Banii sunt un zeu pe care *mulţi* îl venerează”.

Doamna Simcoe avea propriul ei cerc de prieteni şi mai mult decât suficiente pasiuni pentru a-şi ţine mintea ocupată. La fel ca majoritatea locuitorilor din Canada, de atunci şi din prezent, şi ea era deopotrivă copleşită şi atrasă de întinderea şi de măreţia ţării unde trăia. Aşa cum a spus chiar ea despre sine, avea „o înclinaţie pentru locurile pitoreşti” şi găsea aici nenumărate subiecte pentru schiţele pe care le aşternea pe hârtie sau pe scoarţă de mesteacăn, de la Cascadele Niagara, „cea mai impresionantă privelişte cu putinţă”, până la mezinul ei, Frank. A descris cu încântare cum asista la procesul de fabricare a zahărului din arţar ori cum alerga vara printre nori de fluturi. La un moment dat, la asfinţitul soarelui, a intrat într-o pădure unde tocmai izbucnise un incendiu: din cauza fumului, ţânţarii dispăruseră, iar copacii împroş- cau limbi de foc, „de parcă erai în pădurea fermecată a lui Tasso”.

Când guvernul şi-a mutat sediul la York, în acest oraş nu se găsea absolut nimic, cu excepţia câtorva ferme. Oamenii lui Simcoe au făcut relevee, au schiţat drumuri şi au început să defrişeze terenul. Astăzi, după mai mult de două secole, acolo unde odinioară se întindeau codri deşi, se găsesc zgârie-norii din Toronto.

Din conul ei de pânză, cocoţat pe un povârniş aflat la est de Fortul York de astăzi, doamna Simcoe explora împrejurimile. Peste apele limpezi ca cristalul se auzea ţipătul nepământesc al cufiindacilor polari, căprioarele căutau hrană prin păduri, iar stolurile de păsări bune pentru a fi vânate şi cele care migrau primăvara şi toamna brăzdau cerurile. Ea se plimba prin crângurile de stejari şi pe pajiştile deschise, de-a lungul plajelor şi limbii de pământ ce altădată lega capătul estic al insulelor Toronto de continent. Vedea peştii săltând prin apă şi privea cum indienii străpungeau somonii cu suliţa la lumina torţelor. Mergea călare pe ţărm înspre pârâiele ce se vărsau în lacul Ontario. Estuarul unuia dintre acestea, „ce avea să poarte numele de râul Don”, era înconjurat de stufăriş şi adăpostea puzderie de raţe sălbatice şi mierle cu aripile roşii. Când nu a mai putut avansa pe linia ţărmului, blocată de trunchiurile copacilor, s-a urcat într-o barcă mică şi a vâslit pe sub faleza de stânci albe. „Erau atât de frumoase, încât ne-am gândit să construim o reşedinţă de vară aici, căreia să-i spunem Scarborough.” Zis şi făcut. Au construit o colibă de buşteni „pe modelul unui templu grecesc”, folosind uriaşii pini albi pe post de coloane pentru porticuri. L-au numit însă Castle Frank, în onoarea fiului lor. Din această construcţie a mai rămas astăzi doar numele, ales pentru o staţie de metrou. Curiozitatea ei nu cunoştea limite şi îşi supunea musafirii la interogatorii: de exemplu, l-a luat la întrebări pe Alexander Mackenzie, care tocmai traversase continentul, ajungând până la Pacific. îşi nota detalii despre animalele

necunoscute pe care le întâlnea, de la elani până la sconcşi. Ratonii, a scris ea prietenei din Anglia, „seamănă cu vulpile, sunt nişte animale din cale afară de grase, cu o coadă stufoasă”. Alcătuia liste de copaci şi plante. „îţi trimit seminţe de măr de mai”, a scris ea unui prieten, „cred că este cea mai frumoasă plantă pe care am văzut-o vreodată.” Colecţiona şi leacurile folosite de localnici: unele plante erau bune pentru tratarea tusei; ceaiurile de plante te vindecau de dureri de cap; dafinul american era antidot împotriva febrei de care se îmbolnăvea toată lumea; iar rădăcinile fierte ale unui soi de tufe de călin ajutau la alinarea deranjamentelor stomacale. Era dispusă să încerce noi mâncăruri: pepeni, coacăze şi porumb indian. Indienii din zonă i-au oferit un tort de coacăze uscate, ce i-a amintit de „tabletele cu agrişe marca Irwin”. Totuşi, avea un gust afumat mult prea pregnant. Nu se omora după carnea de urs, dar cea de raton nu era rea dacă adăugai şi sos de mentă, iar veveriţa neagră era „la fel de bună de mâncat ca puiul de iepure”. Iarna, punea pe grătar cotlet de căprioară. Morunul din lacul Ontario era „excelent şi toţi suntem de părere că este mai gustos decât orice alt soi de peşte de apă dulce sau sărată”. După un bal, a notat cu mândrie: „O varietate de broaşte-ţestoase mici, tăiate şi gătite ca nişte stridii în cochilii de scoică, au fost foarte gustoase la cină”.

La fel ca mulţi alţi europeni, pe doamna Simcoe o intrigau şi o impresionau indienii şi, aşa cum procedase şi Champlain cu două secole în urmă, era gata să-i considere oameni la fel ca noi, cu valori şi obiceiuri demne de respect, nu

nişte fiinţe străine. Organizau consilii foarte lungi, a consemnat ea: „Am citit discursuri traduse ce abundau în sentimente frumoase, bine exprimate, în care îşi puneau încrederea în Marele Spirit”. Foarte mulţi indieni îi aduceau aminte de grecii şi romanii din Antichitate şi arătau „asemenea personajelor zugrăvite de Marii Maeştri ai picturii”. Membrii tribului Ojibwe i se păreau deosebit de chipeşi, „având un aer superior tuturor celorlalţi pe care i-am întâlnit”. Joseph Brant, distinsul conducător al irochezilor, care şi-a mutat tribul la nord când coloniile americane au devenit independente, cina din când în când cu ea. Doamnei Simcoe îi plăcea să folosească ambarcaţiunile localnicilor. „Să vezi o canoe din mesteacăn, cârmuită cu stăpânirea de sine şi uşurinţa caracteristice indienilor, este cea mai frumoasă imagine din câte îţi poţi închipui.” în 1796, familia Simcoe a părăsit Canada pentru totdeauna. Când a văzut pentru prima dată Anglia, doamna Simcoe a aşternut pe hârtie următoarele gânduri: „Ogoarele păreau atât de reci, atât de descurajante, posomorâte în lipsa strălucitorului nostru soare canadian”. Familia s- a retras pe moşia ei, cu săgeţile, arcurile şi canoele aduse din Canada. Iarna, dacă era suficientă zăpadă, se plimbau prin împrejurimi pe sania lor canadiană. Simcoe a murit în 1806, dar soţia sa a trăit până în 1850, la fel de curioasă, după cum se spunea, să audă veşti din Canada.

Din Noua Zeelandă până la Colonia Capului şi din Terranova până în Sri Lanka, provocările de care s-au lovit femeile din Imperiul Britanic au fost de cele mai multe ori aceleaşi: adaptarea la un mediu înconjurător nou, tratarea bolilor sau

a dorului de casă, administrarea gospodăriilor ori găsirea metodelor de divertisment. în India, perla Coroanei britanice, te loveai de toate aceste probleme şi chiar altele în plus. Era un teritoriu vast, vechi şi complicat, unde trăiau popoare şi religii diferite.

Prezenţa britanică în India a fost consemnată încă de pe vremea domniei reginei Elisabeta I. Odată cu trecerea secolelor, o entitate ce iniţial debutase ca societate comercială s-a transformat într-un guvern, Raj, a cărui autoritate se exercita asupra unei suprafeţe tot mai mari a subcontinentului. Până în secolul al XlX-lea însă, Compania Indiilor de Est nu a fost decât una dintre instituţiile influente pe aceste meleaguri. Britanicii, inclusiv femeile, care ajungeau în India erau de cele mai multe ori nişte aventurieri (sau mai rău de atât), obligaţi să-şi clădească propriul drum în cadrul societăţilor locale. A contat şi că nou-veniţii proveneau dintr-un continent ce încă nu îşi manifesta dorinţa de a domina lumea şi egoismul, aşa cum avea să se întâmple în cea de-a doua jumătate a secolului al XlX-lea. Era Europa Iluminismului, mai degrabă deschisă şi curioasă să cunoască alte civilizaţii, decât să le critice. Sir William Jones, judecător la Curtea Supremă de Justiţie din Calcutta, în anii 1780, şi renumit specialist în sanscrită, nu era în nici un caz singurul de părere că Asia era „doica ştiinţelor". în memoriile sale, doamna Maria Graham, care a cutreierat India în lung şi în lat la începutul anilor 1800, a notat pe un ton aprobator că „în absolut toate cărţile hinduse străvechi găsim fundamentele acelei moralităţi pure şi sănătoase ce are la bază natura omului

ca fiinţă raţională şi socială”. Elizabeth Plowden, al cărei soţ slujise ca ofiţer pentru conducătorul statului încă independent Awadh în anii 1780, a trăit ceva vreme în cosmopolitul oraş Lucknow, cunoscut pentru populaţia lui hindusă, musulmană şi creştină amestecată. Era invitată adesea la evenimentele organizate la Curte, studia farsi şi hindustani şi nutrea o mare pasiune pentru muzica indiană.
între britanici şi indieni s-au legat nenumărate prietenii şi nu era deloc neobişnuit ca bărbaţii britanici să ceară în căsătorie indience (deşi situaţia inversă era mai rar întâlnită). Nici copiii născuţi din asemenea mariaje nu erau priviţi cu trufie de către britanici, aşa cum avea să se întâmple ceva mai târziu. La un moment dat, în 1848, când tânăra Emily Metcalfe i s-a alăturat tatălui său care locuia la Delhi, unde ocupa funcţia de Rezident (cu alte cuvinte, cea mai de seamă oficialitate britanică din zonă), acesta a luat-o cu el în vizită la prietenii săi, printre care se numărau foarte multe persoane provenite din căsătorii mixte. Emily a povestit amuzată şi, aşa cum îmi place mie să cred, fără aere de superioritate, despre două surori bătrâne, deosebit de zdravene la trup, doamnele Foster şi Fuller, îmbrăcate în rochii albe de bumbac, „care se asemănau mai degrabă cu nişte cămăşi de noapte”. Erau „măslinii la ten şi vorbeau engleza cu un accent foarte bizar”. Acestea erau, a adăugat Emily, „nişte bătrânele extraordinare, iar fiii şi fiicele lor aveau relaţii sus-puse în armata britanică din India”. Până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când britanicii şi-au întărit puterea în India, celor două popoare nu le-a mai fost

atât de simplu să se amestece unul cu celălalt. Aroganţa uneia dintre tabere şi sentimentul de nelinişte sau resentimentele trăite de cealaltă nu au permis clădirea unei relaţii liniştite, cu atât mai puţin unei legături de prietenie bazate pe egalitate.

Minunata, energica — şi, odată ajunsă la vârsta mijlocie, îndrăzneaţa — Fanny Parkes, care a sosit la Calcutta în 1822, a avut norocul de a pune piciorul în India într-o perioadă de tranziţie, când încă mai existau conducători indieni puternici şi independenţi. În prima fază, a avut tendinţa de a-i desconsidera pe indieni şi ţara lor. Fructele indiene, a consemnat ea în paginile jurnalului, nu aveau absolut niciun gust; cântecele indienilor erau „ciudate”. în scrierile ei din primii ani petrecuţi pe subcontinent, indienii apar doar în rolul de slugi bucluca şe sau de personaje pitoreşti, precum fachirii şi dansatoarele. Treptat însă, datorită curiozităţii ei înnăscute, a început să-i studieze cu atenţie. După o perioadă de 4 ani petrecută la Calcutta, şi-a dat seama că nu cunoscuse niciodată vreo indiancă, în afara servitoarelor sau a vânzătoarelor, aşa că a aranjat astfel încât să fie invitată în cartierul dedicat femeilor, *zenana*, al unui hindus bogat din localitate. Deşi nu le-a considerat din cale afară de interesante pe femeile cunoscute atunci, aceasta avea să fie prima dintr-o lungă serie de asemenea întâlniri. Cu trecerea timpului, pe măsură ce se familiariza tot mai mult cu India şi devenea mai fluentă în limbile vorbite aici, le-a privit pe indience ca pe nişte curiozităţi, ba chiar şi-a făcut prietene printre ele.

Soţul ei, foarte puţin menţionat în toate jurnalele ei, a obţinut un post în nordul ţării, aşa că şi-au petrecut următorii io ani la Allahabad şi Cawnpore. A făcut faţă cu deosebit curaj arşiţei infernale din timpul verii, frigurilor, cutremurelor, invaziilor de lăcuste, şerpilor din băi ori termitelor care devorau dulapuri întregi, pline cu lenjerie de pat. India nu i se mai părea plictisitoare şi, pe măsură ce explora călare zonele rurale, a început să-i aprecieze frumuseţea. Deşi sociabila doamnă Parkes s-a integrat în micile comunităţi locale britanice, a intrat în contact şi cu indienii, jucând şah cu un localnic de vază din Cawnpore şi vizitând *zenana* din oraş. După ce şi-a instalat cortul în tabăra fostei regine din Gwalior, a petrecut săptămâni întregi acolo, bârfind cu ea şi cu femeile de la curte. Le distra când le arăta cum se călărea pe o parte, când îmbrăca rochii din cele purtate de membrii dinastiei Mahratta sau când încerca să urce pe unul dintre caii reginei. În momentul plecării de la curte, a notat în jurnalul ei: „Am petrecut atât de multe ore fericite, m-am amuzat asistând la viaţa de zi cu zi a localnicilor, observând obiceiurile şi ceremoniile lor religioase”. Pe parcursul unei vizite efectuate la Delhi, unde trăiau ultimii urmaşi ai mogulilor, o dinastie glorioasă odinioară, a fost prezentată unei prinţese mai în vârstă din familie care îşi ducea zilele printre splendorile în ruină ale palatului. Doamna Parkes a fost îngrozită de „mizerabila sărăcie în care trăiau urmaşii împăraţilor” şi şi-a plecat capul pentru a primi o simplă coroniţă de flori, a notat ea, „afişând un respect atât de

profund, de parcă în faţa ei s-ar fi aflat Regina Universului”.
Jurnalele ei abundă de amănunte pline de culoare, pentru că era interesată de absolut tot ce îi ieşea în cale: culoarea veşmintelor indiene, bijuteriile femeilor, luptele dintre elefanţi, vânătorile de tigri, acrobaţii şi jonglerii care veneau în bungaloul ei sau procesiunile şi festivalurile religioase. Datorită instinctelor ei de antropolog care doreşte să înţeleagă alte societăţi, studiindu-le din interior, jurnalele doamnei Parkes reprezintă mai mult decât un simplu volum de călătorii de calitate superioară. A asistat la ceremoniile anuale *Muharram* — când musulmanii, mai ales cei şiiţi, comemorează şi deplâng moartea lui Hussein, nepotul Profetului — şi a explicat simbolismul fiecărui element. La Allahabad, a luat parte la marea procesiune anuală, când pelerinii se strâng pentru a face rugăciunile ritualice, *puja*, şi a se scălda în Gange, şi a analizat miturile fondatoare ale acestui comportament şi deosebirile dintre credincioşii care soseau aici în număr mare. După ce a asistat la o reprezentaţie a marelui poem epic hindus *Ramlila*, a fost încurajată să studieze mitologia hindusă. Cerceta cu atâta ardoare obiceiurile şi credinţa hindusă, încât, a consemnat ea, prietenii ei au luat- o în râs şi i-au spus: „Ne aşteptăm să te vedem într-o zi la *puja* în fluviu”. A studiat şi Coranul. A învăţat farsi şi hindustani şi s-a pus la curent cu istoria Indiei.

Entuziasmul nu a împiedicat-o să critice acele practici pe care le considera nedrepte sau incorecte. A fost oripilată când a văzut o

văduvă obligată să se urce pe rugul funerar al soţului ei — pentru ca rudele sale să pună mâna pe moştenirea ei, aşa cum credea doamna Parkes — şi şi-a argumentat obiecţiile faţă de acest obicei cu un citat din cărţile sfinte hinduse. Era de părere că britanicii aveau dreptate să scoată în afara legii practica *sati,* dar le-a reamintit cititorilor ei că nu doar în India femeile aveau parte de un tratament prost. „Femeile de pretutindeni sunt văzute ca un fir de praf ce atârnă în balanţă atunci când interesele lor sunt cântărite faţă de cele ale bărbaţilor, iar eu m-aş bucura ca nicio văduvă să nu mai fie arsă pe rug pentru ca toate proprietăţile decedatului să treacă în mâinile fiului acestuia.”

Dimineaţa, când pleca în plimbare călare, obişnuia să culeagă plante şi flori. A ascultat de obiceiurile locale şi a plantat un smochin, „copacul sfânt”, lângă bungaloul ei. A plantat şi un rând de lilieci indieni, despre care se spunea că împrospătau aerul. Potrivit unui proverb local din cele pe care adora să le colecţioneze şi în care, probabil, că şi credea, cel care planta aceşti arbuşti ajungea cu un pas mai aproape de paradis. Acum dansurile indiene i se păreau graţioase, iar muzica „foarte drăguţă”. A luat lecţii de cântat la *sitar*. Pe femeile indiene îmbrăcate în sari le considera „remarcabil de graţioase”, spre deosebire de cele europene, care erau stânjenitoare şi mătăhăloase, „la fel de ţepene ca un homar în carapacea lui”, din cauza corsetelor. A început să aprecieze mâncarea indiană. Cât a locuit la noul ei prieten, colonelul William Linnaeus Gardner (al doilea prenume îl moştenise de la naşul său,

faimosul botanist suedez), a cerut să i se servească doar feluri indiene de mâncare pentru că i se păreau mai interesante decât cele europene. A încercat un *paan,* un amestec de frunze şi seminţe de betel şi mirodenii, folosit pe post de digestiv, pe care l-a catalogat ca fiind „foarte răcoritor”. Ori de câte ori o durea capul, lua opiul pe care i-l oferea un prieten indian. Se simţea pe dată mai bine, a notat ea, „şi începea să vorbească necontenit”.

La Cawnpore, a cerut să fie plimbată noaptea cu barca pe Gange pentru a se delecta cu „peisajul de basm” al festivalului anual Dîpâvali: „Pe fiecare templu, pe fiecare *ghăt* şi pe treptele ce coboară spre malul fluviului, sunt aşezate mii de lampioane mici, din cel mai jos punct al oraşului până pe cel mai înalt turn, urmărind liniile arhitecturii cu raze de lumină”. Nu şi-ar fi putut închipui niciodată,

consemnează Parkes, că
„posomorâta gară di

nCanwpore putea fi atât de frumoasă”. A ajuns să aprecieze varietatea şi frumuseţea arhitecturii indiene şi a fost îngrozită când guvernatorul general a propus vânzarea Taj Mahal-ului pentru marmura şi pietrele sale preţioase: „Să vinzi mausoleul ridicat peste o împărătească, care, prin frumuseţea lui extraordinară, este una dintre minunile lumii?” Ca şi cum guvernul britanic ar vinde minunata capelă de la Westminster Abbey, unde este îngropat Henric al Vll-lea, a remarcat ea.

Doamna Parkes şi-a petrecut foarte mult timp călătorind pe cont propriu, însoţită de slujitorii ei. „Cât de multe lucruri îţi pot delecta privirea în această frumoasă lume strălucitoare!” a exclamat ea. „Hoinărind de colo- colo cu un cort şi un pursânge arab de nădejde, ai putea fi veşnic fericit în India.” Şi probabil că mai avea şi alt motiv pentru care aventurile îi făceau atâta plăcere.

Emily Eden, sora lordului Auckland, guvernatorul general al Indiei la sfârşitul anilor 1830, a consemnat motivul din spatele călătoriilor doamnei Parkes: „**Are** un soţ care înnebuneşte mereu când vine sezonul rece, aşa încât ea susţine că este de datoria ei să-l părăsească şi să hoinărească prin ţară”. (Emily şi sora ei, pe care o chema tot Fanny, o considerau pe doamna Parkes destul de obositoare, căci insista să urmărească progresul realizat de guvernatorul general prin nordul Indiei şi îşi instala cortul în tabăra lor.)

Oriunde s-ar fi dus, doamna Parkes căuta punctele de atracţie din regiune: moschei, temple, monumente funerare, forturi în ruine, palate. A încremenit în faţa măreţului minaret

Qutb Minar din Delhi, pe care îl găsea deosebit de impresionant, mai ales noaptea: „Nu puteam să-mi iau ochii de la el; decorurile, atât de frumoase pe timpul zilei, umbrite şi pierdute în enormitatea clădirii, nu fac decât să-i dea un plus de grandoare. Am cutreierat printre colonade, în curtea cu frumoasele ei arcade, şi neam întors, împotriva voinţei noastre, la corturi”. A profitat din plin de materialele ei de desen, iar prima ediţie publicată a jurnalelor ei abundă de ilustraţii, realizate chiar de ea. A fost fermecată de o scenă pe care a văzut-o pe malul Gangelui: „un ciorchine perfect de temple hinduse frumoase, lipite unele de celelalte”. Şi, a adăugat ea uşurată: „Aici nu sunt europeni — prezenţa europenilor strică locurile”. A făcut la un moment dat o excursie cu barca în amonte pe Gange pentru a vedea Taj Mahal-ul, pe care l-a găsit chiar mai frumos decât se aşteptase. A ajuns în timpul Eid-ului, festivalul care marchează sfârşitul Ramadanului. Mulţimile numeroase de localnici îmbrăcaţi de sărbătoare au conferit un plus de frumuseţe scenei, scrie ea, „cu toate că privirea însetată de bun-gust se întorcea îndurerată şi enervată la vederea dezgustătoarelor pălării rotunde şi a veşmintelor băţoase ale domnilor europeni, precum şi a bonetelor la fel de urâte şi a rochiilor tot atât de ţepene şi lipsite de graţie ale englezoaicelor”. A fost şocată să afle că europenii organizau dansuri pe esplanada din marmură din faţa Taj Mahal- ului.
În această călătorie l-a cunoscut pe bărbatul care i-a devenit un prieten extraordinar — „un bun, senin, politicos, manierat şi distractiv tovarăş de drum” — şi, cu ajutorul căruia, a

intrat în familia lui pe jumătate indiană. Colonelul Gardner era fiul unui ofiţer britanic de armată, iar mama sa provenea dintr-o familie americană din vechea aristocraţie. Părinţii săi aleseseră tabăra britanicilor în Războiul American de Independenţă şi, la sfârşitul conflictului, familia s-a alăturat loialiştilor plecaţi în exil în lumea largă. William, care la acel moment avea doar 13 ani, s-a înrolat în armata britanică, dar după câţiva ani şi-a croit drum spre India ca ofiţer. Nu a mai părăsit niciodată această ţară. Pe când ajuta la soluţionarea unei dispute complexe stârnite de o moştenire princiară indiană, a întrezărit „cei mai frumoşi ochi negri din lume" privindu-l din *purdah*-ul unde stăteau femeile. Vrăjit doar de puterea acestor ochi, şi-a prezentat cererea în căsătorie şi a primit ceea ce s-a dovedit a fi o splendidă tânără prinţesă ca soţie devotată. Cei doi aveau să trăiască fericiţi foarte mulţi ani până la moartea sa. Ea a murit la câteva luni după decesul lui. Copiii lor au primit un amestec de nume indiene şi englezqti, dar în mare parte au fost crescuţi în conformitate cu datinile indiene. Doamna Parkes a fost încântată să onoreze invitaţia de a locui pe moşia colonelului Gardner de lângă Agra şi de a fi prezentă la nunta uneia dintre nepoatele sale cu un prinţ din dinastia mogulă. Ea ne-a lăsat din nou descrieri detaliate ale lucrurilor văzute în jur, de la veşmintele de nuntă până la ritualuri.

în 1839, doamna Parkes a părăsit India. Dezamăgirea ei la întoarcerea acasă ne aduce aminte de sentimentele doamnei Simcoe. „Când am debarcat, totul părea atât de mizerabil şi de

sărăcăcios, mai ales casele, construite doar din plăci de ardezie, susţinute de ambele părţi de acestea. Nu este de mirare că m-am simţit uşor dezgustată când am debarcat prima dată." A adus cât de multe obiecte a putut din India — „curiozităţile" de care era mândră, inclusiv colecţia ei de statuete înfăţişând zei hinduşi. La British Museum nu găseai obiecte atât de valoroase, a spus ea cu mândrie, „iar, dacă vorbim de Ganesha, n-au avut niciodată unul ca al meu, nici măcar în visele lor!" Când şi-a publicat jurnalele, a introdus o prefaţă în care a scris o invocaţie către zeul cu cap de elefant, patronul artelor şi ştiinţelor.
Fanny Parkes şi bărbaţi ca Gardner şi Sir Thomas Met- calfe, cu narghileaua şi pasiunea sa profundă pentru De- lhi (deţinea o minunată colecţie de tablouri înfăţişând clădiri, monumente şi locuitori ai oraşului, realizate de artişti indieni) erau ultimii reprezentanţi ai unei vechi lumi ce dispărea cu rapiditate. între conducători şi supuşi se căsca o prăpastie tot mai adâncă, peste care era greu să clădeşti o punte. Femeile britanice au fost adesea învinovăţite — în opinia mea, pe nedrept — pentru că se duceau în India în număr tot mai mare, graţie vapoarelor şi canalului Suez. în contextul în care Marea Britanie şi Europa începeau să domine mapamondul prin imperiile lor oficiale şi neoficiale, popoarele europene confundau din ce în ce mai des puterea — o putere temporară, după cum avea să se dovedească — cu superioritatea absolută, fie în domeniul ştiinţelor şi al tehnologiei, fie al valorilor şi instituţiilor. Transformarea Marii Britanii se producea şi pe alte planuri: devenea

din ce în ce mai strictă din punct de vedere moral, mai pudică şi mai puţin tolerantă cu alte culturi. Fanny Parkes privea cu cinism entuziasmul recent manifestat pentru evanghelism al funcţionarilor Companiei Indiilor de Est. „Mai mereu la Calcutta au loc reuniuni religioase, frecventate de oameni cărora nu le-a trecut niciodată până atunci prin gând să se roage, dar care acum invocă divinitatea pentru a cere salarii mari.” Cu toate acestea, influenţa crescândă a evanghelismului era un fenomen real, ce a dus atât la dispreţul faţă de religiile considerate la acel moment păgâne, cât şi la misiunea de a-i converti pe cei cufundaţi în întuneric, aşa cum erau consideraţi potrivit convingerilor vremii.

Până la jumătatea secolului al XlX-lea, britanicii din India Britanică deveniseră nişte funcţionari stricţi şi critici, foarte diferiţi de predecesorii lor, mai petrecăreţi şi aventuroşi. în plus, aveau convingerea că era în beneficiul Indiei ca ei să conducă ţara. în principiu, aceşti oameni recent sosiţi aici nu aveau niciun interes să se amestece cu indienii, iar după 1858, când Compania Indiilor de Est şi-a pierdut în cele din urmă influenţa în regiune, guvernul Indiei efectiv le-a interzis angajaţilor săi să se mai însoare cu femei indiene. Tot mai des, britanicii se descriau drept casta conducătoare, care, pentru a-şi apăra prestigiul, trebuia să se ţină departe de supuşii săi. Această mentalitate a influenţat comportamentul femeilor britanice. într-un roman scris de Maud Diver, o cunoscută scriitoare anglo-indiană, eroul, un ofiţer de armată, ţipă la nevasta lui în timp ce cuplul stă

în picioare, pe o plută, în mijlocul unui râu învolburat: „Ţine minte că qti o englezoaică într-o barcă plină de băştinaşi şi că femeile noaste *nu-s laşe”*. La bărbaţii britanici se manifesta un sentiment de spaimă: ei se temeau că în India, consoartele lor s-ar fi putut arăta slabe ori ar fi putut greşi, poate chiar că ar fi acceptat farmecele chipeşilor bărbaţi indieni. Sau că indienii s-ar fi putut răzvrăti brusc şi le-ar fi atacat, aşa cum făcuseră în 1857, necinstindu-le femeile.
în acel an, a avut loc o revoltă ce a zguduit India Britanică, declanşată chiar de unele dintre regimentele armatei Companiei Indiilor de Est şi susţinută de indienii care se opuneau conducerii britanice. Astăzi, naţionaliştii indieni o consideră primul război de independenţă al Indiei. Britanicii au restaurat ordinea, dar nu şi-au uitat niciodată ofiţerii doborâţi de propriii soldaţi, femeile şi copiii aruncaţi pe fundul fântânilor sau vânaţi prin zonele rurale. Chiar dacă au restabilit liniştea, din acel moment britanicii au realizat că indienii erau atât de numeroşi, iar ei, englezii, atât de puţini. în 1881, cu prilejul primului recensământ organizat pe teritoriul întregii Indii, dintr-un total de 250 de milioane de locuitori, doar 145 000 de locuitori se declarau europeni. Din când în când, în special în zilele dinaintea aniversării revoltei, printre membrii comunităţii britanice din India circulau zvonuri conform cărora se punea ceva la cale, se auzea că prin bazaruri erau lipite afişe ce îi îndemnau pe indieni să violeze femei europene.

De obicei, britanicii trebuiau să fie atenţi la chestiuni cotidiene: să adopte un

comportament suficient de demn ori să păstreze distanţa faţă de populaţia indigenă. Autorităţile cereau britanicelor să nu se implice în activităţi sociale cu localnicii, deoarece ar fi putut să scadă în ochii bărbaţilor indieni şi, aspect la fel de important, să stârnească probleme alimentând sensibilităţile indienilor. Comunitatea britanică din India era preocupată de orice ar fi putut sugera că femeile europene erau imorale sau uşuratice. Noile tehnologii, fotografia şi filmul, îi îngrijorau pe englezi. Când Maud Allan, artistă de varietăţi faimoasă pentru interpretarea *Dansului celor şapte văluri*, şi- a exprimat dorinţa de a face un turneu în India, înainte de Primul Război Mondial, guvernul Indiei a fost asaltat de petiţii semnate deopotrivă de bărbaţi şi femei, prin care era implorat să împiedice vizita. (Deşi guvernul a înţeles motivele îngrijorării, a fost neputincios în această privinţă.)

Totuşi, au mai fost câteva femei britanice, poate în număr mai mic decât în trecut, care s-au opus presiunilor de a se conforma şi s-au implicat în problemele Indiei şi ale indienilor. Unele dintre ele au sosit în ţară ca misionari, dascăli şi infirmiere, tocmai pentru a conlucra cu indienii. Un grup restrâns de personalităţi mai radicale, precum fiica amiralului englez, care se îmbrăca doar în vqminte indiene şi s-a aflat în slujba lui Mahatma Gan- dhi, au renunţat la valorile societăţii occidentale. Flora Annie Steel, căsătorită cu un funcţionar al Indian Civil Service (ICS), avea nenumăraţi prieteni indieni şi, când s-a întors în India cu scopul de a întreprinde cercetări pentru faimosul ei roman despre revolta indiană, a

preferat să-şi petreacă timpul cu aceştia, nu cu amicii ei britanici. Annette Akroyd a sosit în India în anii 1870 pentru a lucra împreună cu indienii liberali la proiecte de educare a femeilor. Deşi, în cele din urmă, s-a căsătorit cu Henry Beveridge, tot un funcţionar al ICS, a refuzat să ia parte la activităţile sociale nesfârşite, preferând, în schimb, să înveţe limba bengali şi să studieze limba farsi. Traducerile ei au adus pentru prima dată în atenţia vorbitorilor de engleză minunatele memorii ale lui Babur, primul împărat al Indiei din dinastia mogulilor. (Fiul ei, William Beveridge, avea să devină întemeietorul statului britanic al bunăstării.)
Spre sfârşitul dominaţiei britanice în India, Ursula Graham Bower a condus grupurile locale de cercetaşi la frontiera dintre India şi Burma, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, cu scopul de a strânge şi de a transmite informaţii despre japonezi. Comparată pe bună dreptate de revista *Time* cu o actriţă din filme, Graham Bower, care provenea dintr-o familie cu relaţii sus- puse din Marea Britanie, sosise în India în anii 1930 pentru a vizita un prieten şi pe fratele ei, aflat în slujba ICS şi detaşat în misiune în nord-estul Indiei. în timpul unei excursii în zonele rurale deluroase de lângă Kohima, capitala unei provincii din nord-est, i s-a întâmplat ceva ciudat când i-a zărit pentru prima dată pe membrii tribului Naga şi a admirat dealurile şi vârfurile munţilor din depărtare: „Peisajul m-a atras aşa cum nu mă atrăsese nimic din ceea ce cunoscusem până la acel moment, cu o forţă ce părea să se ridice deasupra trupului, o forţă ce

nu aparţinea acestei lumi”. A simţit că se reîntorsese într-o lume de care fusese înstrăinată în mod inexplicabil.
Membrii comunităţii britanice din regiune şi majoritatea funcţionarilor au considerat-o nebună pentru că îşi dorea să locuiască singură pe dealuri, dar ea nu i-a băgat în seamă. Cu sprijinul antropologilor din Marea Britanie, a devenit antropolog şi fotograf, consemnând amănunte din viaţa şi obiceiurile tribului Naga. Potrivit descrierilor agenţilor guvernamentali, membrii acestui trib aveau reputaţia de a fi nişte oameni sălbatici şi dificili, posibil vânători de capete. Treptat însă, ea le-a câştigat încrederea şi, în cele din urmă, prietenia — pentru că administra o mică farmacie, dar mai degrabă, bănuiesc eu, pentru că le-a arătat cât se putea de clar că îi simpatiza şi că avea încredere în ei. Unii dintre ei au început să o considere reîncarnarea unei zeităţi locale.
în 1942, în timp ce forţele japoneze străbăteau ca un tăvălug Asia, traversând Burma în direcţia Indiei, lui Graham Bower i s-a cerut să conducă un grup alcătuit din membrii triburilor locale pentru a strânge informaţiile secrete absolut necesare. Munca lor a fost deosebit de valoroasă şi a ajutat forţele britanice să se pregătească pentru marea ofensivă a japonezilor din 1944 asupra provinciei Kohima. Dacă regiunea ar fi fost cucerită, rutele de aprovizionare de o importanţă crucială ce legau India de China liberă a lui Jiang Jieshi ar fi fost pierdute. Jiang Jieshi ar fi fost nevoit să ceară încheierea păcii. India, la rândul ei, ar fi fost ameninţată, iar naţionaliştii indieni s- ar fi ridicat împotriva britanicilor — cel puţin aşa

sperau japonezii. Graham Bower şi echipa ei au ajutat comandamentul britanic, oferindu-le informaţii de care avea nevoie disperată despre dimensiunea, amplasarea şi înzestrarea militară a trupelor japoneze. (Japonezii i-au recunoscut meritele punând o recompensă pe capul ei.) La sfârşitul războiului, a fost răsplătită cu diverse onoruri, inclusiv cu Medalia Comemorativă „Lawrence al Ara- biei". A cunoscut şi s-a căsătorit cu un englez la fel de neconvenţional ca ea, de asemenea un mare admirator al dealurilor din India. S-au căsătorit într-o biserică din Shillong, dar prietenii ei din tribul Naga au recunoscut mariajul de abia după ce au fost căsătoriţi potrivit ritualului lor.
Lupta femeilor cu obstacolele impuse de societate în privinţa lor le-a călit şi le-a întărit, ceea ce constituie o explicaţie plauzibilă pentru faptul că femeile au fost unele dintre cele mai mari aventuriere din secolele XIX-XX. Să ne gândim la Gertrude Bell, poreclită „Regina Deşertului", care a străbătut cea mai mare parte a Siriei şi Irakului de astăzi înaintea Primului Război Mondial, când aceste teritorii încă făceau parte din Imperiul Otoman; la Dervla Murphy, care a călătorit singură cu bicicleta din Europa până în India în anii 1960 (şi a mai întreprins multe alte aventuri de atunci); la Dorothy Carrington, fiica unui general-maior britanic, care s-a stabilit în Corsica în anii 1950 şi a explorat insula şi regiunile ei puţin cunoscute într-o perioadă când o astfel de acţiune era periculoasă şi riscantă; sau la Freya Stark, care a străbătut teritorii vaste din Orientul Mijlociu şi Afganistan. A călătorit prin Afganistan şi apoi prin Iran cu un Land Rover

pe când avea peste 70 de ani şi călare înapoi în Anna- purna la vârsta de 80 de ani. În mod bizar, femei atât de cutezătoare precum cele menţionate mai sus nu au fost întotdeauna şi mari feministe: cu prilejul celei de a 70-a aniversări, Freya Stark a invitat doar bărbaţi la cină, în timp ce Gertrude Bell se opunea sufragiului pentru femei şi le dispreţuia pe majoritatea reprezentantelor sexului frumos pe care le cunoştea. „Ce păcat”, a exclamat la un moment dat cu voce tare în faţa unei proaspete mirese, „că tineri englezi cu un viitor atât de promiţător se căsătoresc cu femei atât de proaste.”

În timp ce unele aventuriere se mulţumeau să exploreze şi să consemneze ceea ce vedeau, altele, asemenea lui Gertrude Bell, au devenit susţinătoarele devotate ale lumilor necunoscute cu care intrau în contact — în cazul lui Bell, a popoarelor arabe din Orientul Mijlociu. Beneficiind de ajutorul tatălui ei, un individ bogat şi părinte îngăduitor, Bell a petrecut aici o perioadă îndelungată înainte de izbucnirea Primului Război Mondial şi a legat relaţii de o importanţă crucială şi cu arabii, şi cu britanicii — de exemplu, cu T.E. Lawrence —, care aveau să joace, alături de ea, un rol important în trasarea noii hărţi a regiunii după război. Dând dovadă de pragmatism, autorităţile au recunoscut cunoştinţele şi expertiza ei excepţională, iar, în 1915, i-au oferit un post în cadrul serviciului militar britanic de informaţii. Era deosebit de inteligentă, sigură de sine şi autoritară. Spera să creeze noi state arabe pe ruinele Imperiului Otoman, în special un stat

mai mare având centrul în Mesopotamia, pe teritoriul dintre Tigru şi Eufrat. A obţinut cel puţin o parte din ceea ce şi-a dorit. Fiind, de fapt, singura femeie cu un rol semnificativ în negocierile pentru pace de la sfârşitul războiului, a pledat pe lângă politicienii importanţi reuniţi la Paris şi a contribuit la crearea statului Irak („ţara prevăzută cu toate cele necesare"). A redactat o bună parte din constituţia noii ţări pe masa ei din lemn gravată, de la Bagdad, şi l-a ales pe noul conducător, Fai- sal, prinţul din dinastia haşemită care luptase alături de Lawrence în revolta arabă împotriva otomanilor. Cu toate acestea, nu a obţinut tot ceea ce sperase. întemeierea noului stat nu a slujit la îngrădirea sentimentelor naţionaliste arabe sau la consolidarea influenţei britanice asupra arabilor, aşa cum visase ea. La drept vorbind, s-a întâmplat exact opusul. Naţionaliştii arabi s-au întors împotriva Marii Britanii, considerând-o principalul lor oponent, în timp ce Faisal avea propriile sale planuri. El a marginalizat-o treptat pe Bell, care, în 1926, s-a sinucis.
în ultimii ani, Gertrude Bell a fost redescoperită datorită noilor biografii publicate şi, ceva mai recent, printr-un film, *Queen of the Desert,* cu Nicole Kidman în rolul principal.
Şi Edith Durham s-a aflat la Paris la sfârşitul Primului Război Mondial şi a pledat pe lângă oamenii de stat din întreaga lume pentru o regiune pe care o îndrăgea şi o cunoştea. Nu a fost ascultată însă, aşa cum s-a întâmplat în cazul Gertrudei Bell. Durham nu avea relaţiile, influenţa şi farmecul lui Bell. în plus, susţinea cauza Albaniei, o ţară balcanică mică şi săracă,

nu a Orientului Mijlociu, o regiune bogată în petrol şi având o importanţă strategică deosebită. Deşi s-a scris o cane despre Durham, iar numele ei este menţionat sporadic în istoria Balcanilor, sunt şanse foarte mici să se toarne vreodată un film despre viaţa ei. Pur şi simplu, personalitatea ei şi cauza pentru care a luptat nu erau atât de importante. Totuşi, Durham este o persoană la fel de fascinantă ca Bell. Asemenea lui Bell, ea a ignorat uzanţele vremii şi aşteptările familiei sale şi a înfruntat mari pericole călătorind prin locuri necunoscute multor europeni. Balcanii (din care, în general, se afirmă că fac pane zonele muntoase ce se întind spre sud, din Serbia, România şi Bulgaria înspre Marea Egee), aflaţi în extremitatea sud-estică a Europei, erau o regiune înapoiată, cu reţele de comunicaţie slabe, ceea ce îi descuraja pe călătorii străini. Şi, întrucât cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice se aflase sub stăpânirea Imperiului Otoman încă din secolul al XVI-lea, locuitorii săi erau consideraţi diferiţi şi puţin bizari. Europenii din alte părţi ale continentului au descoperit peninsula tocmai în secolul al XIX-lea, când naţiunile balcanice au început să se elibereze rând pe rând de sub jugul otoman şi să se modernizeze. Edith Durham s-a numărat printre aceşti călători. Asemenea lui
Bell, aflată undeva mai la est, şi ea s-a îndrăgostit de culturile locale şi s-a cufundat în studiu, învăţând despre popoarele pe care le întâlnea şi încercând, spera ea, să le ajute. Asemenea multor altor exploratori, printre care şi Bell, Durham era curajoasă, încăpăţânată, loială prietenilor ei şi curioasă. Era, în acelaşi

timp, obraznică, intolerantă şi exasperantă. Din păcate pentru ea, a iubit nespus un bărbat căruia nu i-a trezit niciun interes şi un popor, albanezii, pe care nu a reuşit niciodată să-l ajute pe cât de mult şi-a dorit. O fotografie timpurie ne înfăţişează o tânără femeie deosebit de frumoasă, cu un profil superb, o gură senzuală, păr bogat şi negru, însă, pe măsură ce a îmbătrânit, Durham şi-a pierdut din frumuseţe. Nu că i-ar fi păsat cine ştie ce. Spre deosebire de Gertrude Bell, care trebuia să poarte cele mai recente articole de îmbrăcăminte în vogă la Londra, Edith Durham punea pe ea hainele pe care le avea la îndemână şi care erau realizate dintr-un material rezistent. Aubrey Herbert, fiul mai mic al Earl-ului de Carnarvon, a cunoscut-o prima dată în vara lui 1913, când amândoi erau implicaţi în activităţi de ajutorare a refugiaţilor din Balcani. A descris-o astfel într-o scrisoare către soţia sa: „îşi taie părul scurt ca un bărbat, vorbeşte cu accent cockney, iar privirea îi fuge de colo-colo. Este inteligentă, agresivă şi competitivă, dar chiar a făcut foarte multe lucruri pentru oamenii aceştia". în timp, fără tragere de inimă, charismaticul tânăr aristocrat (ulterior a devenit sursa de inspiraţie pentru eroul lui John Buchan din romanul *Greenmantle)* şi englezoaica de vârstă mijlocie lipsită de graţie vor ajunge să-şi poarte respect reciproc şi să lege o oarecare prietenie, colaborând pentru cauza albanezilor.

Născută la Londra, în 1863, Durham era cea mai mare dintre 9 copii şi provenea dintr-o familie tipică pentru clasa de mijloc. Din motive neclare, toţi copiii, cu excepţia lui Edith, au

avut parte de educaţie bună. în timp ce ea a cochetat cu artele, fraţii ei au devenit doctori şi ingineri, iar două dintre surori au urmat cursurile Girton College de la Cambridge. Când tatăl ei, un distins chirurg, a murit pe neaşteptate, familia s-a pus de acord ca Edith să rămână acasă purtând de grijă mamei ei, acum invalidă. Ulterior, Edith a spus că s-a simţit prinsă într-o capcană: „Viitorul se căsca în faţa mea sub forma unor ani nesfârşiţi de monotonie posomorâtă şi nu aveam nicio speranţă să ies din această situaţie". A devenit din ce în ce mai deprimată, iar în 1900 a suferit o cădere nervoasă. Pentru a se relaxa, doctorul i-a recomandat să călătorească, iar familia ei a fost de acord să-i ofere două luni în fiecare an departe de mama ei. Nu se aşteptau ca Edith să aleagă Balcanii, cea mai nelegiuită şi turbulentă zonă din Europa, pentru a se recupera.

Se pare că a ales Balcanii din dorinţa disperată de a brava — „într-un fel, un glonţ ar fi fost o cale de ieşire" —, dar, mai important de atât, pentru că regiunea i se părea exotică, misterioasă, palpitantă, un loc ce părea să aparţină unei epoci din trecut. Era şi un teritoriu complet diferit de viaţa aşezată şi convenţională pe care o dusese la Londra. Deşi iniţial a fost dezamăgită când a ajuns pentru prima dată la ţărmul Dalmaţiei, unde austriecii impuseseră legea şi ordinea şi erau ocupaţi să introducă roadele civilizaţiei — cum ar fi, de exemplu, sistematizarea străzilor şi canalizarea —, la puţină vreme după aceea a descoperit dealurile şi munţii din Muntene- gru, „o izolare profundă şi o sălbăticie pură", iar mai apoi

regiunile îndepărtate, aflate la altitudini mai mari, din nordul Albaniei. Versurile unui cântec, reproduse în primele pagini ale celui mai cunoscut volum al ei, *High Albania*, explică în câteva cuvinte atracţia pe care Balcanii o exercitau asupra autoarei:

Oh, ne-am întors în Balcani, înapoi la bucurie şi durere. Ce dacă arde, suflă sau ninge! Ne-am întors în Balcani, înapoi, unde mâine repede poate muri, Cu o gaură în inimă sau un glonţ în cap. înapoi, unde pasiunile sunt iuţi şi roşii. Oh, am revenit în Balcani!

Până în 1906, când a murit mama ei şi a primit astfel deplină libertate să stea după pofta inimii în Balcani, lui Durham deja i se dusese faima de incredibilă aventurieră şi scriitoare şi unul dintre cei mai de vază experţi în problemele Balcanilor. Călătorind adesea pe cont propriu, însoţită doar de o călăuză, a explorat puţinele teritorii europene rămase sub ocupaţie otomană, precum Macedonia şi Albania, provinciile austriece Bosnia şi Herţego- vina şi statele independente Serbia şi Muntenegru. Câteodată era primul străin şi, în mod sigur, prima femeie străină care ajungea să viziteze mănăstiri şi biserici izolate. în timp ce înainta hurducăind pe drumuri înnămolite, călare pe măgar, accepta şi chiar întâmpina cu bucurie disconfortul şi pericolele. Dormea pe câmpuri, în hambare ori în hanuri murdare. Ignora cu desăvârşire avertismentele despre bandiţi şi localnici ostili. „Aşa sălbatici cum sunt albanezii", a scris ea nepăsătoare în una dintre cărţile ei, „mi s-a spus în repetate rânduri că nu atacă niciodată femei." Oriunde s-ar fi dus, atrăgea mulţimi curioase de oameni, care o bombardau cu întrebări. De ce nu era

căsătorită? Era, într-adevăr, verişoară cu regele Angliei?

Deşi prima ei carte a fost despre Serbia, nu i-a avut niciodată la inimă pe sârbi, căci îi considera scunzi şi urâţi — spre deosebire de chipeşii „giganţi" muntenegreni —, dar şi plictisitori, căci beau întotdeauna apă. în 1904, a ajuns să cunoască mai bine Macedonia, unde a administrat un spital şi o operaţiune de ajutorare pentru refugiaţii albanezi, strămutaţi cu sălbăticie după o revoltă eşuată împotriva otomanilor. în cele din urmă, i-a găsit pe macedoneni deosebit de enervanţi, iar superstiţiile lor o scoteau din minţi. Pentru o vreme, Muntenegru a fost regiunea ei preferată din Balcani. S-a împrietenit cu Nicolae, bătrânul rege şiret, cu care obişnuia să-şi petreacă timpul la bârfe în micul său palat, deşi o deranjau semnele modernităţii ce apăreau treptat şi aici — lumina electrică, folosită pe bulevardul principal al capitalei Ce- tinje, şi editarea unui ziar. „Muntenegru va fi acum mai puţin fericit", a spus ea. în opinia ei, cele mai fericite state balcanice erau cele cu puţine ziare.

Până în 1911, ajunsese din ce în ce mai deziluzionată de Nicolae şi suspicioasă în privinţa încercărilor sale de a-şi mări puterea şi de a extinde teritoriile dinastiei sale. Pe atunci lucra în Muntenegru pentru o altă operaţiune de ajutorare, al cărei scop era să ofere îmbrăcăminte şi alimente refugiaţilor, în mare parte albanezi, care fugiseră din Kosovo după ce otomanii înăbuşiseră cu brutalitate şi violenţă o altă revoltă. Cosea cămăşi şi repara pantofi în camera ei de hotel, care pe timpul

caniculei verii a început să miroasă puternic din cauza pielii insuficient uscate. A fost şocată să afle că Nicolae părea dispus să-i abandoneze pe refugiaţi şi să revendice o suprafaţă cât mai mare cu putinţă din teritoriile albaneze de la otomani. Pe parcursul Războaielor Balcanice din 1912 şi 1913, a ajuns să-l deteste atât pe Nicolae, cât şi regatul său pentru cruzimile comise împotriva albanezilor. Potrivit unui observator, ceea ce a determinat-o să o termine definitiv cu această ţară a fost momentul în care s-a uitat în sacul unui luptător muntenegrean şi a găsit aici prada sa: 60 de nasuri. Şi-a transferat devotamentul şi energia extraordinară în slujba cauzei independenţei albaneze.
Albanezii o atrăseseră încă de pe vremea primelor ei vizite în Balcani. în 1900, văzuse undeva în depărtare munţii din nordul Albaniei şi tânjise să-i exploreze. Anul următor, s-a alăturat unui grup de francezi care călătoreau dincolo de lacul Ohrid, înspre Shkoder (Scutari), un important oraş comercial situat lângă munţi, pe care puţini străini îl vizitaseră. Tovarăşii ei francezi de călătorie s-au făcut nevăzuţi după ce vasul lor a debarcat în port, aşa că, însoţită de un băieţel pe post de ghid, a pornit pe străzile înguste în căutarea unui hotel. „Nici că pot descrie în cuvinte mulţimea de sălbatici care roiesc într-o continuă agitaţie...", a scris ea. A văzut bărbaţi cu o înfăţişare feroce, sosiţi din munţi, „înarmaţi până în dinţi cu magnifice arme din argint" şi femeile creştine din oraş, îmbrăcate în „alb şi stacojiu, acoperite cu monede, nasturi din argint şi broderii". S-a simţit copleşită: „Răgetele

imposibil de pronunţat, mizeria şi splendoarea, mormanele de piei proaspăt jupuite ce sfârâiau la soare, zornăitul şi şerpuitul animalelor de povară, caprele, vitele, carele trase de boi şi praful". I-a plăcut totul la nebunie.
Până în 1904, a făcut în cele din urmă o expediţie prelungită în munţii din nordul Albaniei. Singurul ei tovarăş de drum a fost un albanez creştin care împărţea Biblii, o activitate potenţial periculoasă într-o zonă ce încă ţinea de Imperiul Otoman şi unde o bună parte a albanezilor erau musulmani. „Eu sunt prima englezoaică sosită aici de când s-a făcut lumea", a spus ea cu mândrie despre un oraş, „unde păşiseră foarte puţini străini de orice naţie". A fost întâmpinată călduros de albanezi, care îşi închipuiau că era bogată şi puternică. Şi le-a răspuns arătându-le o afecţiune profundă. Era fascinată de satele izolate şi de stilul de viaţă neschimbat vreme de secole, în special în zonele pe care ea le numea Albania de Sus. A ajuns să Ie împărtăşească resentimentele — ei, ilirii, locuitorii iniţiali ai Balcanilor, fuseseră strămutaţi de slavii care sosiseră în număr din ce în ce mai mare în peninsulă pe parcursul secolelor. Şi dorea să explice lumii înconjurătoare ce erau albanezii, în speranţa că ar fi putut obţine sprijin pentru cauza independenţei albaneze de sub Imperiul Otoman. De asemenea, Ia fel ca primii naţionalişti albanezi, se temea că statele balcanice deja independente — Grecia, Serbia şi Muntenegru — doreau să ocupe teritoriile locuite de albanezi pe măsură ce puterea Imperiului Otoman scădea tot mai mult.

în 1908, a întreprins câteva călătorii în munţi pentru a strânge materiale pentru o carte pe care avea să o publice sub numele de *High Albania,* prima cu un astfel de subiect. A fost o istorie a Albaniei, dar, în acelaşi timp, şi o lucrare importantă de etnografie, unde autoarea analiza triburile, legile, miturile şi obiceiurile din nordul ţării. Volumul este ilustrat cu fotografiile şi schiţele realizate de Durham, ce înfăţişează oameni, podoabele acestora, chiar şi diferitele coafuri ale bărbaţilor. Durham scrie despre tatuajele elaborate ale femeilor, obicei pe care ea îl consideră un ritual străvechi al ilirilor, şi încearcă să înţeleagă cutuma adânc înrădăcinată a „conflictului de sânge”—. Cartea ei a fost controversată: a fost acuzată fie că a exagerat asprimea traiului din Balcani, fie că nu a condamnat suficient modul de viaţă al popoarelor de aici. „Pe aproape fiecare pagină”, a spus un critic literar, „găseşte poveşti despre bărbaţi împuşcaţi, gata să împuşte sau care se fălesc cu poveştile despre crimele comise. Domnişoara Durham pare să împărtăşească exaltarea ce îi cuprinde [pe albanezi] când se laudă că omoară alţi oameni.”
Durham nu s-a lăsat demoralizată. Avea sentimentul tot mai puternic că destinul ei era să-i ajute pe albanezi, care pentru ea erau deopotrivă romantici şi victime, un popor fără prieteni, cu prea mulţi duşmani şi prea multe diviziuni interne. Vecinii lor doreau să îşi însuşească teritoriile lor. Cu toate acestea, nici albanezii înşişi, dezbinaţi între creştini şi musulmani, între nord şi sud, dar şi de sângeroasa rivalitate dintre clanuri, nu aveau o

singură opinie, ceea ce o înfuria şi o descuraja pe Durham, care se temea că lipsa de unitate a albanezilor avea să-i arunce în mâinile statelor vecine prădătoare. Faptul că i se spunea Regina Albaniei şi că era întâmpinată cu stima de rigoare oriunde s-ar fi dus îi făcea o deosebită plăcere. Şi- a asumat sarcina de a-i elibera pe albanezi de sub stăpânirea otomană şi a le oferi propria ţară. Recunoştea că, din cauza amestecului de populaţii din Balcani, trasarea de graniţe era o chestiune dificilă, dar nutrea speranţe, optimiste de altfel, că oamenii de diferite naţionalităţi şi religii ar fi putut colabora.
Şi-a unit forţele cu Aubrey Herbert pentru a pune bazele Societăţii Anglo-Albaneze. în 1912, după ce Primul Război Balcanic a lăsat în urmă mii de albanezi refugiaţi în Grecia, Serbia şi Muntenegru, ciudatul cuplu a făcut lobby Ia Londra pentru Albania independentă. Când Marile Puteri, mânate de propriile interese, au acceptat propunerea, Societatea Anglo-Albaneză a agitat cu succes spiritele pentru a împiedica Grecia să ocupe o suprafaţă prea mare din teritoriile albaneze de la sud.
în 1914, când a izbucnit Primul Război Mondial, Durham a fost nevoită să se întoarcă în Anglia. în timp ce nava la bordul căreia se afla se îndepărta de portul albanez Vlore, Durham s-a simţit singură printre restul pasagerilor: „Trecuseră ani de zile de când nu mă mai aflasem în mijlocul unei mulţimi numeroase de englezi", a scris ea. „Mi se păreau o rasă bizară." Odată ajunsă acasă, a intrat în depresie când a aflat că Marea Britanie lupta alături de tabăra detestatei Serbii. Şi-a petrecut

anii de război scriind cartea *Twenty Years of Balkan Tangle* cu scopul de a prezenta necunoscătorilor această regiune. Când s-a sfârşit războiul, ea şi Herbert au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru a promova interesele Albaniei cu prilejul acordurilor de pace. Cei doi au cerut, fără succes, ca reprezentanţii poporului albanez să primească permisiunea de a călători la Paris pentru a putea lua cuvântul în cadrul conferinţei de pace organizate în capitala franceză. Au repurtat mai mult succes cu cealaltă revendicare — ca Albania să fie acceptată în Liga Naţiunilor.

în 1921, cu sănătatea Ia pământ din cauza anilor nesfârşiţi de călătorii în condiţii dificile, Durham a făcut un ultim drum în Albania. A fost întâmpinată călduros şi a vizitat unele dintre locurile ce îi purtau acum numele, dar a fost încercată de sentimente amestecate. Nu-i plăceau nenumăratele semne de schimbare şi străinii care soseau aici să trăiască şi să muncească: .Albania", a scris ea, „nu mai este Albania, dacă aici sunt străini". Nu s-a mai întors niciodată. Tot restul vieţii ei a muncit în continuare în slujba Albaniei, pe cât de bine posibil, dar în cercurile restrânse din Marea Britanie în care oamenilor le păsa de problemele Balcanilor, era văzută tot mai des ca o persoană excentrică, în dezacord cu opinia publică britanică. A murit în 1944, visând ca sfârşitul războiului să aducă Albaniei zile mai bune. Din fericire, nu a trăit să vadă anii lungi de agonie suferiţi de Albania sub conducerea unuia dintre cei mai extravaganţi şi îngrozitori lideri comunişti.

Când a murit, regele Zogu al Albaniei, aflat în exil, pe care Durham nu-l avusese niciodată la inimă, i-a dedicat un epitaf generos: ‚Albanezii nu au uitat-o niciodată şi nici nu o vor uita vreodată pe această englezoaică. în munţii pe care i-a cunoscut atât de bine, ecourile morţii ei vor răsuna, din pisc în pisc”. în perioada comunistă, guvernul a avut grijă ca Durham să fie dată uitării, dar odată cu reinstaurarea regimului democratic, în anii 1990, lumea a început să-şi aducă aminte de numele ei, ce apare din nou pe străzile şi în şcolile din Albania.

Dacă istoria ar fi o casă, atunci portretele unora dintre strămoşii noştri ar fi afişate cu mândrie pe pereţi, în timp ce altele ar fi trimise în debarale sau poduri prăfuite. Astăzi ne aducem aminte de Gertrude Bell pentru că a contribuit la întemeierea Irakului şi a Orientului Mijlociu modern — chiar dacă moştenirea lăsată de ea se năruieş- te în prezent. Edith Durham a jucat un rol secundar în apariţia Albaniei independente în 1912, motiv pentru care a câştigat un loc modest în istoria recentă a Balcanilor. Calităţi admirabile în sine precum curiozitatea, cutezanţa şi dorinţa de a explora tărâmuri necunoscute nu garantează o faimă durabilă. Canadienii aproape că au uitat cu desăvârşire de doamna Simcoe până în anii 1960, când jurnalul ei a fost redescoperit şi publicat. Nu a avut o influenţă de durată asupra societăţii canadiene. Memoriile lui Fanny Parkes, publicate în 1850, nu au fost reeditate până în anii 1970, iar personalitatea ei era cunoscută unui grup restrâns de persoane, care, asemenea mie, stu-

diau istoria britanicilor din India. Cu toate acestea, este important că fiecare dintre aceste persoane, faimoase sau obscure, a lăsat în urmă consemnări despre propria viaţă şi locurile vizitate. Din această cauză, noi le rămânem profund îndatoraţi. Răsar din trecut pentru a ne capta atenţia şi a ne reaminti că şi ele au fost fiinţe umane, la fel ca noi, şi că, prin moştenirea scrierilor lor, ne permit să scriem istoria.

— *Gjakmarrja* (în albaneză) înseamnă literalmente „a lua sânge”. *(N. red.)*

Pe Observatorii

Pe 17 mai 1824, un grup de bărbaţi s-a aşezat în jurul unui şemineu în încăpătorul salon de la etaj al Editurii John Murray. Firma, care există şi astăzi, era Ia acel moment relativ recent deschisă, dar era deja cunoscută, deoarece publicase scriitori excepţionali, printre care Jane Austen şi Sir Walter Scott. Tipărise şi lucrările celebrului lord Byron, ale cărui memorii erau motivul reuniunii din acea zi de primăvară. Byron, care fusese izgonit din Anglia din cauza comportamentului său depravat, scrisese în grabă manuscrisul cu câţiva ani în urmă „în cel mai iscusit, fervent stil al meu în maniera lui Caravaggio”, apoi îl încredinţase prietenului său, poetul irlandez Tho- mas Moore, să-l ţină la loc sigur. Cum Byron murise ceva mai devreme în aceeaşi lună la Missolonghi, în timpul Războiului de Independenţă al Greciei, Moore, în calitate de executor literar, trebuia să ia o hotărâre în privinţa manuscriselor ce îi fuseseră încredinţate.Moore şi alte câteva persoane citiseră deja memoriile. Lady Caroline Lamb,

una dintre nenumăratele amante ale lui Byron, le catalogase drept nişte scrieri „lipsite de valoare — un simplu caiet de maculatură”. Lordul John Russell, un politician liberal important, era de părere că manuscrisele lui Byron despre tinereţea şi perioada petrecută în Grecia conţineau „descrieri uluitoare”, deşi a recunoscut că „trei sau patru pagini erau prea obscene şi neadecvate publicării”. Tocmai obscenitatea şi potenţialul scandal pe care îl puteau stârni aceste scrieri erau aspectele ce îl îngrijorau pe John Hobhouse, un prieten apropiat de-a lui Byron din tinereţe, la rândul său poet plin de aspiraţii. În timp ce reputaţia şi aşa proastă a lui Byron se înrăutăţise, Hobhouse devenise membru al parlamentului şi o persoană din ce în ce mai respectabilă. Poate că se temea ca reputaţia lui să nu fie afectată în cazul în care memoriile ar fi fost făcute publice; poate că ajunsese să deteste realizările mult mai mari ale lui Byron în domeniul poeziei. „După ce am suferit un prim acces de furie”, a scris ulterior Hobhouse, „m-am decis să nu mai pierd timpul şi să-mi fac datoria, apărând tot ce-mi mai rămăsese de pe urma preaiubitului meu prieten — faima sa.” Ştia că avea sprijinul a două femei cu voinţă de fier: Annabella, soţia înstrăinată a lui Byron, şi Augusta Leigh, sora sa vitregă, pe care multă lume o bănuia că ar fi avut o aventură cu Byron. Cele două femei îşi trimiseseră reprezentaţii la reuniune. Moore pledase în favoarea ideii ca memoriile să fie păstrate, chiar dacă ar fi trebuit ţinute sub lacăt vreme de ani de zile, dar acum se afla într-o poziţie izolată, căci John Murray căzuse pradă presiunii exercitate de familia lui Byron

şi de prietenii acesteia. Aşa că Moore i-a privit neputincios cum au distrus manuscrisul şi au aruncat paginile pe foc. De atunci, biografi, istorici literari şi oameni pur şi simplu curioşi să afle despre vieţile intime ale altora au regretat această pierdere.

Istoria ne oferă nenumărate asemenea exemple de arhive personale distruse sau atent verificate şi ajustate, fie pentru a proteja reputaţia decedatului, fie pentru a-i cruţa pe cei rămaşi în viaţă. Sora lui Jane Austen a ars epistolele scriitoarei; nu s-a aflat niciodată motivul exact pentru care a procedat astfel. Văduva unui alt faimos răposat, marele explorator Sir Richard Burton, a susţinut că, în 1891, ar fi avut o viziune în care a fost

vizitată de soţul ei mort
pe când stătea în dreptul
vetrei gândindu-se cum
să procedeze cu scrierile
sale — printre multe alte
informaţii, lucrările
conţineau descrieri
grafice ale practicilor
sexuale întâlnite de autor
în călătoriile sale pri

nOrientul Mijlociu şi India. „Arde-le!”, i-ar fi spus el în viziune, iar ea l-a ascultat. Poetul Ted Hughes a distrus ultimul jurnal al Sylviei Plath pentru că nu a vrut ca acesta să fie citit de copiii ei. Thomas Hardy a ars ceea ce a numit „jurnalele diabolice” ale primei sale soţii şi şi-a dictat propria biografie celei de-a doua neveste, lucrare ce avea să fie publicată după moartea lui pe numele ei. Guvernul chinez a confiscat jurnalul pe care infama doamnă Mao l-a scris în închisoare, în ultimii ei ani de viaţă. Nu se ştie ce s-a întâmplat cu el. Câteodată arhivele şi bibliotecile — memoria colectivă a unui popor — devin în mod intenţionat ţinte pe timp de război. în anii 1990, când Iugoslavia a căzut pradă violenţelor şi s-a destrămat, naţionaliştii sârbi au bombardat Biblioteca Naţională a Bosniei din Sarajevo. Cei aflaţi la faţa locului mi-au povestit că au văzut manuscrise otomane de o valoare inestimabilă plutind prin aer, mistuite de flăcări, dezintegrându-se şi făcându-se scrum sub ochii lor.
Şoarecii, termitele, incendiile şi inundaţiile distrug documentele în egală măsură cu oamenii. Procesul de trecere la folosirea de hârtie ieftină fabricată din celuloză a făcut cărţile şi ziarele accesibile şi păturilor mai sărace ale societăţii (totodată, a adus profituri colosale magnaţilor canadieni ai cherestelei), dar de atunci continuă să dea dureri de cap arhivarilor. Mi-am petrecut timpul în biblioteci, frunzărind paginile îngălbenite ale ziarelor din secolul al XlX-lea, observând cum începeau să mi se dezintegreze în mână. Chiar şi atunci când colecţii valoroase de documente personale supravieţuiesc, cei cărora li s-au încredinţat,

adesea rude, restricţionează accesul la materiale sau nu lasă pe absolut nimeni să le consulte. Ani la rând, Stephen, nepotul lui James Joyce, a dus lupte grele cu scopul de a păstra controlul asupra tuturor lucrărilor scrise de bunicul său, chiar şi a celor publicate. A dat în judecată sau a ameninţat cu deschiderea de procese pentru a-i împiedica pe biografi şi pe criticii literari să-l citeze pe Joyce; antologiile nu puteau folosi fragmente apar- ţinându-i lui Joyce; punerea în scenă sau chiar şi recitarea publică a lucrărilor sale a fost aproape imposibilă. I-a şocat până şi pe specialiştii reuniţi la Veneţia cu prilejul unei conferinţe, anunţând cu mândrie că distrusese toate scrisorile primite de el şi de soţia sa de la Lucia, trista şi tulburata fiică a lui Joyce. Toată lumea a răsuflat uşurată în 2012, când o bună parte a drepturilor de autor a expirat şi multe dintre lucrările lui Joyce au intrat în domeniul public.

Câteodată, spre norocul posterităţii, unii executori, precum cei ai lui Mackenzie King, ignoră dorinţele exprimate de şefii lor. Istoria Canadei ar fi mult mai săracă dacă jurnalele lui King ar fi dispărut. Şi pentru a echilibra lista tristă de documente distruse sau, pur şi simplu, dispărute fără urmă, dispunem şi de exemple de lucrări salvate sau descoperite din pură întâmplare. în 1976, un profesor american l-a vizitat pe un baron italian la conacul său de familie de lângă Florenţa pentru a-l întreba dacă nu deţinea cumva documente aparţinând străun- chiului său Sidney Sonnino, ministru de externe al Italiei într-o perioadă semnificativă din timpul Primului Război Mondial şi în primii

ani de pace. Baronul i-a oferit profesorului un pahar de Chianti şi i-a sugerat să arunce o privire într-un dulap din debara ce nu mai fusese deschis de mult. înăuntru au găsit 14 cufere vechi, unde, după cum s-a dovedit, era păstrată corespondenţa oficială a lui Sidney Sonnino, jurnale, scrisori şi alte scrieri. Paul Mantoux, interpretul-şef francez de la Conferinţa de Pace de la Paris, a sfidat ordinele primite şi a ţinut o întreagă arhivă a conversaţiilor purtate între cei mai importanţi patru oameni de stat ai lumii: preşedintele Woodrow Wilson al Statelor Unite ale Americii şi Georges Clemenceau, David Lloyd George şi Vittorio Orlando, prim-miniştrii Franţei, Marii Britanii şi, respectiv, Italiei. A depus două copii la sediul Ministerului francez de Externe, dar acestea au fost incluse într-o arhivă mai bogată de documente arse în curtea de la Quai d'Orsay în 1940, când nemţii au declanşat ofensiva spre Paris. Mantoux însuşi s-a refugiat în Sudul Franţei, împreună cu cea mai mare parte a membrilor guvernului francez, lăsând ultima copie în apartamentul său. A reuşit să convingă un prieten să o recupereze şi să o ascundă în pivniţa Facultăţii de Drept, unde a rămas până la eliberarea Parisului. în absenţa acestui document care rezumă conversaţiile de o importanţă crucială purtate în 1919, nu am fi înţeles negocierile ce au modelat lumea în secolul XX.

Materialele pe baza cărora istoricii reconstituie trecutul au devenit din ce în ce mai eclectice — folosim descoperiri din domeniul arheologiei, biologiei sau al antropologiei. Analizăm inscripţiile şi efigiile de pe morminte, monede

şi tablouri. Studiem arhivele curţilor regale, registrele cu date despre impozite ori rapoartele guvernamentale. Pentru istoria mai recentă, folosim absolut orice, de la ziare până la filme şi postări pe Twitter. Cu toate acestea, avem nevoie de opiniile individuale care ne pot reda atmosfera şi particularităţile trecutului şi de descrierile şi relatările oamenilor de odinioară — acele „detalii co robota ti ve", aşa cum le-a numit la un moment dat istoricul american Barbara Tuchman: informaţii ce plasează o persoană sau un moment în timp. Detaliile consemnate de aceşti observatori, de cele mai multe ori în mod involuntar, ne ajută să înţelegem mai bine ideile şi valorile unei anumite epoci, clase sociale, familii sau regiuni. Mulţi dintre cei mai remarcabili observatori ai istoriei, precum ducele de Saint-Simon de la curtea regelui Ludo- vie al XlV-lea, au fost simpli privitori, în timp ce alţii — împăratul Babur din dinastia mogulilor, de exemplu — au schimbat istoria. Toţi au avut în comun curiozitatea de nepotolit pentru lumea în care au trăit şi locuitorii ei, un ochi atent la detaliile grăitoare, faptul că recunosc absurdul din cea mai mare parte a acţiunilor umane, simţul ironiei şi, firește, pasiunea de a bârfi. Un aspect chiar mai important, de altfel, este că aceşti observatori erau hotărâţi să consemneze ceea ce vedeau. Fără însemnările lor, cunoştinţele noastre despre trecut ar fi mult mai sărace. (Şi, trebuie să recunosc, întotdeauna găseşti ceva plăcut în a face un lucru pe care nu ar trebui să îl faci în viaţa de zi cu zi, anume să citeşti scrisorile personale şi jurnalele altora— totul în numele cercetării ştiinţifice.)

Cele mai faimoase jurnale şi memorii au fost adesea scrise de actorii cu rol secundar, care aveau mai puţine interese personale de urmărit decât cei puternici şi cărora probabil că le păsa mai puţin despre ce va crede posteritatea despre ei. Se pare că Samuel Pepys, funcţionarul public britanic care şi-a început jurnalul în 1660, nu ar fi intenţionat ca memoriile sale să fie citite vreodată. El vorbeşte cu relaxare despre propria viaţă şi obiceiurile epocii sale. Inventariază şi descrie totul: sentimentele, bolile, hainele, mesele, prietenii, servitorii, soţia şi pisica sa. Câteodată bea prea mult; se ceartă cu nevasta şi este nepoliticos cu prietenii ei. îi este infidel consoartei sale, chiar dacă se simte vinovat. Asistă, de asemenea, şi la sfârşitul Commonwealth-ului şi reinstaurarea monarhiei. Consemnează bârfele de la curte şi ţine o evidenţă a membrilor guvernului a căror influenţă creşte ori descreşte, după caz. în 1665, se află la Londra când oraşul trece prin ultima mare epidemie de ciumă. Tot la Londra îl găsim şi în anul următor, când Marele Incendiu transformă în scrum o bună parte din capitala engleză. Fără jurnalele lui Pepys, nu am avea o imagine atât de detaliată a vieţii în perioada domniei lui Carol al II-lea. Şi nici nu am putea să facem cunoştinţă cu acest individ fascinant, exasperant şi plin de farmec.

De cealaltă parte a Canalului, ducele de Saint-Simon, reprezentantul altei generaţii, a consemnat cu asiduitate bârfele de la curtea lui Ludovic al XTV-lea. Nesfârşitele sale memorii sunt adesea răutăcioase şi caustice, dar oferă o relatare fără precedent despre stilul de viaţă

din noul şi grandiosul palat de la Versailles, inclusiv zvonurile şi nesfârşitele speculaţii despre cine se bucura sau nu de favorurile Regelui Soare. Aveau loc dispute absurde pentru favoruri, oamenii se certau pe scaunele aflate cât mai aproape de rege sau pe sacii în care se strângeau pomenile pentru săraci la slujbe. Saint-Simon i-a observat îndeaproape pe rege şi pe apropiaţii săi. A fost vrăjit de tânăra prinţesă de Savoia, adusă în Franţa la vârsta de 12 ani pentru a se căsători cu nepotul şi moştenitorul lui Ludovic. (Regele a afirmat cu tact că mariajul avea să se consume peste câţiva ani.) „înfaţişarea ei era una modestă", a scris Saint-Simon, „cu obrajii căzuţi, o frunte prea proeminentă pentru a fi frumoasă, un nas oarecare şi buze groase, senzuale, dar linia părului ei castaniu şi sprâncenele erau bine marcate şi avea cei mai frumoşi ochi şi privirea cea mai grăitoare din lume. Puţinii dinţi ce îi mai rămăseseră în gură erau foarte stricaţi, dar prinţesa era prima care râdea sau aducea în discuţie acest lucru." Saint-Simon s-a amuzat când prinţesa a intrat în apartamentele regelui, discutând veselă cu acesta şi cu slujitorii săi, în timp ce bătrâna ei infirmieră îi ridica rochia la spate ca să-i facă o dismă. Când prinţesa a murit brusc răpusă de boală, Saint-Simon a notat şi zvonurile potrivit cărora aceasta ar fi fost otrăvită.

Saint-Simon îl ura pe Ludovic al XlV-lea şi îi făcea o deosebită plăcere să relateze nenumăratele sale dovezi de egoism — bunăoară, când a insistat ca nepoata sa preferată să-l însoţească într-o călătorie, chiar dacă avea o sarcină complicată. Când nepoata a

pierdut sarcina, regele nici măcar nu s-a căit, atitudine caracteristică lui, povesteşte autorul. Saint-Simon detesta şi palatul Versailles, pe care îl considera incomod şi nesănătos: „Frumosul şi urâtul; spaţiile largi şi parcimonia se îmbinau în mod grosolan.” în descrierile sale apar curteni care urinează pe coridoare şi o ducesă disperată care îşi face nevoile într-o capelă. A remarcat că Ludovic folosise palatul Versailles şi splendoarea curţii sale pentru a secătui şi a supune aristocraţia: „S-a folosit cu bună ştiinţă şi cu succes de aceste mijloace pentru a sărăci pe toată lumea, căci a făcut din lux un aspect vrednic de laudă pentru oricine.” A avertizat în privinţa competiţiei de a cheltui bani pe bunuri inutile de lux, o boală ce se răspândea de la Versailles, cuprinzând întreaga ţară: ‚Acest cancer, ţinut în viaţă prin confuzia rangurilor sociale, mândrie, chiar şi prin bune maniere, şi încurajat de nebunia celor mari, are consecinţe inimaginabile ce vor aduce doar ruină şi dezastru general.”

Memoriile şi jurnalele au şi rolul de a corecta stereotipurile pe care ni le formăm cu toţii fără să ne dăm seama. în Occident, putem creşte cu o anumită concepţie despre cruciade, influenţată de literatura şi de filmele de succes, unde sunt prezentaţi cavaleri nobili care pornesc spre Orientul Mijlociu pentru a recupera tărâmurile sfinte ale creştinismului de la musulmanii barbari — astfel de opere pot înrâuri şi modul cum privim Orientul Mijlociu în prezent. Vă veţi face cu totul altă imagine dacă veţi citi minunata carte a lui Amin Maalouf, *Cruciadele văzute de arabi*, sau memoriile Anei Comnena, fiica unui împărat bizantin, născută

în 1083. Din scrierile ei reiese că locuitorii Constantinopolului şi ai Levantului îi priveau cu dispreţ şi groază pe bădăranii, războinicii şi lacomii occidentali, care păreau mai interesaţi de pradă şi de jaf decât de religie şi ale căror concepţii privind igiena elementară ori medicina erau atât de primitive.

Când privim splendidele portrete în miniatură înfa- ţişându-l pe Babur, primul împărat din dinastia mogulă a Indiei, în primă fază am putea fi uimiţi de trăsăturile exotice ale bărbatului cu barbă, purtând turban împodobit cu bijuterii şi şiraguri de perle la gât, aşezat pe un tron de marmură, întins într-o lecucă sau călare pe cal, având uneori un şoim prins de încheietură. Cu toate acestea, ne-a lăsat o modalitate prin care să putem trece peste aspectul exterior luxos, lăsându-ne să descoperim o fiinţă umană complicată şi interesantă.

Născut în 1483, Babur era un prinţ mai degrabă neînsemnat din Asia Centrală, care, după ce a trecut prin nenumărate necazuri, a întemeiat un regat la Kabul, iar apoi, în 1526, a devenit împărat al Indiei şi a pus bazele unei dinastii ce a dăinuit până în 1857. Memoriile sale descriu atât drumul său dificil prin viaţă, cât şi reacţiile şi gândurile lui, inclusiv momentele în care a fost cuprins de disperare şi s-a gândit să renunţe la tot şi să fugă undeva departe. „În aceste momente grele”, şi-a spus el sieşi, „ar fi mai bine să plec undeva pe cont propriu cât timp mai sunt în viaţă… poate chiar până la capătul pământului.” Totuşi, şi-a recăpătat forţele de fiecare dată: „Când ai pretenţia de a domni şi dorinţa de a cuceri, nu

poţi să stai cu mâinile în sân, ca un simplu privitor, când vezi că lucrurile nu se desfaşoară cum ar trebui o dată sau de două ori.” Se încuraja singur că, în cele din urmă, îndârjirea sa va da roade: „Este important să nu şovăi când şansa îţi bate la uşă. Să rămâi hotărât. Regretele ulterioare sunt tardive.” Ştim că aceste gânduri i-au aparţinut şi ne confirmă cu propriile sale cuvinte, căci, fapt deosebit de neobişnuit pentru acea perioadă şi pentru o persoană de rangul său, Babur şi-a scris memoriile cu mâna sa.

Din păcate, scrierile sale nu s-au păstrat în totalitate. Câteodată prezintă goluri pe perioade ce însumează mai mulţi ani la rând; pe parcursul nenumăratelor şi aventuroaselor peregrinări ale lui Babur, bagajele lui i-au fost pierdute sau rătăcite de mai multe ori. Şi este posibil ca fiul şi moştenitorul său, Humayun, să fi pierdut şi mai multe capitole din aceste manuscrise după moartea tatălui lui. Cu toate acestea, scrierile păstrate până în zilele noastre sunt extraordinare atât pentru aspectele pe care ni le prezintă, cât şi pentru simplul fapt că există. Memoriile lui Babur prezintă o lume cu foarte multe legături şi influenţe reciproce: războinicii vorbitori de limbi turcice din Asia Centrală pornesc în ofensive în toate direcţiile; vorbitorii de persană se îndreaptă spre est; popoarele din Afganistan înaintează în grabă spre sud, către India; iar negustorii, artiştii şi învăţaţii traversează în lung şi în lat întregul teritoriu. Babur însuşi, împreună cu oamenii şi adesea cu membrii familiei sale, a călătorit pe distanţe lungi, de la Samarkand până la Herât şi Kabul şi, în final, la Delhi, unde a pus bazele

dinastiei mogule. Astfel că memoriile sale ne oferă o mărturie nepreţuită despre dinastia mogulă şi popoarele pe care le-a cucerit. însă mai presus de toate, memoriile sunt nişte însemnări deosebit de personale, sunt cugetările şi părerile unui războinic, poet şi om. Ne vorbesc dincolo de secole. în perioada când au fost scrise şi multă vreme după aceea, în literatura islamică nu a existat nimic care să se asemene nici măcar de departe cu *Babur-name*, aşa cum sunt cunoscute acum. Şi nu mă pot gândi la niciun conducător european care să fi scris o autobiografie asemănătoare.

La fel ca majoritatea autorilor de memorii, Babur a susţinut că nu avea interese personale de urmărit, că nota ceea ce vedea şi relata experienţele prin care trecea. „Nu am scris ca să mă plâng", remarcă el. „Am scris doar adevărul. Nu intenţionez să-mi aduc vreun compliment prin cele scrise: pur şi simplu, am notat cele întâmplate. Din moment ce, prin această istorie, mi-am propus să spun adevărul despre fiecare chestiune şi să nu aştern pe hârtie decât realitatea fiecărui eveniment, am consemnat, prin urmare, tot ce era bun şi tot ce era rău la oamenii pe care i-am întâlnit şi am arătat starea reală a fiecărei greşeli şi a fiecărei virtuţi a fiecărei rude ori fiecărui străin. Să-mi fie cu iertare către cititor; să nu-mi ceară socoteală ascultătorul." De fapt, Babur oferă multe detalii despre propriile reacţii, despre ceea ce îi plăcea şi ceea ce îi displăcea. Scrie despre momentele sale de îndoială şi accesele de melancolie. De exemplu, când aproape că a murit într-o furtună de zăpadă în timp ce se întorcea de la Herât la Kabul, a redactat un

poem: „Oare îmi rămâne ascunsă vreo cruzime sau vreo prigoană a sorţii?/Oare inimii mele rănite îi mai rămâne vreo durere sau vreo suferinţă necunoscută?” Din când în când, îşi exprimă regretul ori ruşinea. În ultima parte a vieţii, şi-ar fi dorit să nu fi scris versuri prosteşti sau obscene şi s-a întrebat dacă nu cumva acesta este motivul pentru care suferă de febră şi tuse grea, din cauza căreia scuipă sânge: „Ce să fac cu tine, o, limbă?/ Din a ta vină, măruntaiele-mi sângerează/ Indiferent de graţia cu care compui poezii pline de haz, în parte obscene, în parte false/ Dacă nu vrei să arzi pentru această crimă, pleacă departe de acest câmp.”
Babur se laudă cu luptele şi isprăvile lui, inclusiv cu memorabilele sale petreceri cu băutură. Pentru că era un războinic care îşi petrecuse cea mai mare parte a vieţii luptând împotriva duşmanilor, a consemnat cu atenţie fiecare bătălie, conflict şi atac. (A notat cu mândrie cum şi-a impus singur obligaţia de a nu lansa raiduri împotriva propriilor supuşi.) A încercat să evalueze ce a decurs bine şi ce nu şi, în memoriile sale, a reflectat asupra erorilor comise. în anii de tinereţe, a recunoscut el, a greşit permiţându-le oamenilor săi să jefuiască oraşele proaspăt cucerite, căci astfel i-a îndepărtat în mod inutil pe localnici într-un moment în care inamicul era aproape: „Emiţându-ne ordinul fără să gândim înainte, câtă gâlceava şi vrajbă s-au mai iscat!”
Tatăl lui Babur era mongol (în India, termenul folosit pentru a desemna acest popor este *mughal)* şi unul dintre nenumăraţii urmaşi ai lui Timur Lenk. Familia sa deţinea un mic teritoriu

în Uzbekistanul de astăzi, la est de Samarkand, în luxurianta şi fertila vale Fergana. Babur a lăsat în urma sa o descriere plină de culoare a părintelui său: „Era mic de înălţime, cu o barbă rotundă şi chipul cărnos şi era gras. Purta o tunică atât de strâmtă, încât trebuia să-şi sugă burta pentru a-şi lega cingătoarea; dacă nu îşi ţinea respiraţia, curelele adesea plesneau. Era grosolan atât la vorbă, cât şi la port". Babur era doar un băieţel când tatăl său a murit într-un accident ciudat, în timp ce le purta de grijă porumbeilor lui dragi: porumbarul cocoţat pe pereţii mai înalţi ai fortului său s-a desprins brusc şi a alunecat în prăpastie. Babur nu s-a putut abţine de la un elegant joc de cuvinte în limba turcică. Tatăl său, scrie el, „a devenit şoim", expresie care în limba lui maternă echivalează cu „a murit".
Babur s-a trezit conducător la vârsta de 12 ani. Duşmanii lui — o bună parte dintre ei erau chiar rudele sale, din familia lui Timur Lenk, inclusiv fratele său vitreg — plănuiau să pună mâna pe moştenire. Babur şi-a petrecut următorii 10 ani pe drumuri, încercând să întemeieze o bază militară sigură. A ocupat de două ori Samarkandul, dar a fost de fiecare dată obligat să părăsească oraşul. La un moment dat, el şi grupul său din ce în ce mai restrâns de susţinători aproape că au murit de foame. „Mi-a trecut prin minte", a scris el ulterior, „că nu este cine ştie ce ispravă să hoinăreşti din munte în munte, fără adăpost, iară acoperiş deasupra capului." Slăbiciunea sa i se părea umilitoare şi detesta amarnic faptul că trebuia să accepte insulte repetate. „Cu excepţia sufletului meu, niciun prieten de

nădejde n-am găsit,/ Cu excepţia inimii mele, niciun confident apropiat n-am găsit”, a scris el într-un poem timpuriu, ajungând la concluzia: „Babur, învaţă cum să trăieşti fără iubire”.
În 1502, a acceptat mila unui unchi din Taşkent, dar s- a trezit că era tratat ca o rudă mai săracă — fapt, de altfel, adevărat. „Am îndurat multe greutăţi şi nenorociri. Nu aveam regat — şi nici vreo speranţă că urma să găsesc vreunul — peste care să domnesc.” Pentru o clipă, a decis să fugă în China: „încă din copilărie mi-am dorit să plec în Catai, dar, pentru că trebuia să domnesc, precum şi din cauza altor obstacole, nu a fost niciodată posibil”, în cele din urmă, a ales să-şi urmeze scopul de lungă durată: să obţină un regat al lui.
Pe parcursul vieţii, Babur a rămas deosebit de mândru de arborele său genealogic (se trăgea atât din Timur, cât şi din Genghis-Han), dar în memoriile sale manifestă o atitudine relaxată în raport cu ceremonialul de la curte. Este adevărat că notează momentele în care nu este întâmpinat cum se cuvine; un văr se prosternează „cam lent” la picioarele lui, iar unul dintre slujitorii săi strânge zdravăn de cingătoarea lui Babur, astfel încât acesta să nu avanseze prea rapid. însă, când alţi doi dintre nenumăraţii săi veri nu se îndepărtează suficient de mult de tabăra lor pentru a-l întâmpina, Babur consemnează în trecere: „întârzierea lor se datorează probabil unei mahmureli,
după ce s-au dedat la desfrâu şi plăceri, şi nu aroganţei ori dorinţei de a aduce o ofensă”.
Observă şi aprobă când mâncarea este servită

corespunzător, conform obiceiurilor tradiţionale, după care adaugă: „Este necesar să acţionezi în armonie cu o regulă bună când cineva ignoră o convenţie; însă, dacă un strămoş a creat un precedent prost, acesta trebuie înlocuit cu unul bun”.

Când rudele sale complotau împotriva lui, aşa cum se întâmpla adesea, le cruţa de dragul familiei, dar ulterior avea grijă, mai ales mai târziu în viaţă, să nu mai aibă încredere în ele. îşi adora mama şi îi arăta un respect deosebit, dar nu o asculta întotdeauna. Pe când avea 17 ani, aceasta i-a aranjat o căsătorie, dar el nu a fost prea entuziasmat de mireasa lui. Cam o dată pe lună, mama lui, se plângea Babur, „mă duce la ea cu toată asprimea unui şef al intendenţei”. Este posibil ca problema să se fi datorat dragostei nebune pe care Babur i-o purta unui băiat. „M-am deprimat foarte tare din cauza lui.” Babur i-a închinat versuri, dar când şi-a cunoscut subiectul pasiunilor, „am fost atât de sfios, încât nici nu am putut să-l privesc în ochi, cu atât mai puţin să-i vorbesc liber”.

Mai târziu în viaţă, Babur a avut mai multe neveste şi a devenit tatăl mai multor copii. Se mândrea foarte tare cu cel mai vârstnic fiu al său, Humayun, bun luptător şi administrator competent, dar îşi făcea şi griji în privinţa lui. într-o scrisoare adresată lui Humayun după cucerirea Indiei, Babur îl îndeamnă să se consulte mai mult şi să accepte sfaturi: „Când eşti rege, nu se cade să cauţi singurătatea”. A criticat şi scrisorile fiului său. „Deşi scrisul tău poate fi citit cu dificultate, este mult prea obscur. Cine a mai auzit de proză menită să

rămână o enigmă?” în plus, ortografia fiului său lăsa de dorit. Se temea, de asemenea, că Humayun ar fi aruncat priviri lacome înspre Kabul, teritoriu aflat încă în posesia lui Babur, în
consecinţă l-a avertizat: „Consider că oraşul Kabul este piatra mea norocoasă”.
Memoriile sale dezvăluie, totodată, un bărbat care îşi găsea timp să se bucure de vânătoare, să scrie poezii şi să proiecteze grădini. Babur adora frumosul, fie că era vorba de natură, oameni sau arte. În 1519, a călătorit timp de trei zile în munţii din apropierea Kabulului pentru a admira culorile toamnei. A fost fermecat de Herât, pe care l-a vizitat pentru prima dată în 1504: „Un oraş fabulos […], unde găseai toate instrumentele plăcerii şi desfătării, iar toate mijloacele de distracţie şi de bună-dispoziţie erau la îndemână”. S-a delectat cu gusturi şi senzaţii noi. Un soi de pepene dintr-un târg de lângă Samarkand avea „coaja galbenă şi moale ca o mănuşă de piele, seminţe asemenea celor de măr şi pulpa groasă de patru degete; e incredibil de gustos”. îi plăceau farsele: la un moment dat, i-a spus unui însoţitor de drum că o tărtăcuţă amară era, de fapt, un măr delicios: „De abia pe seară i s-a dus gustul amar din gură”.
în 1504, când a ocupat Kabulul şi teritoriile învecinate, Babur a consemnat cu satisfacţie că noul său regat avea o climă excelentă. A notat cu lux de amănunte informaţii despre fructele, copacii şi animalele din regiune. A enumerat diferitele tipuri de lalele, a plantat pomi fructiferi şi a schiţat amplasarea grădinilor oficiale. Era deosebit de curios să afle detalii

despre poporul pe care îl cârmuia acum: ce obiceiuri şi aptitudini avea, cu cine făcea comerţ; cum vâna, cum practica agricultura, cum prindea păsări; cum arunca ierburi în apă, toamna, pentru a droga pqtii. De asemenea, era nemulţumit că locuitorii nu respectau întocmai tradiţia religioasă islamică şi respingea superstiţiile locale. Când a descoperit că îngrijitorii unui loc sfânt apelau la şiretlicuri pentru a lăsa impresia vizitatorilor că altarul se mişca, le-a cerut să înceteze, ameninţându-i cu pedeapsa capitală.

Deşi iniţial ezitase să bea alcool din motive religioase, ulterior Babur a descoperit „plăcerea şi încântarea de a fi beat”. Petrecerile sale cu băutură durau adesea zile întregi: începeau pe bărci, pe râu, şi se încheiau pe uscat. Priza, de asemenea, un drog uşor, pe care îl numea ma- *jun* — o varietate de canabis, după cum se pare. A povestit cum a tras un fiim adânc în piept pe parcursul primei sale incursiuni în Punjab şi cum a stat pe un deal, absorbit de peisajul ce se întindea în faţa lui: „Cât de stranii păreau câmpurile acoperite de flori sub efectul acela. În unele locuri, nu vedeai decât boboci mov înflorind, iar în altele doar flori galbene. Câteodată galbenul şi movul înfloreau împreună, ca lâna de aur”. Alteori lua ceva mai puternic, probabil opiu, şi îi era imposibil să iasă din cortul său pentru a participa la consiliu. „În zilele de astăzi”, a scris el melancolic spre sfârşitul vieţii, „nu ştiu dacă mai are măcar jumătate din efectul de altădată”.

A notat că drogurile şi alcoolul nu făceau casă bună împreună, ceea ce nu l-a împiedicat

să consume din amândouă în acelaşi timp. Individ întotdeauna competitiv, Babur se lăuda în memoriile sale cât de tare se intoxicase. La un moment dat, a plecat de la o petrecere şi s-a urcat pe calul său: „Am luat o torţă în mână şi, aplecân- du-mă când într-o parte, când în alta, am lăsat calul să galopeze fără să-l ţin de hăţuri, de-a lungul râului, până la tabără. Cred că am fost chiar foarte beat". Nu îşi mai amintea nimic, a notat el cu mândrie, „cu excepţia faptului că, în momentul în care am ajuns la cort, am vomitat foarte mult". Din când în când, îl neliniştea gândul că, musulman devotat fiind, bea alcool şi se deda la excese, dar îşi găsea singur scuze, aşa cum a procedat, de exemplu, în 1520: „Pentru că făcusem legământ să mă las de băut la vârsta de 40 de ani şi nu mai aveam decât un an până la cea de-a 40-a aniversare, beam în exces din teamă". De fapt, nu a renunţat la alcool timp de alţi 7 ani, iar atunci a facut-o mai degrabă din motive politice, decât din alte considerente.

Babur se putea enerva foarte tare, dar avea tendinţa de a ierta oamenii în clipa următoare. Era foarte generos cu duşmanii săi; când un lider care se răsculase împotriva lui odinioară a sosit la Kabul, înfometat şi cu hainele rupte, Babur a consemnat: „**Acum** era smerit din cauza faptelor lui din trecut, ruşinat pentru modul cum plecase şi nebun. Eu, în schimb, nu l-am mustrat câtuşi de puţin, ci l-am primit cu căldură şi i-am alinat durerea". O asemenea mărinimie se dovedea şi o politică abilă, deoarece demonstra altora că era mai bine să rămână devotaţi lui Babur decât să li se alăture inamicilor lui.

În schimb, putea fi şi crud, iar cititorul este şocat să afle că valorile sale nu erau întotdeauna aceleaşi cu ale noastre. El şi aliaţii săi îşi trimit unii altora capete tăiate în semn de succes. După ce repurtează o victorie, Babur remarcă în mod cât se poate de firesc: „Am ridicat un turn din craniile afganilor morţi”. Apoi se lansează într-o descriere plină de admiraţie a unui minunat lac din apropiere. Când a întâmpinat probleme cu bandiţii afgani din zonă, „mai mulţi dintre ei au fost traşi în ţeapă pentru a oferi un exemplu”. Cu alt prilej, armatele sale au ocupat un fort în vestul Afganistanului. „Din moment ce locuitorii erau rebeli”, susţine el, „iar obiceiurile păgâne se răspândiseră printre ei, pentru că religia islamului fusese dată uitării, au fost masacraţi, iar femeile şi copiii lor au fost luaţi prizonieri.” Când mama unui sultan din Delhi înlăturat de pe tron a încercat să-l otrăvească mitu- indu-i nişte slujitori, Babur s-a ocupat rapid de vinovaţi: „Ordon ca degustătorul să fie tăiat bucăţele şi bucătarul să fie jupuit de viu. Pe una dintre cele două femei am lă- sat-o să fie călcată în picioare de elefanţi, iar pe cealaltă am împuşcat-o”.

Babur ar fi preferat să întemeieze un regat pe tărâmurile stăpânite odinioară de strămoşii săi mongoli, teritoriile pe care se întind astăzi republicile Asiei Centrale, dar el şi rudele sale din dinastia timuridă, cu care era în conflict, aveau acum de a face cu un rival excepţional, puternicul cârmuitor Shaybânî-Han, care unise diferitele triburi uzbece, transformându-le într-o incredibilă unitate de luptă. Babur îl considera un bădăran analfabet

şi incult pe acest bărbat pe care îl poreclise „Pelin”. În 1507, când a ocupat Herât-ul pentru o scurtă perioadă de timp, Shaybânî-Han s-a făcut de râs, în opinia lui Babur, îndrăznind să dea lecţii de interpretare a Coranului mullahilor şi corectând caligrafia şi tablourile unor artişti faimoşi din acel oraş sofisticat şi cultivat. „în plus, la fiecare câteva zile mai compunea câte o poezie searbădă şi ordona să fie recitată din *minbar* şi agăţată în bazar pentru a fi apreciată de popor.” Este adevărat că Shaybânî-Han se ruga de cinci ori pe zi şi putea recita din Coran, „dar tot făcea şi spunea nenumărate lucruri prosteşti, imbecile, impertinente şi păgâne”.

Cu toate acestea, Shaybânî-Han şi uzbecii şi-au întărit puterea în Asia Centrală. Confruntat şi cu noua ameninţare din vest, din partea sefevizilor din Persia, Babur s-a retras spre sud, în Afganistan. „Duşmanul era puternic, iar noi slabi”, a recunoscut el. „Nu exista nici posibilitatea de a cădea la înţelegere şi nici vreun scop de atins prin a ne opune.” După ce şi-a stabilit regatul la Kabul, a trebuit să facă o alegere: fie să-şi extindă puterea înspre nord-estul Afganistanului, fie să avanseze spre sud, către India, teritoriu pe care el îl numea Hindustan. India s-a dovedit a fi ispita mai puternică. în 1519, Babur a traversat pentru prima dată Indul (în Pakistanul de astăzi) şi a pătruns în câmpiile bogate, deja colonizate, ale subconti- nentului. Cu acel prilej, s-a mulţumit cu jafuri. Mai apoi însă, a cerut şi a primit tot mai des tribut de la popoarele care locuiau între Kabul şi Ind.

În 1525, era gata să pornească cu toate forţele împotriva sultanatului afgan din Delhi, principala putere militară din nord-estul Indiei. înarmată cu flinte şi tunuri procurate de la turcii otomani, oastea lui Babur a pătruns în India. Iniţial, inamicii au râs văzând noile arme, dar şi-au dat repede seama cât de letale puteau fi acestea. Pas cu pas, după cum a descris chiar el, Babur şi trupele sale i- au cucerit pe subalternii sultanului din Delhi şi au înfrânt armatele trimise împotriva lor. în primăvara lui 1526, a repurtat o victorie decisivă la Panipat, la nord de Delhi, iar drumul către cucerirea oraşului era acum deschis. Armatele lui Babur au ocupat Delhi, iar apoi Agra, la sud, iar el s-a proclamat împărat peste Hindustan. Printre prăzile de război confiscate de soldaţi s-au numărat mormane de aur, argint şi bijuterii. Humayun a găsit un diamant uriaş, pe care l-a predat tatălui său, care i l-a făcut, Ia rândul lui, cadou. Pe căi destul de întortocheate, această piatră devenită cunoscută sub numele de Koh-i-Noor a ajuns în cele din urmă printre bijuteriile Coroanei Britanice.

Până în 1526, mulţi dintre soldaţii lui Babur erau nefericiţi sau sufereau de dorul de casă. Detestau canicula verii din câmpie şi tânjeau după clima mai răcoroasă de la Kabul. Deşi le împărtăşea sentimentele, Babur nu era pregătit să renunţe la cuceririle sale şi le-a cerut să rămână alături de el: „Ce ne obligă să pierdem acum fără niciun temei toate tărâmurile pe care le-am câştigat plătind un asemenea preţ? Să ne întoarcem la Kabul şi să rămânem victime ale sărăciei?” în timp ce armatele numeroase şi ameninţătoare ale populaţiei rajput îşi strân-

geau rândurile la sud şi vest de Agra, Babur şi-a spart solemn toate paharele din argint şi aur şi a făcut anunţul impresionant că avea să renunţe definitiv la băutură. Şi-a obligat soldaţii să procedeze la fel ca el şi să jure pe Coran că aveau să devină războinici sacri, în slujba Islamului. „Era un plan cu adevărat bun”, a scris Babur, „şi a avut un efect propagandistic benefic asupra prietenilor şi duşmanilor.” (Cu toate acestea, şi-a permis în continuare să ia droguri.)

Forţele lui Babur au repurtat o altă victorie decisivă împotriva populaţiei Rajput în februarie 1527. Puştile i- au conferit şi de această dată un avantaj. Mai târziu, un astrolog care prezisese dezastrul a sosit să-l felicite pe Babur: „L-am blestemat temeinic, ceea ce m-a făcut să mă simt mult mai bine”. Însă, pentru că bărbatul îşi dovedise utilitatea în trecut, Babur i-a oferit o sumă frumuşică de bani când l-a alungat.

Deşi nu avea cum să ştie acest lucru, noul împărat al Indiei mai avea doar doi ani de trăit. A continuat să lucreze la memoriile sale, la care a adăugat descrieri amănunţite despre India: „Este o ţară stranie. În comparaţie cu a noastră, este o altă lume”. Autorul pune aproape totul în balanţă, de la floră şi faună până la popoare, cu preaiubitul său Afganistan şi Asia Centrală, de regulă spre dezavantajul noului său regat. Oraşele şi localităţile din India erau „foarte neplăcute”, iar solul este „plat ca o scândură” mai peste tot. În sezonul ploios, umiditatea era îngrozitoare, iar arcurile arcaşilor se stricau. Păunii, recunoaşte el, erau foarte frumoşi, iar elefantul „un animal uriaş şi

inteligent”. îl intrigă papagalii, care puteau învăţa să vorbească, deşi i se pare păcat că o frumoasă specie cu penajul roşu scoate sunete „la fel de neplăcute şi de stridente ca un ciob de porţelan zgâriind o tavă de alamă”. Descrie cu atenţie fructele (deşi, cu excepţia mangoului, consideră că cele mai multe dintre ele nu au niciun gust) şi florile (îi plac hibiscuşii şi leandrii). În general, Babur desconsideră India: „Hindustanul este un loc fără prea mare farmec. Nu există frumos în oamenii de aici, nu există legături sociale elegante, nici talent poetic, nici înţelegere a poeziei, nici etichetă, nici nobleţe, nici bărbăţie. Artele şi meşteşugurile nu au armonie ori simetrie. Nu găseşti cai buni, carne, struguri, pepeni sau alte fructe. în pieţe, nu există gheaţă, apă rece, mâncare bună sau pâine. Nu există nici băi, nici medrese”. S-a consolat schiţând grădini simetrice cu piscine şi apă curgătoare. Şi chiar consemnează că „singurul lucru plăcut de aici este că în Hindustan se găsesc foarte mult aur şi mulţi bani”.

Memoriile, păstrate până astăzi, se sfârşesc brusc. Babur, care începuse să se plângă tot mai des de starea sănătăţii sale, a murit la sfârşitul lui 1530. Potrivit legendei, pentru că fiul său Humayun era grav bolnav, Babur s-ar fi plimbat în jurul patului tânărului şi i-ar fi cerut lui Al- lah să-l ia pe el în locul fiului său. Se spune că, după ce şi-a revenit Humayun, Babur s-a îmbolnăvit şi a murit. Humayun şi succesorii săi au ordonat ca memoriile să fie transcrise de cei mai buni caligrafi şi ilustrate cu miniaturi superbe. în secolul al XlX-lea, Annette Beveridge, una dintre acele femei aventuroase

şi curioase despre care am povestit mai devreme, le-a tradus în engleză. Traducerea ei a fost adusă la zi, astfel încât putem studia atent universul de idei şi lumea în care a trăit acest individ extraordinar.
Cu toate că primii ani petrecuţi de coloniştii europeni în Canada nu sunt atât de departe în timp precum domnia lui Babur — chiar şi bunicul meu canadian a auzit de la bunicul său poveşti despre cum a trebuit familia noastră să-şi defrişeze pământurile deţinute lângă London, Ontario, la jumătatea secolului al XIX-lea —, ambele perioade ni se par la fel de îndepărtate. Din fericire, relatările doamnei Simcoe, care se afla la Toronto când se ridicau primele clădiri în oraş, sau ale neînfricatelor surori Catharine Parr Traill şi Susanna Moodie, care au renunţat la traiul relativ tihnit al micii burghezii din Marea Britanie pentru a coloniza terenurile împădurite, încă nedefrişate, s-au păstrat până în prezent. Ele ne ajută să ne conturăm o idee despre cum era viaţa înainte de apariţia maşinilor, a medicinei moderne sau a plasei de siguranţă socială într-o manieră inaccesibilă analizelor sociale meticuloase, bazate pe grafice şi statistici. Într-o perioadă mai apropiată vremurilor noastre, memoriile celei mai importante feministe canadiene, Nellie McClung, ne poartă pe urmele călătoriei întreprinse de familia ei, pornind din Ontario spre teritoriile virgine din prerii, cu trenul, barca şi într-o căruţă trasă de cai. Prima lor casă a fost o căsuţă sărăcăcioasă din buşteni, grosolan construită, cu acoperiş de stuf. Noaptea, vântul şuiera prin crăpăturile pereţilor şi puteau auzi urletele lupilor din

prerie. Doi ani mai târziu, vecinii au pus mână de la mână şi le-au construit o nouă casă, rezistentă la intemperii. La sosirea primăverii, mama ei a plantat seminţele de arţar aduse din Ontario şi a pus răsaduri de flori, pe care le-a mărginit cu oase de bizon — tot ce mai rămăsese din marile cirezi de curând decimate de vânători. Pe timpul verii, preriile proaspăt cultivate cu grâu prindeau o nuanţă aurie. În iernile lungi, razele aurorei boreale dansau pe cerul nocturn, iar zăpada se strângea în troiene lângă zidurile casei, ţinându-i prizonieri.

Din punctul meu de vedere, viaţa cotidiană din Québec, provincie unde procesul de colonizare europeană a început odată cu sosirea lui Samuel de Champlain, în primii ani ai secolului al XVII-lea, este surprinsă în două jurnale: primul, al lui Robert de Roquebrune, iar cel deal doilea, al marelui istoric Marcel Trudei. Cei doi proveneau din pături sociale complet diferite — Roquebrune provenea dintr-o veche familie feudală, proprietara unui enorm conac de piatră construit în secolul al XVII-lea, în timp ce Trudei se trăgea dintr-un mediu mai modest, rudele sale fiind meşteşugari, vânători de blănuri şi agricultori —, însă amândoi ne-au lăsat descrieri pline de culoare ale unei lumi ce pare chiar mai îndepărtată în timp decât cea a coloniştilor din prerii.

„Anii copilăriei mele petrecute în Canada”, nota Roquebrune, „ţineau de o lume care a dispărut. Perioada dintre 1890 şi 1905 a trecut de parcă m-aş fi aflat într-un univers complet diferit — departe de noi nu numai din punct de vedere temporal, dar şi în ceea ce priveşte înfăţişarea lucrurilor, modul de gândire al oamenilor şi

comportamentul lor. Astfel că universul copilăriei mele a dispărut cu desăvârşire şi mi-a devenit atât de străin, încât aproape că nu mi-l mai amintesc.” Familia locuia la doar 3 kilometri distanţă de drumul principal către Montréal, o rută comercială şi industrială aglomerată, dar ar fi putut trăi la fel de bine pe o insulă. Duceau un trai simplu, pe care şi-l câştigau din ceea ce produceau pe pământurile lor. În timpul iernii, călătoreau în acele sănii trase de cai ce o încântau atât de mult pe doamna Simcoe. Se mândreau foarte tare cu strămoşii lor, ale căror portrete — bărbaţi în redingote sau uniforme cu peruci pudrate şi femei în rochii de mătase — erau agăţate de pereţi. Viaţa lor socială gravita, în principiu, în jurul vecinilor, deşi ocazional mai sosea în vizită câte o rudă din Montréal sau din Québec, cu veşti despre lumea exterioară. Traiul lor idilic, căci aşa îl percepeau copiii şi mama lor, s-a sfârşit când tatăl a acceptat o funcţie guvernamentală şi i-a mutat în oraşul Québec. Conacul a fost vândut şi ulterior mistuit de un incendiu. Trudei, născut în 1917, făcea parte din altă generaţie, dar provenea din Québecul rural, dintr-o zonă situată mai la nord de fluviul Saint Lawrence, unde vechile tradiţii s-au păstrat o perioadă mai îndelungată decât în sud. Pentru consătenii lui, aceste valori erau de netăgăduit, iar lumea exterioară li se părea exotică şi plină de pericole, mai ales de natură spirituală. Chiar dacă britanicii au cucerit Noua Franţă în 1759, *Ancien Régime* încă modela societatea ierarhizată şi conservatoare în care autoritatea, mai ales a Bisericii, se bucura de un respect profund. Trudei îşi aminteşte că femeile mai în

vârstă purtau malacofuri şi crinoline şi că pantofii cu toc ai bărbaţilor erau cunoscuţi sub numele de „Francezi”. Oamenii foloseau vechile unităţi de măsură şi greutăţile utilizate odinioară la Paris. Şi, după cum a notat Trudei, „ca să fii acceptat în societate trebuia să fii catolic practicant”. Pentru a fi legale, naşterile, căsătoriile şi decesele trebuiau recunoscute de Biserică. Cuplurile se căsătoreau conform vechilor obiceiuri, iar proprietăţile soţiei trebuiau administrate numai de către soţul acesteia, „domnul şi stăpânul ei”. Parohia era centrul spiritual şi social al comunităţii, iar regulile redactate succesiv de o serie de episcopi — precum interzicerea dansului, în 1691 — se aplicau cu strictețe. Acelaşi episcop interzisese şi piesa de teatru *Tartuffe*, care nu s-a mai jucat la Québec până în 1952.
Şi educaţia se conforma obiceiurilor Vechiului Regim. Fetele şi băieţii erau separaţi cu strictețe. Fratele mai mare al lui Trudei a devenit preot, iar Marcel, la rândul său, a urmat cursurile unui seminar unde studenţii purtau o uniformă croită după modelul sutanei preoţilor din secolul al XVII-lea şi studiau autorii clasici în greacă şi latină. Visul lui Trudei era să predea la universitate, ceea ce, în acea perioadă, presupunea să fii hirotonisit. După un an de studii avansate la Grand Séminaire de Montréal, tânărul şi-a dat seama că nu avea nicio chemare pentru o astfel de carieră, aşa încât s-a transferat la Universitatea din Laval, în speranţa că avea să obţină un doctorat care să-i permită să predea.
în profunzimea societăţii aparent neschimbate a Qué- becului, copie a modelului francez,

apăreau însă idei şi moduri de gândire noi. Trudei însuşi a extins limitele impuse de Biserică asupra domeniilor de studiu şi subiectelor abordate în scrieri. Cu sprijinul unui unchi cu o gândire liberală, care era şi episcop, a primit permisiunea autorităţilor religioase să scrie despre influenţa lui Voltaire asupra literaturii franceze din Canada. în baza acestei dispense speciale, a citit şi lucrările lui Voltaire, ţinute sub cheie şi atent supravegheate în biblioteca universităţii, iar în 1946, a reuşit să-şi publice teza de doctorat. A ales o carieră în cercetare, concentrându-se pe subiectul întemeierii şi dezvoltării Noii Franţe, şi a depăşit din nou limitele — scriind, de exemplu, despre un preot catolic francez convertit la prezbiterianism. în 1962, a devenit preşedintele unei noi mişcări, ce promova separarea Bisericii şi statului în Québec — pentru autorităţile ecleziastice, aceasta a fost picătura care a umplut paharul. Trudei a fost retrogradat în ierarhia Universităţii din Laval şi, trei ani mai târziu, s-a mutat la Ottawa, pentru a preda la universitatea locală. Biserica ducea şi pierdea o luptă de ariergardă; schimbările politice, sociale şi intelectuale învingeau vechea ordine. După cum a scris Trudei: „Prin urmare, individul reprezentativ pentru generaţia mea s-a născut şi a fost crescut într-o versiune prelungită a *Ancien Régime*. Brusc, fără niciun avertisment, s-a trezit într-un alt tip de societate — un proces desfăşurat în anii i960, denumit Quiet Révolution — din Québec". Un stil de viaţă care dăinuise vreme de peste 300 de ani a dispărut într-un deceniu.

Un ochi format, atent la detalii, te face un bun observator, la fel capacitatea de a remarca situaţiile absurde, chiar dacă sau, mai ales, dacă este însoţită de o tentă de maliţiozitate. în jurnalele lui, Charles Ritchie, un diplomat canadian deşirat şi elegant, critică pe toată lumea, începând cu el însuşi. Ritchie a crescut într-o perioadă diferită a Canadei, cu o altfel de mentalitate în comparaţie cu vremurile primilor colonişti sau ale Québecului Francez tradiţional. Era atmosfera tihnită a oraşului Halifax, unde familiile tradiţionale, care trăiseră aici vreme de generaţii, se amestecau doar între ele, unde metropola era mai degrabă London, şi nu Toronto ori Montréal. Ritchie le împărtăşea snobismul, împărţind oamenii în două categorii: cei care puteau fi invitaţi la ceai şi cei care, fiind prea „noi", erau ocoliţi.

Cocoloşit de mama sa, pe care o adora, dorea, în acelaşi timp, să plece de acasă. Visul lui era să ajungă la Oxford şi să devină un individ deosebit, chiar periculos de sofisticat. „Nelipsit cu desăvârşire de inteligenţă", după cum singur s-a caracterizat, Ritchie era profund conştient de propriile defecte. „Vreau să fiu chipeş, fermecător şi încrezător în mine însumi", a scris el într-unui dintre primele sale jurnale, „dar sunt costeliv, am nasul coroiat şi pieptul îngust şi port ochelari." Se temea ca oamenii să nu râdă de el. După ce şi-a finalizat cursurile, s-a îndrăgostit succesiv de fete care nu i-au dat nicio şansă. A consemnat cu atenţie că îl încerca ceea ce dascălii săi numeau gânduri necuviincioase, „dar nu ştiu dacă acest lucru este sau nu un viciu". îi admira pe călătorii sosiţi din Marea Britanie, care îl

încântau cu hainele, mondenitatea şi încrederea lor de sine.
La sfârşitul anilor 1920, dorinţa lui a devenit realitate şi a fost admis la Oxford, unde a intrat, fără mari eforturi, în anturajul colegilor săi mai frivoli şi avuţi. Şi-a făcut datorii la croitori, a pariat şi a băut prea mult. A descoperit plăcerea sexului mulţumită unei femei amabile din zonă. Povesteşte, de asemenea, şi evenimentele petrecute într-o memorabilă seară, când el şi câţiva prieteni au tras la întâmplare cu puştile lor cu aer comprimat înspre bulevardul aglomerat de sub fereastra sa. Spre groaza lor, au lovit o trecătoare, membru din consiliul local. Această întâmplare ar fi putut pune capăt carierei lui Ritchie, dar pe atunci asemenea incidente puteau fi muşamalizate la Oxford.
în 1934, după ce s-a aşternut timpul peste anii dificilei sale adolescenţe, s-a alăturat recent înfiinţatului departament al afacerilor externe din Canada. în 1939, în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial, a fost detaşat la Londra, unde a rămas până la sfârşitul conflictului, în 1945. Jurnalele sale descriu viaţa în perioada războiului-fulger: ‚Auzul ni s-a ascuţit din cauza zgomotelor pericolului iminent — vâjâitul ameninţării ce planează din ceruri, şuieratul lung, ca o gură de aer pe care o tragi adânc în piept, al bombei în picaj”. Londra, consemnează el, pare a fi din ce în ce mai afectată: tencuiala a căzut de pe case, iar bombele au produs pagube, lăsând în urma lor gropi, în toamna lui 1940, în perioada de apogeu a Blitzkriegu- lui, Ritchie, ieşind dintr-un cinematograf, a văzut cum strada Piccadilly, din inima Londrei, era

înghiţită de flăcări. Recunoaşte că l-a cuprins o stranie exaltare: „Lucruri pe care le vom da uitării când totul va lua sfârşit: bâjbâitul în beznă, din cauza penelor de curent, după cheile uşii de la intrare, în timp ce bucăţile de şrapnel se prăvălesc pe trotuar pe lângă tine; modul cum pare să plutească şrapnelul — aproape ca nişte fulgi de zăpadă ce zboară prin aer iară ţintă, alene, zornăind când aterizează pe asfalt”. în cele din urmă, chiar blocul unde locuia a fost lovit direct; s-a enervat când şi-a pierdut costumele şi cărţile lui scumpe. Asemenea multor altor locuitori din Londra, s-a întrebat întruna când avea să înceapă invazia germană şi, în contextul în care războiul tot continua, dacă Aliaţii îl puteau câştiga cu adevărat.

Războiul era treabă serioasă, dar lui Ritchie îi plăcea viaţa mondenă agitată, cu weekenduri, cine şi prânzuri alături de „prinţese rococo din România şi diletante baroce”. Oamenii îl găseau fermecător şi distractiv şi s-a împrietenit, printre mulţi alţii, cu Sachverell Sitwells, prinţesa Callimachi din România („plină de viaţă […], având înfăţişarea unei şopârle”), Miriam Rotschild şi arhiducele Robert de Austria. Şi-a petrecut Crăciunul cu ducesa de Westminster şi a cinat cu David Cecil. A mers la petreceri cu Nancy Mitford şi a cunoscut-o pe sora acesteia, Unity Mitford, care îl admira atât de tare pe Hider, încât a încercat să se sinucidă când a izbucnit războiul. La un moment dat, la un prânz, a asistat la o scenă în care T.S. Eliot a examinat critic opera altui scriitor: „Şi-a încolţit prada, a ucis-o într-o manieră îngrijită şi definitivă, a smuls carnea

de pe oase, a urmat sunetul stins al plescăitului din buze, şi astfel festinul a luat sfârşit”.

A început şi o poveste de dragoste care avea să dureze peste 30 de ani cu faimoasa scriitoare Elizabeth Bowen. Ea era puţin mai în vârstă decât el, căsătorită şi trecea cu uşurinţă din mediile intelectuale londoneze în universul amestecat al aristocraţiei anglo-irlandeze din Irlanda, stat ce îşi obţinuse recent independenţa. La prima vedere, Ritchie s-a arătat reţinut: „Bine îmbrăcată, între două vârste, avea aerul unei soţii relativ experimentate şi sofisticate a unei persoane însemnate, un chip îngust, inteligent, ochii atenţi la orice mişcare şi o gură crudă, spirituală”. Jumătate de an mai târziu, era obsedat de ea. „Goală, devine poetică, fără scrupule şi tânără.” A însoţit-o la preaiubitul ei conac de familie din Irlanda, Bo- wen's Court, unde au petrecut câteva scurte clipe de bucurie, dar aventura lor a devenit din ce în ce mai complicată şi nefericită. Ea nu avea nicio intenţie să-şi părăsească soţul, iar Ritchie i-a fost infidel în repetate rânduri. A ajuns să deteste starea lui de dependenţă faţă de ea. După cum a notat în jurnalul său: „Nu vreau să mai port discuţii încâlcite, ruşinoase, despre sentimentele mele la câte un pahar de whisky irlandez. Nu mai sunt adolescent”. în timp ce încerca să se retragă din relaţie, a decis — probabil, într-un mod cinic şi egoist — că, pentru binele carierei sale, trebuia să se căsătorească, ceea ce s-a şi întâmplat, în 1948. El şi Elizabeth s-au mai întâlnit totuşi din când în când, dar comunicau preponderent prin intermediul scrisorilor. Bowen şi-a vărsat

amarul în corespondenţă, iar scrisorile sunt cele mai bune scrieri ale ei. Din păcate, acţionând din nou ca un individ egoist, Ritchie le-a editat fără milă înainte să moară, rupând şi smulgând pagini întregi din ele. Pe altele le-a distrus cu totul, la fel cum a procedat cu toate rândurile pe care i le-a scris vreodată lui Bowen. Deşi pe parcursul vieţii probabil că ea i-a arătat mai multă iubire, la moartea ei, el a scris: „Aş da orice ca să mai pot vorbi cu ea o dată, măcar o oră. Dacă a crezut vreodată că m-a iubit mai mult decât am iubit-o eu, este acum răzbunată”.

Doamna Simcoe, Susanna Moodie, Catharine Parr Traill, Nellie McClung, Robert de Roquebrune, Marcel Trudei şi Charles Ritchie au scris despre Canada aşa cum au văzut-o ei. Universul coloniştilor care depuneau multă trudă pentru a defrişa pădurile din Ontario ori a străbate preriile este mai îndepărtat decât lumea locuitorilor supuşi autorităţii din Canada Franceză sau a celor anglofili, cu pretenţii la eleganţă, din Halifax. Cu toate acestea, există şi asemănări: ciocnirea dintre Lumea Veche a Europei şi Lumea Nouă; provocările pe care le aducea cu sine însuşi solul; evoluţia treptată şi, în mare parte, paşnică, de la amestec de colonii la o naţiune; sau căutarea răspunsului la întrebarea „Ce înseamnă, de fapt, să fii canadian?”. Istorisirile acestor canadieni conferă culoare şi profunzime uriaşului tablou al istoriei Canadei, care se dezvăluie uşor privirii noastre.

Spre deosebire de Ritchie, contele Harry Kessler, unul dintre faimoşii autori de însemnări zilnice din secolele XIX-XX, nici nu visa să îşi

publice documentele din arhiva proprie, dar când a murit, la Mallorca, unde a trăit în exil pe perioada regimului nazist din Germania, jurnalele pe care le ţinuse vreme de peste 50 de ani au dispărut împreună cu puţinele lui obiecte. Cu toate acestea, în 1983, contractul de închiriere al unei casete de valori din- tr-o bancă locală a expirat, iar însemnările lui zilnice au fost descoperite intacte. Ele oferă o relatare extraordinară, amănunţită despre o perioadă tulbure, cu schimbări rapide, a istoriei europene. în 1880, când Kessler, în vârstă de 12 ani, a început să-şi scrie jurnalul, regina Victoria se afla pe tronul celui mai mare imperiu al lumii, iar flota britanică domnea peste mările lumii. Germania şi Italia — Canada, de asemenea — erau state recent întemeiate, iar Germania devenea rapid cea mai mare putere economică a Europei. Cu câteva excepţii, precum Franţa şi Elveţia, ţările europene erau conduse de monarhi, iar păturile sociale superioare, din domenii precum Biserica şi Armata, erau alcătuite în mod preponderent de membrii vechii nobilimi latifundiare. Austro-Ungaria încă domina Europa Centrală, iar Imperiul Otoman stăpânea în continuare peste lumea arabă, precum şi peste regiuni vaste din Balcani şi Turcia de astăzi.

Privit în ansamblu, bătrânul continent era cea mai puternică, importantă şi prosperă regiune a lumii. O bună parte a mapamondului — bunăoară, teritorii din Africa sau din Orientul îndepărtat — aparţinea câte unui imperiu european. Nicio ţară din afara Europei nu avea statutul de mare putere. în Japonia tocmai începea procesul de modernizare, în timp ce

China părea să se fragmenteze tot mai mult. Statele Unite ale Americii, care îşi reveneau după Războiul Civil, dispuneau de o armată neglijabilă şi de o flotă rudimentară. Societatea europeană se transforma rapid dat fiind impactul revoluţiei industriale şi ştiinţifice, al răspândirii capitalismului şi al mişcărilor politice, printre care liberalismul şi socialismul. Cu toate acestea, foarte mulţi europeni încă duceau un stil de viaţă tradiţional, tributar vechilor valori.

Până la moartea lui Kessler, în 1937, Europa sărăcise şi irosise vieţile a milioane de oameni într-un război prelungit. Vechea ordine socială şi politică fusese zdruncinată, iar în unele ţări distrusă complet. Revoluţia îl înlăturase de la putere pe ţarul Rusiei, iar noua mişcare polidcă întruchipată de bolşevism domnea peste entitatea statală numită Uniunea Sovietică. Austro-Ungaria dispăruse de pe harta lumii, lăsând în locul său câteva state etnice mai mici ce se certau atât între ele, cât şi cu ţările vecine. Imperiul Otoman dispăruse la rândul lui, iar pe fostele lui teritorii apăruseră noi state, inclusiv Turcia şi Irak. De asemenea, Germania trecuse printr-o revoluţie, iar monarhia fusese înlocuită cu un regim liberal şi democratic, ce avea să fie înlăturat prin revoluţia nazistă din 1933. Europa încă mai avea imperiile ei, dar acestea erau din ce în ce mai des contestate de mişcările naţionale ce activau în interiorul lor şi de noi puteri externe: Japonia cea agresivă şi America, tot mai puternică. Pe parcursul vieţii sale, Kessler a asistat şi a consemnat aceste mari prefaceri politice, dar a făcut chiar mai mult decât atât.

El a fost martor la dispariţia vechii ordini şi la naşterea dificilă a uneia noi, în contextul în care modernismul intra în dezacord cu tradiţia. S-a lovit de noi idei propuse de gânditori precum Nietzsche ori Einstein, a văzut noi curente în pictură şi sculptură şi a ascultat noi genuri de muzică.

Kessler era un individ foarte potrivit pentru rolul de observator al acestor mari schimbări. Era inteligent, sensibil, curios şi avid să cunoască noi oameni şi să treacă prin noi experienţe. Avea şi relaţii sus-puse. Era fiul unui bancher german bogat, înnobilat în anii 1870 de primul împărat german, şi al unei frumoase femei de origine an- glo-irlandeză (potrivit unor zvonuri, întotdeauna negate de familia sa, Alice, mama lui Kessler, fusese amanta împăratului), avea veri în toată Europa şi poate chiar în afara continentului, căci unul dintre bunicii lui Alice Kessler se căsătorise cu o membră a familiei regale persane. Kessler urmase studii şi în Anglia, şi în Germania, ajunsese să vorbească fluent în mai multe limbi şi se simţea ca acasă în cercurile aristocratice din diferite state europene. Cu toate acestea, spre deosebire de foarte mulţi reprezentanţi ai acestei lumi, adora artele şi căuta noi curente şi idei atât în Europa, cât şi în restul lumii. De exemplu, când a călătorit în Japonia, a fost uimit de stilul economicos al pictorilor de acolo. Artiştii occidentali, credea Kessler, adaugă prea multe detalii în operele lor.

Era un individ curat şi elegant, cu mâini mici şi manichiura îngrijită, care acorda mare atenţie articolelor vestimentare. Manierele sale erau impecabile. „Pe jumătate diplomat, pe

jumătate ofiţer prusac”, l-a descris compozitorul rus Nicolas Nabokov. Kessler era un snob, capabil să condamne iute vulgaritatea oriunde ar fi întâlnit-o, iar pe atunci trivialitatea era prezentă pretutindeni. Când a participat la un bal organizat la Curtea imperială de la Berlin, a consemnat că împărăteasa arăta ca „o pocnitoare ieftină” în rochia ei aurie cu centură roşie. Era conştient de rangul său, de nobil german, şi putea, chiar prea des, să exprime în cuvinte prejudecăţile clasei sociale căreia îi aparţinea — de exemplu, antisemitismul. În 1902, a consemnat în jurnal dezgustul pe care i-l provocau evreii, din cauza remarcabilului lor amestec de laşitate şi pasiune pentru putere, după cum scria el. Putea face şi comentarii prosteşti — tipice vremurilor în care trăia, de altfel — despre rasele umane, care, din punctul lui de vedere, erau fundamental diferite. Aşa cum a susţinut într-o însemnare din jurnalul său, evreii şi francezii sunt mânaţi de raţiune şi au, prin urmare, nişte vieţi sentimentale sărace, spre deosebire de prusaci, englezi şi greci. Cu toate acestea, pe parcursul vieţii a avut foarte mulţi prieteni apropiaţi evrei, iar spre bătrâneţe, concepţia lui pe această temă s-a schimbat. în tumultuoşii ani 1920, când unul dintre vechii lui prieteni a spus că Germaniei îi revenea sarcina importantă de a smulge din rădăcini spiritul evreiesc, Kessler l-a întrebat făţiş ce spirit avea să mai rămână atunci pe lume.

Kessler avea atât o energie debordantă, cât şi o incredibilă capacitate de a participa la viaţa mondenă. Mergea la premierele şi vernisajele majorităţii evenimentelor artistice

din vremea sa, ieşea constant la prânz, la cină sau să bea cu oameni provenind din medii sociale variate. Pe parcursul vieţii, s-a deplasat cu uşurinţă dincolo de graniţele sociale şi politice. Homosexual într-o epocă în care acest lucru nu era privit cu ochi buni sau chiar mai rău de atât, Kessler a simţit pe propria piele nedreptatea şi cruzimea regulilor sociale. Şi poate că aventurile pe care le-a avut cu tineri bărbaţi din clasa muncitoare l-au ajutat să înţeleagă mai bine dificultăţile de care se loveau aceştia în propriile lor medii. Pe parcursul anilor, convingerile sale aveau să se îndrepte tot mai mult spre stânga eşichierului politic, astfel încât, în anii 1920, a ajuns să fie poreclit „Contele Roşu".

În agenda lui Kessler se regăseau peste 10 000 de nume. Auguste Rodin, Friedrich Nietzsche, Wilhelm al II-lea, Henry Asquith, Cosima Wagner, Gustav Mahler, Isadora Duncan, George Bernard Shaw, Gustav Krupp, Otto von Bismarck, Erich Ludendorff, Sir Ernest Cassel, William Morris — este greu să găseşti o persoană din elita culturală, politică şi financiară a Europei în perioada 1880-1930 cu care Kessler să nu se fi întâlnit. într-o notiţă de jurnal din timpul Marelui Război, aleasă de mine la întâmplare, autorul descrie cum ia ceaiul cu pictorii Pier- re Bonnard şi Edouard Vuillard, iar apoi cina cu Pierre- Auguste Renoir. Se împrieteneşte cu tânărul poet vienez Hugo von Hofmannsthal şi îi propune un scenariu, concretizat ulterior în opera *Der Rosenkavalier*, de Richard Strauss. Kessler îşi petrecea vacanţele cu sculptorul Aris- tide Maillol, discuta cu Rainer Maria Rilke despre

poezie şi schimba păreri cu Theobald von Bethmann-Hollweg, cancelarul german, despre relaţia proastă dintre Germania şi Marea Britanie.

„Câteodată părea a fi german, altădată englez, câteodată francez, atât de european era caracterul său", a scris Thomas Mann după moartea lui Kessler. .Adevărul este că artele erau căminul său." Kessler a discutat cu Claude Monet despre cum pot fi surprinse umbrele şi luminile în pictură, cu Edgar Degas despre cum să desenezi corpul uman în mişcare, cu tânărul George Grosz despre scopul artei. Edvard Munch, o altă cunoştinţă de-ale sale, i-a realizat portretul. După ce a scris scenariul unei opere de balet, Kessler l-a convins pe Richard Strauss să compună muzica, Léon Bakst a lucrat la costume şi decor, iar compania Ballets Russes a lui Serghei Diaghilev a pus lucrarea în scenă. Din când în când, mama lui Kessler era îngrijorată de extravaganţele fiului ei — apartamentele de la Berlin şi Paris, casa de la Weimar, proiectele sale costisitoare din domeniul artei, procurarea în număr tot mai mare de tablouri, schiţe şi sculpturi. (Colecţia sa includea lucrări aparţinând lui van Gogh, Seurat, Maillol, Cezanne şi Gauguin.) Cu toate acestea, până să izbucnească Primul Război Mondial, s-a bucurat de privilegii şi de o libertate incredibilă în inima celui mai influent continent de pe lume. Lipsit de grijile zilei de mâine, putea alege să facă orice şi-ar fi dorit. Alături de personalităţi intelectuale şi artistice marcante ale vremii sale, Kessler avea vederi radicale în privinţa artelor. Şi-a dorit să renunţe la vechile forme şi convenţii şi să readucă în

prim-plan o artă mai pură, mai funcţională, fără ornamente inutile. în plus, credea că societatea europeană aştepta de multă vreme schimbarea. „Ceva foarte măreţ”, a scris el, „Europa cea bătrână, cosmopolită, în continuare predominant agrară şi feudală, tărâmul femeilor frumoase, al regilor curtenitori şi al legăturilor dinastice, Europa secolului al XVIII-lea şi a Alianţei Celor Trei împăraţi îmbătrânea, pierdea din putere, se stingea; şi ceva nou, tânăr, energic şi încă de neînchipuit se întrezărea în perspectivă.” Asemenea multora dintre contemporanii săi, Kessler era fascinat de Nietzsche, pe care îl considera un geniu interesat să menţină importanţa individului în faţa rolului crescând al societăţii de masă. îndemnul lui Nietzsche, care pleda pentru redefinirea bazei morale şi intelectuale a civilizaţiei europene, era deranjant şi provocator, deoarece promitea o lume necunoscută, nouă şi periculoasă. Kessler era de părere că se anunţau schimbări de amploare (şi chiar aşa se întâmpla, în realitate), dar spera să unifice şi să transforme noua Europă cu ajutorul culturii.

S-a implicat foarte serios în principalele curente artistice apărute în perioada antebelică nu doar din raţiuni estetice — deşi acestea erau întotdeauna importante pentru el —, ci şi fiindcă simţea că prin noile forme de artă puteau fi edificate noi societăţi. I s-a ivit marea şansă când a fost rugat să ofere sfaturi cârmuitorilor ducatului Weimar cu scopul de a da un alt suflu vieţii artistice de aici. Cu ajutorul arhitectului belgian modernist Henry van de Velde, a fondat academia de arte şi

meşteşuguri, precursoarea deosebit de influentei şcoli Bauhaus din anii 1920-1930. Kessler însuşi a preluat conducerea unui muzeu de artă din regiune şi, hotărât să se descotorosească de ceea ce considera a fi un talmeş-balmeş lipsit de orice farmec al unor obiecte din trecut, a transformat muzeul într-un exemplu de proiect funcţional modern cu scopul de a-i educa pe locuitorii Weimarului. A organizat o expoziţie importantă pe tema postimpresionis- mului francez şi şi-a invitat prietenii, inclusiv pe André Gide şi pe inovatorul proiectant Gordon Craig, la eveni- ment. În acelaşi timp, Kessler s-a implicat în marele conflict ce dezbina lumea artistică din Germania, dintre tradiţionalişti, sprijiniţi chiar de kaizerul Wilhelm al II-lea, şi modernişti. Kessler a ajutat la înfiinţarea unei organizaţii de artişti activi pe tot teritoriul Germaniei, care contestau regulile şi criticau controlul exercitat de autorităţi în domeniul artelor. „Scopul final", a spus Kessler, era „eliberarea artei de toate constrângerile, libertatea în artă, îngăduinţa absolută din partea statului."

Gestul lui l-a deranjat enorm pe capriciosul kaizer, care considera drept mofturi toate formele artei moderne, cu atât mai nepotrivite pentru micuţul şi tihnitul oraş Weimar şi arhiducele lui. în cele din urmă, Kessler a fost alungat când a izbucnit o ceartă pe tema unei expoziţii de pictură în acuarelă a lui Rodin, ai cărui dansatori nuzi erau consideraţi mult prea sexuali de inamicii lui Kessler. însă el nu avea nicio intenţie să se îndepărteze de cauza modernismului şi a continuat să pledeze în favoarea lui şi a inovaţiei în artă. înainte de

1914, a devenit mentorul unora dintre artiştii mai tineri care dezvoltau un curent rămas în istorie ca expresionismul german.
A descoperit cu entuziasm şi dansul modern; a fost un admirator entuziast al dansatoarei experimentale americane Ruth St. Denis, care se inspira din mitologia egipteană şi hindusă pentru a crea noi forme de expresie. „Nu am văzut niciodată", a scris el în 1906, „o artă care să transmită atât de multă strălucire, asemenea bobocilor în floare, verdelui crud şi cerului proaspăt şi pur de aprilie, ca mişcările ei în acel moment." în schimb, pe Isado- ra Duncan, la prima vedere, a considerat-o excesiv de sentimentală, lăsându-i impresia că se străduia prea mult să impresioneze. (Ulterior, şi-a schimbat părerea.) S-a apropiat tot mai mult de Diaghilev şi Ballets Russes şi a fost fermecat de tânărul şi extraordinarul Vaţslav Nijin- ski. Cu prilejul întâlnirii lor, Kessler a fost uimit de dansator şi de faptul că părea mai scund decât pe scenă. „Are chipul îngust, un pic mongoloid, ochii încrucişaţi, dar foarte mari, de un căprui-închis tipic italian." Kessler a fost prezent la premiera senzaţională a baletului *Le Sacre* ***du printempSy*** dansat de Nijinski la Paris, în 1913. A fost întru totul de acord cu noua viziune despre dans: „Un fel de sălbăticie, deopotrivă artă şi neartă în acelaşi timp. Toate formele erau distruse şi altele noi erau zămislite brusc din acest haos". Foarte mulţi dintre cei prezenţi în sală nu au fost de acord cu el, iar în timpul spectacolului s-au auzit ţipete, fluierături, certuri zgomotoase şi chiar bătăi cu pumnii. La ora 3 dimineaţa, a notat Kessler, a sfârşit într-

un taxi, gonind prin Paris cu Diaghilev, Nijinski, Bakst şi Jean Cocteau.
Epoca de aur a lui Kessler şi a Europei s-a sfârşit brusc în vara lui 1914, odată cu izbucnirea Primului Război Mondial. Iniţial, şi el a căzut pradă valului de patriotism ce cuprinsese Germania (şi, de fapt, toate Marile Puteri). Pe 3 august, în timp ce trupele germane intrau deja în Belgia, Kessler a notat că atmosfera generală era caracterizată de calm şi încredere în sine: „Se ştie că războiul va fi înfiorător, că vom trece, probabil, prin clipe grele în unele momente, dar avem încredere că acele calităţi ale caracterului german — simţul datoriei, seriozitatea şi încăpăţânarea — ne vor aduce, în final, victoria. Toată lumea ştie prea bine că războiul trebuie să se sfârşească fie cu dominaţia Germaniei în lume, fie cu ruina acestei ţări". A căzut de acord cu faptul că armata germană avea dreptate să ia măsuri aspre în Belgia, inclusiv să împuşte civili belgieni ca să ofere un exemplu restului lumii şi să incendieze oraşe belgiene. A dat vina pe belgienii din mişcarea de rezistenţă: „Din vina poporului belgian, războiul este deja mai crud şi mai barbar decât cel din 1870 sau chiar decât Războaiele Napoleoniene". Kessler se afla în Namur când oraşul a ars: „Strălucirea, ploaia de scântei este teribilă şi impresionantă". S-a pronunţat în favoarea anexării Belgiei de către Germania. Când a fost trimis să se alăture armatelor germane pe Frontul de Est, a căzut pradă grandioaselor visuri despre un măreţ imperiu german ce ar fi putut include fâşii întinse din Rusia. A privit aprobator cum Ludendorff şi colegul său de la conducerea

armatei germane, generalul Paul von Hindenburg, şi-au impus voinţa asupra efortului de război, punând până în 1916 bazele unei adevărate dictaturi militare şi implementând cu forţa politici dezastruoase, inclusiv reluarea războiului submarin fără restricţii împotriva ambarcaţiunilor neutre, ceea ce va declanşa intrarea Statelor Unite ale Americii în război de partea Aliaţilor în primăvara lui 1917. în jurnalul său, Kessler îl descrie pe Ludendorff ca fiind un individ înzestrat cu talent, energie şi inteligenţă deosebite, în timp ce Hindenburg este înfăţişat ca o figură paternă care inspiră multă siguranţă.

Pe măsură ce războiul a continuat, Kessler a început să-şi piardă treptat din frenezia manifestată iniţial şi a ajuns să dispere văzând în ce stare ajungeau societatea germană şi cea europeană, în general, din cauza conflictului. în noiembrie 1918, în contextul capitulării Germaniei în faţa Aliaţilor, şi-a pus speranţele într-o revoluţie a clasei muncitoare din întreaga lume, eveniment ce ar fi putut vesti o epocă nouă, mai democratică. Patriot german fiind, spera că o astfel de revoluţie avea să ofere ţării sale un tratament mai blând din partea taberei victorioase. în perioada confuză ce a urmat după război, în timp ce un nou guvern socialist încerca să impună ordinea la Berlin, Kessler a acceptat să fie numit primul ambasador al Germaniei în Polonia, un stat recent apărut (deja îl cunoştea pe conducătorul acesteia, Jozef Pilsudski). încercările sale de a negocia un acord de pace cu Polonia au fost subminate atât de suspiciunile polonezilor în legătură cu intenţiile germane, cât şi de revendicările largi

ale înaltului comandament german. în decembrie 1919, s-a întors la timp la Berlin pentru a asista la încercarea comuniştilor germani de a prelua puterea. în jurnalul său, descrie mulţimile de oameni fluturând steagurile roşii ale comunismului şi contrademonstraţiile socialiştilor. A privit luptele de stradă şi a văzut soldaţii avansând pentru a ocupa poziţii-cheie şi a restabili ordinea. Zilele şi nopţile auzea necontenit păcănitul mitralierelor, bubuiturile artileriei şi exploziile grenadelor. Cu toate acestea, trenurile de contrabandă au circulat în continuare, iar departe de aceste lupte, cafenelele au rămas deschise. A aruncat o privire în una dintre ele: „Formaţia cânta, mesele erau pline, iar doamna din fumoar a zâmbit la fel de fermecător către clienţii ei ca în cele mai însorite zile de pace”. O orchestră loială guvernului a cântat *Lohengrin* într-o curte de lângă sediul Poliţiei, unde avuseseră loc lupte crunte; mulţimile se strânseseră aici, a notat el, pentru a evalua pagubele, dar şi pentru a se bucura de muzică. Asemenea multor berlinezi, Kessler a fost oripilat de cruzimea represaliilor lansate împotriva revoluţionarilor, inclusiv asasinarea liderilor acestora, dar a fost uşurat când ordinea a fost restabilită.

în anii 1920, a asistat cu propriii ochi la confuza luptă purtată pentru viitorul Germaniei între forţele liberalismului şi democraţiei constituţionale şi duşmanii lor, atât cei de stânga, cât şi cei de dreapta. Prietenul său, industriaşul intelectual Walter Rathenau, numit ministru german de externe în 1922, şi-a

catalogat colegii ca fiind nişte nulităţi şi i-a spus lui Kessler că bolşevismul era „un sistem splendid” ce avea să guverneze lumea în secolul XXI. Kessler a consemnat că, din punctul lui de vedere, discursul lui Rathenau era steril, iar modul său de a fi, „un amestec de amărăciune şi trufie”, dar a fost oripilat când Rathenau a fost asasinat de extremiştii de dreapta, în contextul în care şi el cocheta tot mai mult cu ideile politice de stânga, Kessler şi-a pierdut o bună parte din vechii prieteni aristocraţi, atraşi de nazism. Deşi nu s-a alăturat niciodată oficial Partidului Socialist, a simpatizat tot mai mult cu politicile acestuia şi a susţinut puternic Republica de la Weimar. Şi-a făcut noi prieteni printre cele mai de seamă personalităţi ale noului sistem politic, inclusiv pe Gustav Stresemann, ministru de externe între 1923 şi 1929, care a depus multe eforturi atât pentru a întări Republica de la Weimar, cât şi pentru a readuce Germania în comunitatea internaţională de state. Kessler însuşi a ajutat coaliţia liberală pe plan intern şi a pledat în favoarea unei ordini internaţionale paşnice pe plan extern — de pildă, a participat la reuniunile pacifiştilor europeni, împreună cu bunul său prieten Albert Einstein. în 1924, a scris: „Acum îmi ating în sfârşit scopul real în viaţă: de a ajuta, în primul rând şi în mod concret, la crearea Europei unite. înainte de război, am încercat să o fac la nivel cultural, un nivel mult prea slab şi fragil”. Şi, fără să se dezică de interesele sale consacrate, şi-a manifestat fascinaţia faţă de tot ceea ce era nou: consemnează plăcut surprins că a cunoscut-o pe Josephine Baker la o petrecere privată unde

dansa pentru oaspeţi „aproape goală, îmbrăcată doar cu un şorţ roz de muselină”. A găsit-o fermecătoare, „dar lipsită de aproape orice farmec erotic”.

Până la sfârşitul deceniului, asista cuprins de groază la ascensiunea naziştilor. Tânăra generaţie, credea el, fie de dreapta, fie de stânga, căuta în mod eronat o scăpare, prin intermediul unei aşa-zise credinţe şi unei discipline care să dea sens şi conţinut vieţii. După moartea lui Stre- semann, în 1929, niciun conducător german nu a dorit sau nu a putut să i se opună lui Hitler. Persoanele cu vederi politice de dreapta din jurul preşedintelui Hinden- burg, tot mai bolnav, le-au permis naziştilor să încalce legea şi, într-un gest nebunesc, **l**-au invitat pe Hider să preia funcţia de cancelar la începutul lui 1933. Kessler nu a crezut nici măcar o clipă că incendierea Reichstag-ului, de peste o lună, a fost o întâmplare; a înţeles foarte limpede că pentru nazişti reprezenta un prilej ca să-şi întărească puterea asupra statului şi societăţii germane. în luna martie a aceluiaşi an, Kessler a plecat în vizită la Paris, dar în timp ce se afla în capitala franceză, a fost avertizat să nu revină acasă. A cerut să i se aducă bunurile şi a descoperit că servitorul lui, devenit, între timp, un adept al nazismului, nu numai că îl denunţase, ci îi şi furase lucrurile. „Câteodată”, a scris Kessler, „mi se pare că mă aflu într-un vis malefic, din care mă voi trezi brusc.” în aprilie, a notat: .Abominabilul boicot al evreilor a înce- put. Acest act nelegiuit de nebunie... Este greu de spus ce sentiment este mai puternic, ura sau mila faţă de aceste creaturi fără minte, rău-

intenţionate”. Viaţa lui şi-a urmat cursul: şi-a întâlnit în continuare prietenii, a citit, a lucrat la memoriile sale, a mers la teatru şi la concerte, însă ceva se rupsese în sufletul lui: „în permanenţă sunt chinuit de o durere înăbuşită ce bate puternic ca un contrabas”. Averea lui se cam irosise, iar loiala lui soră, care îl finanţase ani întregi, nu-şi mai putea permite să-i ofere ajutor. A trăit o vreme la Mallorca — unde şi-a lăsat jurnalele în cutia de valori de la bancă —, dar la acel moment starea lui de sănătate se deteriora rapid, aşa că, în 1935, s-a întors în Franţa, sperând să găsească un leac. Deşi şi-a revenit pentru o scurtă perioadă de timp, din cauza Războiului Civil din Spania, izbucnit în 1936, i-a fost imposibil să se întoarcă în Mallorca. Şi-a trăit ultimele luni de viaţă într-un internat din provinciile franceze şi a murit în noiembrie 1937. Ceremonia de înmormântare a fost restrânsă, iar moartea sa aproape că a trecut neobservată în presă.
Dacă jurnalele sale nu ar fi supravieţuit, ne-am fi adus aminte de contele Harry Kessler, cu toate că este posibil să nu fi auzit deloc de el, doar ca de un personaj de importanţă secundară, care pierdea vremea în jurul cercurilor artistice şi care a jucat un rol minor în politica germană. în schimb, am descoperit un martor receptiv şi neobosit Ia unele dintre cele mai mari prefaceri din istoria europeană modernă.
în timp ce sănătatea lui Kessler se şubrezea, iar notiţele jurnalului său se împuţinau, un alt german era pe cale să- şi înceapă propriul jurnal remarcabil, mai sumbru decât al Iui Kessler, dar caracterizat de aceeaşi

receptivitate şi o înţelegere profundă a metehnelor şi ciudăţeniilor semenilor Iui. Victor Klemperer, originar dintr-o familie de evrei germani asimilată şi educată (dirijorul Otto Klemperer îi era văr), cochetase cu o carieră în jurnalism, dar devenise în cele din urmă profesor de limbi romanice la Dresda. Chiar dacă şi-a tratat cu mare seriozitate scrierile academice, în prezent ne aducem aminte de el datorită jurnalului său, o relatare detaliată a vieţii cotidiene din Germania anilor 1930, când naziştii îşi întăreau puterea, şi apoi din anii 1940, în timpul războiului declanşat de Hider. Conform prevederilor birocratice aberante ale regimului naţional-socialist, pentru că era căsătorit cu o ariană, Klemperer nu a fost trimis în lagăr. în schimb, împreună cu soţia Iui au fost obligaţi să se mute într-o casă evreiască destinată cuplurilor mixte.
Traducerea jurnalelor Iui în limba engleză a început în 1933, odată cu preluarea puterii de către nazişti. Klemperer se plânge, aşa cum o va face pe tot parcursul însemnărilor zilnice, de problemele sale de sănătate. Este epuizat, apatic şi deprimat. Se îmbolnăveşte constant şi trăieşte veşnic cu teama că inima, ochii sau rinichii îi vor ceda. Este convins — şi o scrie în repetate rânduri — că nu va trăi să vadă sfârşitul celui de-al Treilea Reich. Cu toate acestea, studiază şi scrie în continuare. Lucrează Ia biografia sa şi Ia studii despre scriitori francezi. începe şi un proiect despre limbajul nazist, punând accentul pe hiperbolizare, pe referinţele frecvente Ia faptele de eroism sau de curaj, Ia nenumăratele superlative — „cea mai mare victorie", „cel mai

mare succes” — şi utilizarea repetată a termenilor militari. Consemnează, de asemenea, că naziştii dezumanizează persoanele asupra cărora îşi revarsă ura, folosind apelative precum „evreul” sau „comunistul” sau că se laudă cu lipsa lor de raţiune, astfel încât, dacă eşti fanatic sau posedat de ură oarbă, devii vrednic de laudă. Iar Klemperer îşi ţine meticulos jurnalul, notând detaliile de zi cu zi ale vieţii: restricţiile tot mai mari ce îl apasă; umilinţele mărunte; momentele de fericire care îi bucură pe el şi pe soţia sa, în pofida tuturor problemelor; şi propriile gânduri şi reacţii în contextul transformării Germaniei. Comentează pe marginea politicii şi a războiului, dar scopul său, după cum recunoaşte chiar el, nu este să ofere o istorie a vremurilor sale, ci o istorie a propriei vieţi şi a micului său univers: viziunea unei persoane de la baza societăţii.

Deoarece naziştii înlăturau orice urmă de opoziţie, pentru germani era tot mai periculos să păstreze orice putea fi considerat subversiv sau critic la adresa regimului naţional-socialist, de la o carte până la un desen. Agenţii Gestapoului, poliţia secretă germană, făceau percheziţii inopinate, iar găsirea de materiale suspecte sau de obiecte interzise echivala, de obicei, cu o condamnare Ia moarte. „Voi continua să scriu”, a notat Klemperer în 1942. .Acesta este eroismul *meu*. Voi fi martor, un martor fidel.” Soţia sa, care, ariană fiind, încă mai avea dreptul de a circula liber, scotea clandestin paginile din casă şi Ie ducea Ia o prietenă de profesie medic, care îşi risca propria viaţă pentru a le păstra în siguranţă.

Contrar tuturor aşteptărilor sale, Klemperer chiar a supravieţuit naziştilor şi războiului, lucru valabil şi pentru jurnalul său. Era hotărât să reziste regimului, fiind motivat, pe de o parte, de dragostea profundă pe care i-o purta soţiei sale şi, pe de altă parte, de speranţa că într-o bună zi avea să asiste Ia sfârşitul nelegiuiţilor nazişti. Trecând prin nenumărate stări de nemulţumire, frică şi îngrijorare, chiar a reuşit să fie, timp de săptămâni, luni şi ani la rând, martor al realităţii din jurul lui. Nu găseşti în întreaga Germanie vreo cronică despre perioada nazistă care să egaleze jurnalul Iui Klemperer. însă jurnalul Iui este cu adevărat o relatare intensă şi fermecătoare pentru că ne permite să îl însoţim pas cu pas pe autor: din primul moment în care, evreu fiind, este expus persecuţiilor, pe parcursul mistuitoarelor şi nesfârşitelor serii de privaţiuni, mişelii şi interdicţii, până când ajunge să se teamă din ce în ce mai puternic de moarte — moartea provocată fie de nazişti, fie de bombele Aliaţilor. Iniţial, şi pe noi, cititorii, ne încearcă acelaşi sentiment de şoc, când înţelegem pentru prima oară ce se întâmplă în Germania celui de-al Treilea Reich şi mai apoi, când aflăm ororile tot mai mari ale nazismului. Cu toate acestea, spre deosebire de el, suntem avertizaţi dinainte că situaţia se va agrava în timp.

Primele semne ce anunţau nenorocirea de mai târziu Ie-a identificat Ia începutul Iui 1933. Klemperer notează că tot mai multe persoane din jurul Iui începuseră să folosească salutul *„Heil Hitler*", care a devenit apoi obligatoriu. Anturajul în care se învârtea Klemperer s-a res-

trâns, căci unele dintre cunoştinţele sale s-au înscris în Partidul Naţional-Socialist, în timp ce altele au preferat să părăsească Germania. Oamenii conversau cu precauţie, fiind prevăzători Ia orice critică asupra regimului, în timp ce disidenţii dispăreau peste noapte în primele lagăre de concentrare. Era tot mai clar că însuşi statul purta un război împotriva unei bune părţi a propriilor cetăţeni. Persecuţiile împotriva evreilor era acum o practică acceptabilă şi făţişă, în condiţiile în care presa controlată de nazişti abunda de poveşti şi acuzaţii nebuneşti la adresa lor; în Dresda, se expuneau afişe cu texte de genul „Cel care cumpără de la evrei este trădător de neam" ori „Interzis evreilor". Klemperer a rezistat tentaţiei de a se alătura Comunităţii Evreieşti, insistând că, din punct de vedere religios, era protestant, iar ca naţionalitate, german. A renunţat treptat Ia orice speranţă că poporul german avea să se satureşi să înlăture regimul de Ia putere. După cum a notat în jurnalul său, probabil că germanii de rând îi criticau în gând pe nazişti, dar mulţi dintre ei îi preferau comuniştilor.
Pentru o vreme, viata sa a decurs relativ normal. îm- preună cu soţia sa Eva se uitau în continuare la filmele care Ie plăceau în mod deosebit. Klemperer petrecea serile acasă şi îi citea Evei cu voce tare, aşa cum făcuse întotdeauna. Deşi îşi făcea mai mereu griji în privinţa banilor, a cedat presiunilor soţiei şi a acceptat să construiască o căsuţă în satul Dölzschen. A fost impresionat şi încântat să vadă plăcerea ei când îngrijea gospodăria şi grădina şi a remarcat, plăcut surprins, că se

descurcau chiar şi în vremuri atât de grele. „De ce”, a întrebat el într-o clipă de optimism, „să nu mai fie şi alte miracole?” S-a hotărât să urmeze cursurile unei şcoli de şoferi şi şi-a cumpărat un automobil mic, cu care el şi Eva au călătorit prin Germania.
în 1934, s-a aplicat prima măsură dintr-o serie lungă de privaţiuni aspre impuse evreilor: Klemperer a aflat că acele cluburi germane pentru stăpânii de pisici erau acum rezervate exclusiv arienilor. La universitate, avea tot mai puţini studenţi şi i se retrăgeau pe rând responsabilităţile. Anul următor, a fost pus pe bară, deşi a fost mai norocos decât unii colegi de-ai săi, căci şi-a păstrat o parte din pensie. Cu toate acestea, banii se împuţinau şi a fost nevoit să-şi amaneteze bunurile. La Dölzschen, poliţia locală i-a percheziţionat casa căutând aparate radio, arme sau valori culturale ale poporului german, care trebuiau luate pentru a fi „ţinute la păstrare în siguranţă”. Când au găsit sabia ruginită păstrată de Klemperer din timpul serviciului militar efectuat în Primul Război Mondial, a fost obligat să se prezinte la secţia de poliţie, dar la acel moment a avut totuşi parte de un tratament curtenitor. în septembrie 1935, guvernul a aprobat Legile de la Nürnberg pentru „apărarea sângelui şi onoarei germane”, ceea ce i-a izolat şi i-a exclus şi mai mult pe evrei din societatea germană. în 1936, Klemperer a sărbătorit „cea mai îngrozitoare aniversare a vieţii mele”, aşa cum a descris-o el. Mai întâi, i s-a interzis să mai pătrundă în sala de lectură a bibliotecii, după care un bibliotecar, cu lacrimi în ochi, i-a spus că nu mai avea dreptul de a împrumuta cărţi.

Umilinţele mărunte, precum şi privaţiunile mai grave s-au intensificat. în 1938, femeia de serviciu a familiei Klemperer a fost convocată de un activist de partid care i-a comunicat că avea să afecteze şansele de viitor ale fiului şi fiicei ei dacă lucra în continuare pentru un evreu, întristat, cuplul s-a ocupat singur de treburile casnice; la început, le-a luat trei ore să spele vasele. La acel moment, evreii nu mai aveau voie nici să intre în cinematografe, nici să deţină permise de conducere, prin urmare Klemperer a fost nevoit să renunţe la maşina care le oferise atâtea clipe frumoase. Apoi au fost legiferate primele interdicţii referitoare la practicarea anumitor meserii de către evrei: toţi medicii evrei au fost scoşi din registrele medicale. Evreii trebuiau să poarte acum o insignă galbenă specială dacă doreau să intre în băile publice şi să aibă asupra lor o carte de identitate cu un prenume evreiesc. Klemperer a devenit Victor-Israel. A fost dezamăgit de conaţionalii săi germani pentru că au îmbrăţişat ideologia nazistă, dar mai ales de intelectuali — colegii săi care nu au ridicat un deget pentru a-l ajuta ori profesorii care s-au alăturat Societăţii Academice de Cercetare a Evrei- mii şi au scris lucrări despre trăsăturile caracteristice evreilor, precum cruzimea, emoţiile violente, capacitatea de adaptare şi manifestarea urii proprii asiaticilor. în jurnalul său, a consemnat că se simţea îngropat de viu împreună cu soţia lui, în aşteptarea ultimei lopeţi cu pământ.

Anschluss-ul din martie 1938, când Germania a anexat cu uşurinţă Austria, a amplificat încrederea în sine şi brutalitatea naziştilor, dar

şi sentimentele lor antisemite. Hider a atacat în repetate rânduri ceea ce el însuşi numea „duşmanul mondial iudeo-bolşevic”, iar presa nazistă abunda de poveşti despre şiretenia evreilor. în luna noiembrie a aceluiaşi an, pe parcursul Kristallnacht (Noaptea de Cristal, aşa cum avea să fie cunoscută în istorie), naziştii au atacat evrei, sinagogi şi magazine evreieşti din întreaga Germanie. O prietenă de-a familiei Klemperer a descris ce a văzut la Leipzig, unde trupele SA au turnat benzină într-o sinagogă şi într-un magazin universal evreiesc, interzicând ulterior pompierilor să stingă incendiul. Klemperer a privit cu disperare lipsa de interes a liderilor din statele democratice. La Dölzschen, cineva a lipit un afiş cu Steaua Galbenă a lui David pe gardul casei lor.
Tot mai multe persoane dispăreau în lagărele de concentrare. Klemperer mai primea frânturi de informaţii de la Buchenwald, unde se spunea că mureau între 20 şi 30 de oameni pe zi. Auzea din ce în ce mai des relatări despre alte persoane care îşi curmau singure viaţa. El şi soţia sa vorbeau despre o eventuală plecare din ţară — şi cunoşteau deja foarte mulţi compatrioţi care procedaseră astfel —, dar ceva îi reţinea întotdeauna. Eva nu credea că putea începe o altă viaţă într-o ţară necunoscută. Nu dorea să părăsească nici Germania, nici casa cu grădina ei, iar Victor nu îşi dorea să o facă nefericită. „Ne îngropăm uşor-uşor aici”, a scris Klemperer cu puţin timp înainte de izbucnirea războiului, „şi aici ne vom găsi sfârşitul.” Şi mândria lui era un motiv pentru care nu plecau. Nu dorea să depindă de rudele sale deja plecate din Germania, mai ales de fratele său

mai mare şi mai bogat, Georg, stabilit în Statele Unite ale Americii. Din când în când, Victor nu avea încotro şi accepta banii pe care Georg îi oferea cu generozitate, dar detesta ideea de a fi tratat cu un aer de superioritate — cel puţin, aşa percepea el situaţia. Cu toate acestea, Klemperer a încercat să plece, chiar dacă nu şi-a dorit niciodată cu toată inima acest lucru: a făcut rost de adresele unor persoane din afara ţării care îl puteau ajuta; s-a oferit să predea sau să ţină prelegeri în alte state; a încercat chiar şi să înveţe limba engleză, fără nicio metodă. El şi Eva au discutat despre rezervarea unei călătorii în Australia sau în Cuba, ţări unde evreii erau acceptaţi cu uşurinţă. La un moment dat, s-au gândit să se mute tocmai în Rhodesia (în prezent, Zimbabwe) şi să deschidă o fabrică de apă minerală. (A exclus cu desăvârşire varianta de a emigra în Palestina: era profund antisionist.) într-un fel, în vara lui 1941, când a devenit clar că nu mai exista nicio şansă să plece din ţară, a răsuflat uşurat: „Ni se potriveşte mănuşă. Orice urmă de ezitare dispare acum". El şi Eva ori aveau să moară acolo, ori aveau să supravieţuiască.
Nu voia să părăsească Germania şi pentru că, din punctul lui de vedere, era german. După cum a scris în aprilie 1942: *„Gândesc* în germană, *sunt* german — nu eu mi-am oferit această calitate, nu o pot rupe *din mine".* Deşi câteodată simţea că locul lui nu avea să fie niciodată în Germania sau că nu mai putea avea încredere în conaţionalii săi, existau şi momente când credea că totul era doar un vis urât. „Sunt german", a scris el tot în 1942, „şi

aştept ca germanii să se întoarcă. [...] S-au ascuns undeva.”
Pe i ianuarie 1939, când lumea nu pornise încă la război, Klemperer a aruncat o privire retrospectivă asupra evenimentelor înfiorătoare ce avuseseră loc cu un an înainte. Poate că omenirea ajunsese în cercul cel mai de jos al iadului, şi-a spus el. Noi, cititorii, ştim bineînţeles că se înşela. Odată cu izbucnirea războiului, în toamnă, situaţia evreilor s-a înrăutăţit şi mai mult. în 1940, Klemperer a primit ordin să-şi părăsească domiciliul, chiar dacă avea în continuare obligaţia de a plăti impozitele şi întreţinerea. Pentru că soţia sa era ariană, i s-au oferit două încăperi, în condiţiile în care majoritatea evreilor dispuneau doar de una. Cuplul s-a mutat în prima lor Casă Evreiască, „un lagăr de concentrare de calitate superioară”, după cum l-a descris Klemperer, unde au îndurat frustrările şi necazurile tipice traiului forţat la comun. Klemperer s-a săturat să mai audă certuri despre cine folosea prea multă apă caldă sau cine luase din raţia de zahăr a altcuiva. îl enervau unii dintre ceilalţi evrei, exagerat de patrioţi şi dornici să asiste la victoria germanilor, în opinia lui Klemperer, regimul nazist avea să se sfârşească doar odată cu înfrângerea lui în război. Klemperer dădea dovadă de snobism faţă de lipsa de educaţie a unora dintre restul locatarilor şi se enerva groaznic pe Frau Voss, binevoitoarea văduvă evreică a unui arian, în a cărei casă trebuiau acum să locuiască. Vorbea la nesfârşit şi avea obiceiul de a-şi face apariţia la ei în odaie fără să fie invitată.

Locatarii imobilului trebuiau să suporte hărţuielile şi brutalitatea absurdă a ofiţerilor Gestapoului — pe doi dintre ei îi porecliseră „Cel care scuipă”, respectiv „Boxerul”. Poliţia secretă percheziţiona cu regularitate casa, golea dulapurile şi sertarele, arunca în stânga şi în dreap- ta faina şi zahărul, făcea totul zob, de la medicamente până la ornamente de Crăciun. După o asemenea percheziţie, familia Klemperer a găsit o căpăţână de usturoi tăiată bucăţele şi ascunsă prin cotloanele odăilor. Gestapoul fura bunuri de valoare, de la sticle de vin până la medalia de onoare a lui Klemperer din Primul Război Mondial. (Klemperer a băgat de seamă că, de regulă, nu confiscau cărţi.) îi întrebau pe evrei de ce nu se spânzurau şi pălmuiau femeile ariene, asemenea Evei, spunân- du-le că erau târfe sau scroafe pentru că se căsătoriseră cu evrei. Adesea, evreii erau duşi la sediile Gestapoului, unde îndurau şi mai multe abuzuri; câteodată nu se mai întorceau, iar familiilor li se comunica că decedaseră din cauza „infarctului”.
Lista de interdicţii şi restricţii se prelungea. Evreii nu mai puteau cumpăra alimente precum ciocolată, turtă dulce, cafea, anumite legume proaspete, portocale, ouă şi îngheţată. Nu mai puteau cumpăra flori, tutun ori ziare. Dacă deţineau blănuri, binocluri de teatru sau maşini de scris, trebuiau să le predea autorităţilor. Nu puteau avea telefoane şi animale de companie (familia Klemperer a trebuit să-şi eutanasieze preaiubita lor pisică). Dacă deţineau medalii militare, aşa cum era cazul lui Klemperer, li se interzicea să le poarte. Pe măsură ce au trecut lunile şi anii, evreilor li s-a interzis să mai

mănânce în restaurante, să meargă la concerte, să se urce în tramvaie sau să se plimbe prin parcurile principale din Dresda ori pe anumite străzi. Erau, de asemenea, obligaţi să nu mai iasă din casă după anumite ore. Magazinele nu îi mai serveau pe evrei, aşa încât Klemperer îşi petrecea o bună parte a zilei stând la coadă pentru alimente sau pentru cărbune şi târând bunurile spre casă într-o desagă sau într-un cărucior împrumutat. Evreii nu mai primeau cupoane de îmbrăcăminte şi cereau haine Comunităţii Evreieşti. Iniţial, Klemperer a fost îngrozit la gândul de a primi haine deja purtate de oameni decedaţi; ulterior, a ajuns să se bucure pentru orice putea primi. Deşi se simţea tot mai sărac, nu a uitat niciodată că era profesor. Deşi cămăşile i se uzau, purta în continuare guler detaşabil şi cravată.

În jurnalele sale, descrie înfiorătoarea luptă zilnică pentru supravieţuire, dezamăgirea prin care trece când rămâne fără alimente sau micile triumfuri — de exemplu, când primeşte o bucată de carne în plus sau un sac de cartofi. Dacă Ia început era jenat să împrumute bani, acum îl încearcă sentimentul de uşurare că puteau supravieţui câteva zile în plus. Nu era clipă să nu fie chinuit de frică. Ori de câte ori ieşeau din casă, nici el, nici soţia sa nu ştiau dacă aveau să se mai vadă vreodată. În martie 1941, a scăpat ca prin urechile acului după ce a fost condamnat la o săptămână de închisoare pentru că, în ciuda ordinului autorităţilor de stingere a luminii, fusese zărită o dâră de lumină din odaia lor. în închisoare, a suferit alte umilinţe: trebuia să-şi ţină pantalonii cu mâna, căci i s-a confiscat cureaua, nu i s-a permis să-şi

păstreze ochelarii sau să citească. Şi-a petrecut timpul gândindu-se la munca sa şi întrebându-se dacă i-a fost un soţ bun Evei. A avut noroc că, spre deosebire de mulţi alţii, nu a murit în mod misterios cât a fost ţinut în arest.

în septembrie 1941, a urmat alt val de umilinţe. Acum toţi evreii erau obligaţi să poarte Steaua Galbenă când ieşeau în public. Iniţial, Klemperer nu a îndrăznit să se aventureze afară, dar în timp s-a obişnuit, Ia fel cum fusese nevoit şi în cazul celorlalte umilinţe prin care trecuse înainte, chiar şi în momentele în care membrii Hitlerju- gend îl strigau pe stradă cu apelativul „Jidane". Totuşi, autorul a consemnat în jurnal şi dovezile de compasiune: măcelarul care îi strecura carne în plus, băcanul care îi dădea ciocolată sau menajera care îi aducea legume, pe care el, evreu fiind, nu le putea cumpăra. Străini pe care nu îi cunoştea absolut deloc îl salutau politicos pe stradă şi îi spuneau pe ascuns că ceea ce li se întâmpla evreilor era total greşit. La Dölzschen, administratorul desemnat de autorităţi să se îngrijească de casa lui a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a-i ţine căminul în siguranţă şi i-a vorbit deschis despre cât de mult îi dispreţuia pe nazişti. Prieteni arieni le aduceau alimente soţilor Klemperer şi le transmiteau ştiri din buletinele BBC pe care germanii nu aveau voie să le asculte.

în condiţiile în care războiul continua, la fel ca alţi germani, Klemperer

asculta cu nesaţ zvonurile şi încerca să citească printre rândurile buletinelor oficiale de ştiri ale naziştilor. Soldaţii întorşi de pe front, notează Klemperer, vorbeau despre luptele

încrâncenate de pe Frontul de Est şi pierderile grele suferite de nemţi. în 1943, începuse să spere că sfârşitul războiului era iminent. Victoriile Aliaţilor din Nordul Africii, debarcarea în Italia şi mai apoi armistiţiul cu un nou guvern italian, urmate, în cele din urmă, de victoria sovieticilor de la Stalingrad, toate acestea i-au dat speranţe. însă nu îi dădea pace întrebarea dacă el şi Eva aveau să supravieţuiască şi să asiste la sfârşitul conflictului.
La acel moment, locuiau într-o Casă Evreiască mai mică şi aglomerată, unde foloseau bucătăria şi baia în comun cu mai multe familii. Alimentele se procurau tot mai greu, iar oraşele germane — chiar dacă Dresda încă nu se număra printre ele — erau devastate de bombardamentele Aliaţilor. Mai grav însă, numeroşi evrei erau deportaţi din Germania; încă nu se cunoşteau cu certitudine detalii despre soarta lor.
însemnările arată că autorul lor a început să conştientizeze treptat adevăratul sens al Soluţiei Finale. încă din 1941» el ştia că evreii erau deportaţi către est, înspre Polonia ocupată de naziști, dar încă avea tendinţa să creadă că aceştia erau puşi la muncă, poate chiar că primeau raţii bune şi se bucurau de un tratament decent în fabricile unde lucrau cu forţa. Până în 1942 însă, aflase zvonuri potrivit cărora evreii ar fi fost împuşcaţi în timpul călătoriei spre Est. O infirmieră i-a povestit cât de brutale erau evacuările, i-a vorbit despre bătrânii, mulţi dintre ei bolnavi, înghesuiţi în camioane, fără ca cineva să se îngrijească de sănătatea lor. Klemperer bănuia că cei care nu

puteau munci erau lichidaţi în secret în lagăre izolate, precum Theresienstadt. A răsuflat uşurat când a aflat că sora lui mai mare, convocată pentru a fi deportată în Est, murise înainte de plecare. Auzise, de asemenea, că lagărul de concentrare Auschwitz era de o cruzime înfiorătoare şi că acolo oamenii mureau de suprasolicitare. L-a descris ca fiind un „abator eficient", de unde nu se mai aştepta ca vreo persoană să se mai întoarcă vreodată, dar încă nu înţelegea pe deplin adevărata dimensiune a ororilor comise de naziști. în 1944, când BBC a transmis vestea că evreii erau gazaţi, s-a întrebat totuşi dacă nu cumva era doar o informaţie falsă, dar treptat şi-a dat seama de corectitudinea ştirii. Un soldat întors la Dresda din Polonia a observat Steaua Galbenă purtată de una dintre cunoştinţele lui Klemperer şi i-a spus posesorului acesteia: „Am văzut lucruri îngrozitoare în Polonia, atât de înfiorătoare! Trebuie să plătească pentru ele". Klemperer auzise poveşti despre soldaţii germani cărora trebuia să li se dea câte un pahar de şnaps ca să poată îndeplini ordinele sau care preferau să se sinucidă decât să se supună.
în 1933, la Dresda locuiau 4 600 de evrei, a căror etnie era definită în funcţie de religie; până în 1945, mai rămăseseră doar 198 de evrei. Klemperer fusese cruţat graţie mariajului său, dar se părea că-i sosise şi lui sfârşitul. Pe 13 februarie, într-o zi de marţi, tuturor evreilor care mai rămăseseră la Dresda, apţi de muncă, li s-a ordonat să se prezinte pentru a fi deportaţi. în acea noapte, britanicii au bombardat Dresda, iar în haosul ce a urmat,

când oraşul era cuprins de flăcări şi în ruine, soţii Klemperer au fugit din Casa Evreiască. Klemperer şi-a aruncat Steaua lui David şi a reuşit să obţină o cartelă de raţionalizare, trecând drept arian. Mergând pe jos şi urcându-se uneori în câte un tramvai sau o căruţă, cuplul a cutreierat zonele rurale, făcând rost de alimente şi cazare aşa cum putea. Pe 7 mai, Germania s-a predat, iar familia Klemperer s-a îndreptat către Dölzschen pe un drum ocolit. Pe 10 iunie, au urcat un deal şi au intrat în oraş. Casa lor îi aştepta.

Când a izbucnit Războiul Rece, iar Germania a fost divizată, Klemperer a ales să rămână în Est. Şi-a reluat cursurile şi a publicat cărţi despre Voltaire şi Rousseau, precum şi lucrări despre limbajul naziştilor. A murit în i960, la vârsta de 78 de ani. Jurnalul său a supravieţuit perioadei comuniste, aşa cum a supravieţuit şi regimului nazist.

Trebuie să le fim recunoscători celor precum Kessler şi Klemperer pentru însemnările lor zilnice. Ei ne dau posibilitatea de a studia din interior evenimentele — fie bune, fie rele — dintr-o anumită perioadă a istoriei. Cu ajutorul lor, înţelegem mai bine cum se trăia la curtea lui Ludovic al XIV-lea, la frontierele Canadei sau în Germania nazistă. Ei ne oferă acele detalii minunate, pline de culoare, ce ne rămân întipărite în minte şi ne ajută să cunoaştem mai bine personalităţile trecutului: de exemplu, mărimea oalei de noapte a lui Bismarck sau dinţii stricaţi ai tinerei prinţese a Franţei. Dacă istoria este, aşa cum cred eu, o sărbătoare, atunci oamenii îi dau farmec. Unele dintre personalităţile prezentate în acest volum

s-au aflat în centrul unor evenimente măreţe, au schimbat cursul istoriei şi astfel au modelat lumea noastră. Pe altele le-am ales pentru că posedau calităţi pe care eu le admir — curaj, minte deschisă, curiozitate — sau, pur şi simplu, pentru că mi se par interesante. Modul în care înţelegem şi ne bucurăm de trecut nu ar fi atât de bogat fără aceste personalităţi, chiar dacă ştim că tendinţele istoriei — forţele şi procesele ei profunde, indiferent că este vorba de tehnologie, structuri politice sau de valori sociale — nu trebuie niciodată ignorate. În absenţa lucrărilor de istorie ce prezintă contextul — structura socială a Vechiului Regim, tulburările din anii 1930 din întreaga lume ori evoluţia societăţii canadiene pe parcursul mai multor secole —, am aprecia mai puţin jurnalele, scrisorile sau memoriile. Totuşi, dacă aceste izvoare nu ar exista, am avea la dispoziţie mai puţine dintre mijloacele necesare pentru a zugrăvi un tablou al trecutului şi a-l face plăcut pasionaţilor de istorie.
Tocmai interacţiunea dintre indivizi şi lumile lor creează istoria şi o aduce la viaţă pentru noi, cei care trăim în prezent. Şi exact la fel cum trebuie să ne descotorosim de propriile noastre concepţii limitate şi să-i înţelegem, printr-un efort de imaginaţie şi de empatie, pe semenii noştri proveniţi din medii, rase şi etnii diferite, trebuie să acceptăm o analiză din mai multe perspective asupra trecutului. Dacă citim doar scrisorile doamnei de Sevigne sau jurnalele lui Charles Ritchie, pierdem din vedere atât de multe aspecte: de exemplu, cum decurgea traiul ţăranului ori al meşteşugarului din Franţa secolului al XVIII- lea sau al muncitorului ori al

fermierului din Canada secolului XX. Istoricii au depus eforturi nenumărate pentru a recupera aceste informaţii, oferindu-ne astfel tabloul complet al societăţilor umane anterioare.
Să fie atunci istoria doar un hobby? Ca şi cum ai scotoci prin trecut în căutare de personalităţi interesante şi pasaje picante? în opinia mea, este mai mult de atât. Fără istorie ne-am priva de nişte instrumente utile ce ne ajută să înţelegem lumea în care trăim. Canada a fost întemeiată de Primele Naţiuni, de francezi şi britanici, cărora ulterior li s-au alăturat popoare din toate regiunile lumii. Ordinea în care au sosit aceste popoare aici şi modul cum s-au amestecat unele cu celelalte au transformat societatea canadiană. Iar evoluţia paşnică a Canadei — de la o provincie a Imperiului Britanic până la o naţiune cu drepturi depline — a ajutat la modelarea unei societăţi bazate pe instituţii şi valori precum respectul pentru lege şi guvernarea reprezentativă. Trebuie să fim recunoscători că nu ducem în spate povara unei revoluţii violente sau a unui război civil, care încă umbresc istoria unor ţări precum Franţa şi Statele Unite ale Americii.
Istoria poate fi periculoasă dacă este folosită pentru a asmuţi popoarele unele împotriva celorlalte sau pentru a justifica politici sau conduite nebuneşti, distructive ori malefice. în parte, istoriile naţionaliste au alimentat ororile anilor 1990, când Iugoslavia s-a destrămat, iar statele vecine s-au învrăjbit unele împotriva celorlalte pentru că li s-a spus că popoarele — fie că era vorba de sârbi, croaţi sau musulmani bosniaci — se duşmăniseră dintotdeauna şi aşa

aveau să facă şi pe viitor. în 2003, guvernele american şi britanic au adus în discuţie argumente istorice — aşa cum se întâmplă mult prea des, de altfel — pentru a justifica invadarea şi ocuparea Irakului. Dacă Saddam Hussein nu era înlăturat de la putere, ni s-a spus atunci, urma să asistăm la repetarea istoriei anilor 1930, când statele democratice nu au reuşit să-i oprească la timp pe Hitler, Mussolini şi militariştii japonezi. Folosirea în scopuri greşite a istoriei nu este un argument care să justifice ignorarea ei. Mai degrabă trebuie să ne asigurăm că generaţiile actuale înţeleg trecutul în toată complexitatea lui şi extrag din acest proces un mesaj simplu, dar de o importanţă crucială: nu există o perspectivă corectă, unică asupra istoriei. Mai degrabă istoria este o acţiune în desfăşurare, influenţată de materiale, interpretări şi întrebări noi. Dacă acceptăm acest adevăr, ne putem vaccina împotriva acţiunii nocive a unor indivizi precum Hitler şi Stalin, care afirmă cu tărie că nu fac decât să se supună legilor istoriei.

De asemenea, studiul personalităţilor care au trăit înaintea noastră ne ajută să conştientizăm importanţa factorului de neprevăzut şi a contextului temporal.

Trebuie să ne întrebăm: ce s-ar fi întâmplat dacă nişte oameni ca Winston Churchill, Stalin şi Hitler nu s-ar fi născut sau nu ar fi murit înainte de a avea şansa de a-şi pune amprenta asupra lumii? Dacă Babur nu ar fi cucerit India, ce curs ar fi putut lua istoria subcontinentului? Care ar fi fost istoria anilor 1930 dacă Woodrow Wilson şi-ar fi convins ţara să se alăture Ligii Naţiunilor? Dacă Cham- plain nu ar fi reuşit să întemeieze prima colonie franceză permanentă pe malul fluviului Saint Lawrence — şi dacă britanicii ar fi sosit

în Canada mai devreme decât el —, oare s-ar mai vorbi de o prezenţă franceză în Canada contemporană? Aducând în discuţie asemenea eventualităţi, istoria ne permite să ne raportăm la noi înşine, la situaţia noastră de acum

.Cu toate acestea, istoria nu ne oferă îndrumări clare în privinţa deciziilor pe care le luăm în prezent sau planuri exacte când încercăm să anticipăm viitorul. Am văzut ce se poate întâmpla când liderii şi formatorii de opinie afirmă, plini de încredere, că se bazează pe lecţiile învăţate din trecut. Datorită caracterului nestatornic şi anvergurii istoriei, oamenii pot găsi justificări sau precedente pentru orice şi-ar dori să întreprindă — fie bun, fie rău. Istoria şi oamenii trecutului nu ne oferă decât o privire de ansamblu şi o uşoară încurajare: într-o anumită măsură, toţi suntem produsele vremurilor noastre, dar putem depăşi sau contesta limitele ce ne sunt impuse. Sper că personalităţile alese de mine ne vor ajuta pe noi, cei din prezent, să aducem lumină asupra naturii complicate a omenirii, cu nenumăratele ei contradicţii şi inconsecvenţe, cu relele, nebuniile, dar şi cu virtuţile ei. Mai presus de

toate, personalităţile istoriei ne ajută să conştientizăm posibilităţile de a face bine sau de a face rău de care dispunem cu toţii.

NOTE BIBLIOGRAFICE

Am încercat să ofer o bibliografie-cheie care să însoţească fiecare capitol al cărţii de faţă pentru cei care îşi doresc să afle mai multe detalii despre subiectele pe care le-am adus în discuţie sau personalităţile pe care le-am analizat. Există o cantitate atât de bogată de memorii, jurnale şi scrisori din trecut, dar şi biografii şi istorii la prima mână, încât aş putea să alcătuiesc o listă foarte lungă pentru cei care vor să exploreze chiar şi mai adânc trecutul. Aici voi alege însă doar câteva titluri ce mi-au plăcut în mod deosebit.

Volumul *Vieţile celor doisprezece cezari*, de Suetoniu, rămâne un punct de plecare pentru toţi cei interesaţi de începuturile Imperiului Roman, în timp ce scrierile lui Mihail Psellos îndeplinesc acelaşi rol când vine vorba de Imperiul Bizantin. Pentru toţi cei fascinaţi de curtea Eca- terinei cea Mare, memoriile pictoriţei Louise-Elisabeth Vigee-LeBrun oferă o relatare plină de viaţă a acestei perioade, precum şi a Franţei revoluţionare.

Nenumăratele volume ale jurnalelor lui Charles Greville constituie o lectură esenţială pentru cei pasionaţi de curtea şi de viaţa politică britanică din perioada 1790-1860. Afirmaţia este valabilă şi pentru scrierile prinţesei Lieven, care, în calitate de soţie a ambasadorului rus, a trăit la Londra între 1812 şi 1834.

Cititorii care nutresc un interes deosebit pentru ciocnirile dintre europeni şi restul lumii în epoca imperialismului pot consulta volumul *Edge of Empires: Lives, Cul- ture and Conquest*

în the East, 1750-1850, scris de Maya Jasanoff, sau lucrarea scrisă cu ceva timp înainte de Lesley Blanch, *The Wilder Shores ofLove,* care descrie poveştile a patru englezoaice care s-au îndrăgostit de Arabia.
într-o epocă ceva mai recentă, volumul *A Pattern of Islands*, aparţinând lui Arthur Grimble, prezintă întâlnirea dintre un administrator englez tânăr şi naiv şi locuitorii insulelor izolate din Polinezia, în timp ce *A Cure for Serpents*, de Alberto Denti di Pirajno, descrie întâlnirea dintre un doctor italian şi cei care trăiau în ceea ce forma la acel moment colonia italiană Libia.

Dintre jurnalele de călătorie, favoritele mele includ volumul deosebit de amuzant şi receptiv scris de Mark Twain în 1869, *The Innocents Abroad,* care descrie călătoriile scriitorului prin Europa şi Orientul Mijlociu, sau *On Horseback through Asia Minor*; scris de căpitanul Fre- derick Burnaby, despre care se spunea că ar fi fost cel mai chipeş bărbat din armata britanică a anilor 1860 şi 1870. Într-o epocă mai recentă, descoperim *The Road to Oxia- na*, aparţinând lui Robert Byron, volum ce tratează aventurile acestuia în Iran şi la graniţele Afganistanului în anii 1930, sau *A Time of Gifts* şi *Between the Woods and the Water*, cărţi scrise de Patrick Leigh Fermor despre ex- cursia lui din Anglia până la Istanbul în anii 1930.Bibliografie şi lecturi suplimentare

Capitolul i: Persuasiune şi arta leadershipului

Bakewell, Sarah, *How to Live, or a Life of Montaigne în One Question and Twenty Attempts at an Answer,* Vintage, Londra, 2011 Bliss, Michael, *Right Honourable Men: The Descent of Canadian Politics from Macdonald to Mulroney,* Harper Collins, Toronto, 1995 Bothwell, Robert; Drummond, Ian; English, John; *Canada, 1900-194$,* University of Toronto Press, Toronto, 1987

Brands, H.W., *Traitor to His Class: The Privileged Life and Radical Presidency of Franklin Delano Roosevelt,* Doubleday, New York, 2008 Brown, Archie, *The Myth of the Strong Leader: Political Leadership în Modern Politics,* Basic Books, New York, 2014

Burns, James MacGregor, *Leadership,* Harper and Row, New York, 1978 , *Roosevelt: The Lion and the Fox,* Har court, Brace, New York, 1956 Cannadine, David (ed.)» *What Is History Now?,* Palgrave Macmillan, Basingstoke, Marea Britanie, 2002 Carr, E.H., *What Is History?,* Ediţia a Il-a, Penguin, Londra, 1990

Clark, Christopher M., *Iron Kingdom: The Rise and Downfall of Prussia, 1600-1947,* Penguin, Londra, 2007

Costigliola, Frank, *Roosevelt's Lost Alliances: How Personal Politics Helped Start the Cold War,* Princeton University Press, Princeton, 2012 Craig, Gordon A.,

Germany, 1866-1945, Oxford University Press, Oxford, 1980 Dawson, R. MacGregor, *William Lyon Mackenzie King: A Political Biography*, University of Toronto Press, Toronto, 1958
Ferns, Henry; Ostry, Bernard; *The Age of Mackenzie King: The Rise of the Leader,* Heinemann, Londra, 1955
Gildea, Robert, *Barricades and Borders: Europe 1800—1914,*
Oxford University Press, Oxford, 2007
Herring, George, *From Colony to Superpower: U.S. Foreign Relations since 1776,* Oxford University Press, New York, 2008 Hutchison, Bruce, *The Incredible Canadian: A Candid Portrait of Mackenzie King, His Works, His Times, and His Nation,* Longmans, Green, Toronto, 1952 King, William Lyon Mackenzie, *The Diaries of William Lyon Mackenzie King,* http://www.bac-lac.gc.ca/eng/di- *scover/politics-government/prime-ministers/william- lyon-mackenzie-king/Pages/diaries-william-lyon-mac-kenzie-king. aspx* Kissinger, Henry, *Diplomacy,* Simon and Schuster, New York, 1994 *[.Diplomația*, traducere de Mircea Ştefanescu şi Radu Paraschivescu, Editura ALL, Bucureşti, 2003] Langer, Uli (ed.), *The Cambridge Companion to Montaigne,* Cambridge University Press, Cambridge, 2005 Lee, Hermione, *A Very Short Introduction to Biography,*
Oxford University Press, Oxford, 2009
Montaigne, Michel de, *The Complete Essays,* traducere de MA. Screech, Penguin, Londra, 2003 [*Eseuri,* vol. l-

2, studiu introductiv şi note de Dan Bădărău, traducere de Anca Bursan, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966-1971] Psellus, Michael, *Fourteen Byzantine Rulers,* Penguin, Londra, 1966
[Mihail Psellos, *Cronografía: un veac de istorie bizantină (976-1077)-,* traducere de Radu Alexandrescu; cu- vânt-înainte şi note de Nicolae-Şerban Tanaşoca, Editura Polirom, Iaşi, 1998]
Reynolds, David, *From Munich to Pearl Harbor: Roosevelt's America and the Origins of the Second World War,* Ivan R. Dee, Chicago, 2001 Robertson, Gordon, *Memoirs of a Very Civil Servant: Mackenzie King to Pierre Trudeau,* University of Toronto Press, Toronto, 2000 Steinberg, Jonathan, *Bismarck: A Life,* Oxford University Press, Oxford, 2011 Tour du Pin Gouvernet, marchiza Henriette Lucie, *Memoirs of Madame de la Tour du Pin,* traducere şi editare de Felice Harcourt, Harvill, Londra, 1971
Watt, D.C., *Personalities and Politics: Studies în the Formulation of British Foreign Policy în the Twentieth Century,* Longmans, Londra, 1965
Wills, Garry, *Certain Trumpets: The Call of Leaders,* Simon and Schuster, New York, 1994

Capitolul *z:* Hybris

Bullock, Alan, *Hitler and Stalin: Parallel Lives,* New York, Knopf, 1992 Clark, Alan, *Diaries,* Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1993
Cooper, John Milton, *Woodrow Wilson: A Biography,*

Knopf, New York, 2009 Evans, Richard J., *Altered Pasts: Counterfactuals în History,* Brandeis University Press, Waltham, MA, 2013 Kershaw, Ian, *Fateful Choices: Ten Decisions That Changed the World, 1940-1941,* Allen Lane, Londra, 2007

, Hitler, Vol. 1, *1889-1936: Hubris,* Allen Lane,
Londra, 1998 [*Hitler*, traducere din limba engleză de Dan Criste, Editura Meteor Press, Bucureşti, 2012]

, Hitler, Vol. 2, *1936-194$: Nemesis,* Penguin,
Londra, 2001

, Hitler, the Germans, and the Final Solution,
Yale University Press, New Haven, 2008 *[Hitler, germanii şi soluţia finală*, traducere din limba engleză de Dan Criste, Editura Meteor Press, Bucureşti, 2011] King, Anthony, „The Outsider as Political Leader: The Case of Margaret Thatcher", *British Journal of Political Science,* 32, nr. 3 (iulie 2002), pp. 435-454 Kotkin, Stephen, *Stalin,* Vol. 1, *Paradoxes of Power, 18/8-*

1928, Penguin, New York, 2014 Lebow, Richard Ned, *Archduke Franz Ferdinand Lives! A World without World War I,* Palgrave Macmillan, New York, 2013 MacMillan, Margaret, *Paris 1919: Six Months That Changed the World,* New York, Random House, 2002 [*Făuritorii păcii. Şase luni care au schimbat lumea,* traducere de Smaranda Câmpeanu, Editura Trei, Bucureşti, 2018] Moore, Charles, *Margaret Thatcher: The Authorized Biography,*

Vol. 1, *Not for Turning,* Allen Lane, Londra, 2013
Snyder, Timothy, *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin,* Basic Books, New York, 2010 [*Tărâmul morţii,* traducere de Dana-Ligia Ilin, Editura Humanitas, Bucuresti, 2012] Tucker, Robert C., *Stalin as Revolutionary, 1879-1929: A Study în History and Personality*, Norton, New York, 1973
, Stalin în Power: The Revolution from Above, 1928—1941, Norton, New York, 1990
Waldegrave, William, *A Different Kind of Weather: A Memoir,* Constable, Londra, 2015
Weber, Max, *The Theory of Political and Social Organization,* traducere de A.M. Henderson şi Talcott Parsons, Oxford University Press, New York, 1947 Widenor, William C., *Henry Cabot Lodge and the Search for an American Foreign Policy,* University of California Press, Berkeley, 1983 Young, Hugo, *One of Us: A Biography of Margaret Thatcher,* Macmillan, Londra, 1991

Capitolul 3: Cutezatorii

Abulafia, David, *The Discovery of Mankind: Atlantic Encounters în the Age of Columbus,* Yale University Press, New Haven, 2008 Alanbrooke, feldmaresal lord, *War Diaries, 1939-1945,* Alex Danchev şi Daniel Todman (editori), Weiden- feld and Nicolson, Londra, 2001
Ambrose, Stephen E., *Nixon,* Vol. 1, *The Education of a Politician, 1913-1962,* Simon and Schuster, New York, 1987
, Nixon, Vol. 2, *The Triumph of a Politician,*

1962—1972, Simon and Schuster, New York, 1989 Beaverbrook, baronul (Max Aitken), *Men and Power, 1917-1918,* Hutchinson, Londra, 1956
Brooks, Timothy, *Vermeer's Hat: The Seventeenth Century and the Dawn of the Global World*, Profile, Londra, 2008
Champlain, Samuel de, *Voyages, 1604-1618,* Barnes & Noble, New York, 1959
, Voyages to New France: being an account of the manners and customs of the savages and a description of the country, with a history of the many remarkable things that happened în the years 161$ to 1618, traducere de Michael Macklem, Oberon, Ottawa, 1970
, Voyages to New France: being a narrative of the many remarkable things that happened în the West Indies în the years 1599-1601, with an account of the manners and customs of the savages of Canada and a description of that country în the year 1603, traducere de Michael Macklem, Oberon, Ottawa, 1971 Chisholm, Anne; Davie, Michael; *Beaverbrook: A Life,* Hutchinson, Londra, 1992 Davis, Wade, *Into the Silence: The Great War, Mallory, and the Conquest of Everest,* Knopf, New York, 2011 Fischer, David Hackett, *Champlains Dream,* Simon & Schuster, New York, 2008 Frank, Jeffrey, *Ike and Dick: Portrait of a Strange Political Marriage,* Simon and Schuster, New York, 2013 Goh, Evelyn, *Constructing the U.S. Rapprochement with China, 1961-1974: From*

„Red Menace" to „ Tacit Ally", Cambridge University Press, Cambridge, 2005
, „Nixon, Kissinger, and the «Soviet Card» în
the U.S. Opening to China, 1971-1974",
Diplomatic History, 29, nr. 3 (iunie 2005), pp. 475-502 Heidenreich, Conrad; Ritch, K. Janet; *Samuel de Cham- plain before 1604: Des Sauvages and Other Documents Related to the Period,* McGill-Queen's University Press, Montreal, 2010
Holmes, Richard, *Falling Upwards: How We Took to the*
Air, Pantheon, New York, 2013 Isaacson, Walter, *Kissinger: A Biography,* Simon and
Schuster, New York, 1992 Jenkins, Roy, *Churchill: A Biography,* Farrar, Straus and
Giroux, New York, 2001 Lewis, Michael, *The Big Short: Inside the Doomsday Ma-*
chine, W.W. Norton, New York, 2011 Li, Zhisui, *The Private Life of Chairman Mao: The Memoirs of Mao's Personal Physician,* traducere de Tai Hung-Chao, Random House, New York, 1994 *[Viaţa particulară a preşedintelui Mao: memoriile medicului său personal,* 2 vol., vers. românească Alfred Neagu; coord. Anca Irina Ionescu, Radu Paraschives- cu şi Cornelia Bucur, Editura Elit, Bucureşti, 1994] Litalien, Raymonde, *Champlain: The Birth of French America,* McGill-Queens University Press, Montreal, 2004
Lukacs, John, *Five Days în London, May 1940,* Yale University Press, New Haven, 1999
MacMillan, Margaret, *Nixon în China: The Week That*

Changed the World, Viking Canada, Toronto, 2006 Mann, James, *About Face: A History of America's Curious Relationship with China, from Nixon to Clinton,* Knopf, New York, 1999 Marchildon, Gregory P., *Profits and Politics: Beaverbrook and the Gilded Age of Canadian Finance,* University of Toronto Press, Toronto, 1996 Reith, Baron, *The Reith Diaries,* Charles Stuart (ed.), Collins, Londra, 1975 Short, Philip, *Mao: A Life,* Hodder and Stoughton, Londra, 1999
Sorkin, Andrew Ross, *Too Big to Fail: The Inside Story of How Wall Street and Washington Fought to Save the Financial System and Themselves*, Viking, New York, 2009
Taylor, A.J.P., *Beaverbrook,* Hamish Hamilton, Londra, 1972
Tett, Gillian, *Fool's Gold,* Free Press, New York, 2009 Von Krockow, Christian, *Hour of the Women,* Faber and Faber, Boston, 1993 Young, Kenneth, *Churchill and Beaverbrook: A Study în Friendship and Politics,* Eyre and Spottiswoode, Londra, 1966

Capitolul 4: Curiozitatea

Bayley, Emily; Metcalfe, Lady Clive; Metcalfe, Sir Thomas; *The Golden Calm: An English Lady's Life în Motoul Delhi: Reminiscences,* M.M. Kaye (ed.), Viking, New York, 1980 Carrington, Dorothy, *Granite Island: A Portrait of Corsica,* Penguin, Harmondsworth, Marea Britanie, 1984
Cheeseright, Paul, „Queen without a Throne: Ursula Graham Bower and the Burma

Campaign", *Asian Affairs,* 45, nr. 2 (iunie 2014), pp. 289-299 Durham, Mary Edith, *Albania and the Albanians: Selected Articles and Letters 1903—1944,* Bejtullah Destani (ed.), Centre for Albanian Studies, Londra, 2001
, High Albania, Virago, Londra, 1985
, Through the Lands of the Serb, E. Arnold, Londra, 1904
, Twenty Years of Balkan Tangle, Allen and Unwin, Londra, 1920 Eden, Fanny, *Tigers, Durbars and Kings: Fanny Eden's Indian Journals, 183/—1838,* transcriere şi editare de Janet Dunbar, John Murray, Londra, 1988
Eden, Emily, *Up the Country: Letters Written to Her Sister from the Upper Provinces of India*, Virago, Londra, 1983
Fitzherbert, Margaret, *The Man Who Was Greenmantle: A Biography of Aubrey Herbert,* John Murray, Londra, 1983
Graham Bower, Ursula, *Naga Path,* John Murray, Londra, 1952
Jasanoff, Maya, *Liberty's Exiles: American Loyalists în the Revolutionary World,* Knopf, New York, 2011 Moorehead, Caroline, *Freya Stark,* Penguin, Harmond- sworth, 1985
Murphy, Dervla, *Full Tilt: From Dublin to Delhi with a Bicycle,* John Murray, Londra, 1965
Parkes, Fanny, *Begums, Thugs & Englishmen: The Journals of Fanny Parkes,* William Dalrymple (ed.), Penguin, Londra, 2003
Simcoe, Elizabeth, *Mrs. Simcoe's Diary,* editare de Mary

Quayle Innis, Dundurn, Toronto, 2007
Tanner, Marcus, *Albania's Mountain Queen: Edith Durham and the Balkans,* I.B. Tauris, Londra, 2014 Taylor, Alan, *The Civil War of 1812: American Citizens, British Subjects, Irish Rebels, & Indian Allies,* Knopf, New York, 2012
Wallach, Janet, *Desert Queen: The Extraordinary Life of Gertrude Bell, Adventurer, Adviser to Kings, Ally of Lawrence of Arabia,* Doubleday, New York, 1996
Winstone, H.V.F., *Gertrude Bell,* Quartet, Londra, 1980

Capitolul 5: Observatorii

Babur, împăratul Hindustanului, *The Baburnama: Memoirs of Babur, Prince and Emperor,* traducere de Wheeler M. Thackston, Random House, New York, **2002**
Cochran, Peter, *The Burning of Byron's Memoirs: New and Unpublished Essays and Papers*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, Marea Britanie, 2014
Comnena, Anna, *The Alexiad of Anna Comnena,* traducere de E.R.A. Sewter, Penguin, Middlesex, Marea Britanie, 1969 *[Alexiada,* vol. l-2, traducere de Marina Marinescu, prefaţă, tabel cronologic şi note de Nicolae Şerban Tanaşoca, Editura Minerva, Bucureşti, 1977]
Dale, Stephen F., „The Poetry and Autobiography of the *Babur-nima",* *Journal of Asian Studies*, 55, nr. 3, 1996, pp. 635-664

Easton, Laird M., *The Red Count: The Life and Times of Harry Kessler*, University of California Press, Berkeley, 2002
Gascoigne, Bamber, *The Great Moghuls,* Jonathan Cape, Londra, 1971
Glendinning, Victoria (ed.); Robertson, Judith; *Love's Civil War: Elizabeth Bowen and Charles Ritchie, Letters and Diaries, 1941—19/3,* Simon and Schuster, Londra, 2009
Gray, Charlotte, *Sisters în the Wilderness: The Lives of Susanna Moodie and Catharine Parr Traill,* Viking, Toronto, 1999
Kessler, contele Harry, *Berlin în Lights: The Diaries of Count Harry Kessler (1918-193/),* traducere şi editare de Charles Kessler, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1971
, Journey to the Abyss: The Diaries of Count Harry Kessler, 1880-1918, traducere şi editare de Laird M. Easton, Random House, New York, 1911
Klemperer, Victor, *I Shall Bear Witness: The Diaries of Victor Klemperer, 1933-41,* traducere de Martin Chalmers, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1998
*, I Will Bear Witness: A Diary of the Nazi Years 1942—194*j, traducere de Martin Chalmers, Modern Library, New York, 2001
Maalouf, Amin, *The Crusades through Arab Eyes,* traducere de Jon Rothschild, A1 Saqi, Londra, 1984 McClung, Nellie, *The Complete Autobiography: Clearing în the West & The Stream Runs Fast*, Veronica Strong- Boag şi Michelle Lynn Rosa (ed.), Broadview, Peter-

borough, ON, 2003 Norton, Lucy, *Saint-Simon at Versailles,* Penguin, Londra, 1985
Ritchie, Charles, *An Appetite for Life: The Education of a Young Diarist, 1924-1927,* McClelland and Stewart, Toronto, 2001
, The Siren Years: A Canadian Diplomat Abroad, 1937-194$, McClelland and Stewart, Toronto, 2001 Roquebrune, Robert de, *Testament of My Childhood,* University of Toronto Press, Toronto, 1964
Ross, Alex, „Diary of an Aesthete: Count Harry Kessler Met Everyone and Saw Everything”, *New Yorker,* 23 aprilie 2012
Sévigné, marchiza Marie de Rabutin-Chantal, *Selected Letters,* traducere de Leonard Tancock, Penguin, Londra, 1982 *[Scrisori,* traducere, postfaţă şi note de Irina Mavrodin, Editura Univers, Bucureşti, 1971] Tomalin, Claire, *Samuel Pepys: The Unequalled Self,* Penguin, Londra, 2002
Trudei, Marcel, *Memoirs of a Less Travelled Road: A Historian's Life,* traducere de Jane Brierley, Véhicule, Montreal, 2002

Watt, D.C., *Personalities and Politics: Studies în the Formulation of British Foreign Policy în the Twentieth Century*, Longmans, Londra, 1965

PERMISIUNI DE PUBLICARE

Cu recunoştinţă informăm că s-a primit permisiunea pentru reproducerea pasajelor următoare:
(p. 28) Citatul din poemul „W.L.M.K.”, de F.R. Scott, a fost republicat cu permisiunea lui William Toye, agentul literar al lui F.R. Scott.
(p. 29) „William Lyon Mackenzie King”, din *Alligator Pie* © 1974, de Dennis Lee. Publicat de HarperCollins Publishers Ltd. Toate drepturile rezervate.

MULŢUMIRI

Volumul de faţă şi conferinţele pe care acesta se bazează au luat naştere după nenumăraţi ani de studiu şi după ce am discutat subiecte de istorie cu foarte multe persoane, prea multe pentru a le enumera aici şi cărora le mulţumesc. Am dedicat cartea nenumăraţilor mei studenţi pe care i-am întâlnit pe parcursul anilor şi care m- au stimulat, poate fără să-şi dea seama, să explic istoria pe cât de clar posibil. în primul şi în primul rând, m-au ajutat cei de la Universitatea Ryerson, care au avut un rol esenţial în a mă învăţa cum să transform istoria într-o materie relevantă şi, speram eu, distractivă. însă preţuiesc în mod deosebit vorbele unui student de la ingineria mediului, care a spus că un anumit curs al meu — despre Napoleon — era mai interesant decât cel pe

care tocmai îl ascultase, despre reziduurile industriale.

Rămân deosebit de îndatorată vechilor mei prieteni şi colegi din Toronto, de la Universitatea Ryerson şi Universitatea din Toronto, dar şi prietenilor mai noi, dar la fel de valoroşi, de la Oxford, respectiv de la Facultatea de Istorie, Departamentul de Politică şi Relaţii Internaţionale, şi mai ales celor de la Colegiul St Anton/s, cea mai bună dintre comunităţile intelectuale.

Deşi este o sarcină deosebit de dificilă să dau nume, trebuie să adresez în mod special mulţumiri lui Bob Bo- thwell, Avi Shlaim, Gwyn Daniel, Paul Betts, Noah Ri- chler, Hermione Lee şi John Barnard pentru că au avut răbdarea să-mi discute ideile. De asemenea, îi sunt deo- sebit de recunoscătoare lui Hermione pentru că m-a invitat să ţin un curs la Life Writing Centre, Wolfson Col- lege, unde am ocazia să-mi testez o parte a ideilor.

Caroline Dawnay îmi este deopotrivă o extraordinară prietenă şi agentă literară şi sunt la fel de norocoasă să am alături nişte editori ca Sarah MacLachlan de la Hou- se of Anansi şi Andrew Franklin de la Profile. Toţi trei m-au ajutat enorm prin ideile şi sugestiile lor valoroase. Ambii editori dispun de echipe excelente, cu care mi-a făcut o deosebită plăcere să colaborez: la House of Anansi, am avut onoarea să lucrez cu Janie Yoon, editor; Peter Norman, redactor; Alysia Shewchuk, designer; La- ura Meyer, director de publicitate; iar la Profile, cu Pen- ny Daniel, redactor-şef; Peter Dyer, director artistic; Va- lentina Zanca, director de publicitate. La

Canadian Broadcasting Corporation, Philip Coulter şi Greg Kelly au făcut, ca de obicei, o adevărată magie şi au transformat o carte într-o serie de conferinţe. Aş vrea să-i mulţumesc şi lui Hugh Segal, decanul de la Massey College, şi capabilei sale administratoare, Anna Luengo, pentru sprijinul pe care colegiul continuă să-l acorde cursurilor mele.

Ca întotdeauna, încheI prin a mulţumi familiei mele numeroase şi preaiubite, care este întotdeauna dispusă să-mi discute ideile, să-mi citească manuscrisele, să vină cu sugestii de titluri, să participe la cursurile mele sau să mă binedispună când mă aflu într-un punct mort. Sper că deja ştie cât de îndatorată şi recunoscătoare îi sunt. Nu voi menţiona nume, cu excepţia unuia singur: mama mea, Eluned, cititoarea la care mă gândesc întotdeauna când scriu şi care întotdeauna îmi îmbunătăţeşte lucrările prin comentariile ei ferme, dar binevoitoare.Notă despre terminologie

Folosesc termenul „indieni” când mă refer la popoarele băştinaşe ale Canadei, pentru a respecta terminologia folosită de persoane precum doamna Simcoe,

pe care o citez, dar şi pentru că, până în prezent, nu s-a convenit oficial asupra vreuneia dintre variantele de care dispunem: „aborigeni”, „nativi” sau „popoare indigene”.Cuprins

1. **Seria Conferinţele Massev**
2. **1. Persuasiune şi arta leadershipului**
3. **2. Hybris**
4. **3. Cutezătorii**
5. **4. Curiozitatea**
6. **s. Observatorii**
7. **Note bibliografice**
8. **Biblic**
9.
10. **Mulţumiri**
11. **Notă despre terminologie**